

PÁL GÁBOR

A GYŰLÖLETBESZÉD FOGALMA
A POLITIKAI VITÁKBAN

Értelmezések és alkalmazások

A gyűlöletbeszéd fogalma a politikai vitákban
Értelmezések és alkalmazások
Két eset a 2000-es évekből

© Pál Gábor

Sorozatszerkesztő

Antalóczy Tímea és Mihályffy Zsuzsanna

Lektorálta Szabó Márton

Tárgyszavak

gyűlöletbeszéd, politikai vita, jogalkotás, média, szimbólumok

ISSN 2062-3119

ISBN 978-963-9218-87-1

A kiadásért felel az MTA TK Politikatudományi Intézet igazgatója

The logo for the MTA TK Political Science Institute, consisting of the lowercase letters 'mtatkpti' in a bold, sans-serif font, with a horizontal line underneath.

Budapest

2012

Studies in Political Science

Politikatudományi Tanulmányok

PÁL GÁBOR

A GYŰLÖLETBESZÉD FOGALMA A POLITIKAI VITÁKBAN
ÉRTELMEZÉSEK ÉS ALKALMAZÁSOK
Két eset a 2000-es évekből

Tartalom

Rekesszük ki őket? Polémiák a 2003-as törvénymódosítás tervezete kapcsán	6
A gyűlöletbeszéd mint normasértés	8
A gyűlöletbeszéd mint a kormányzati kapacitás próbakövet képező issue	19
A gyűlölet frekvenciája? A Tilos Rádió körüli botrány	28
A gyűlöletbeszéd mint a kártékony médiaműködés egyik megnyilvánulási formája	31
A gyűlöletbeszéd mint a vallási és nemzeti szimbólumok gyalázása	41
Zárszó	50
Abstract	52
Felhasznált irodalom	53
Források	54

Pál Gábor*

A gyűlöletbeszéd fogalma a politikai vitákban

Értelmezések és alkalmazások

Két eset a 2000-es évekből

A rendszerváltás utáni magyar politika egyik jelentős vitatémája a gyűlöletbeszéd mibenléte, illetve az ellene való hatékony fellépés kérdése. A fogalom a *hate speech* terminus tükörfordításaként először a kilencvenes évek derekán bukkant fel a szaktudományos és értelmiségi diskurzusban, és az ezredforduló táján vált a publicisztikai és politikusi szóhasználat részévé. Az eredetileg a „politikai korrektség” tengeren túli diskurzusából (lásd ehhez Pál 2007) származó terminus adaptációja egyben dekontextualizációt és rekontextualizációt is jelentett: a hazai politikai közösség – érthető módon – igyekezett saját viszonyaihoz, kulturális, intézményi és diszkurzív kereteihez, aktuális ügyeihez és problémáihoz igazítani a kategória kontúrjait.

A fogalom körül szerveződő politikai viták a 2003-as esztendő derekán minden korábbinál nagyobb hévvel lángoltak fel. Az év vége felé a politikai napi- és hetilapokban már szinte egymást érték a gyűlöletbeszéd kategóriáját középpontba helyező, azt megkülönböztetett figyelemmel alkalmazó és értelmező írások, és az elektronikus sajtó is szabályosan zengett-visszhangzott a kifejezéstől.

Az alábbi két elemzés, mely a gyűlöletbeszéd hazai diskurzusaival kapcsolatos átfogó kutatás részeként született,¹ két erre az időszakra eső, több szempontból is jelentős polémiát mutat be. Az első eset, amely vizsgálatra kerül, a közösség elleni izgatásról szóló jogszabály módosítása kapcsán lezajlott vita, a másik pedig a Tilos Rádió körül 2003 végén kirobbant botrány. A gondolatmenet a diszkurzív politikatudomány szemléleti és módszertani elveit (lásd pl. Szabó 2003; Szűcs 2006; 2010) követve elsősorban írott források interpretatív-kontextualizáló analizésére támaszkodik.

A vizsgálat empirikus bázisának általános, elvi szintű kijelölésére csupán bizonyos alapvető koncepcionális, illetve kutatási-stratégiai döntések meghozatala nyomán kerülhetett sor. Annak meghatározása ugyanis, hogy mit tekintünk a gyűlöletbeszéd fogalmának, illetve hogy mit értünk a „gyűlöletbeszéd viták”, a gyűlöletbeszéd „fogalma körül szerveződő” polémiák alatt, korántsem

* Pál Gábor az ELTE ÁJTK politológia szakán szerzett diplomát. Közel tíz éve tevékenykedik egyetemi oktatóként, 2004 óta vesz részt kutatásokban és jelennek meg tudományos publikációi. 2005 óta tagja a Magyar Politikatudományi Társaságnak. Doktori tanulmányait 2002-ben kezdte meg az ELTE ÁJTK Politikatudományi Doktori Iskolában. Védés előtt álló disszertációjában a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos magyarországi politikai viták első tíz évét vizsgálta. 2011 szeptemberétől a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tudományos segédmunkatársa.

¹ Az írás nagyrészt megegyezik a szerző – mindeddig publikálatlan – doktori disszertációjának két fejezetével; lényegében azok némileg átdolgozott változata. Az átfogó kutatás legfontosabb eredményeinek összegzését lásd Pál 2011.

maguktól értetődő evidenciák leszögezését jelenti, az e tárgyban adódó, egyaránt lehetséges felfogások pedig eltérő forráskijelölési kritériumokat vonnak maguk után.

A gyűlöletbeszéd fogalma jelen kutatásban nem elképzelést, gondolatot vagy tudati tartalmat, hanem – mint a politikai szemantikai kutatások többsége esetében – éppen ellenkezőleg, mindenekelőtt egy adott nyelvi formát, hang-, illetve betűsorról takar (vö. Dieckmann 2000; Szabó 1998, 15–18).² A „fogalom” ugyanakkor jelen gondolatmenetben egyszerre jelenti az adott terminust, mint nyelvi formát, a hozzá potenciálisan kapcsolódó tematikus tartalmak terét, illetve az illékony kapcsolatot a kifejezés és annak valamely reziduális jelentése közt. Amikor tehát a gyűlöletbeszéd fogalmát említem, akkor egy nyelvi formára, illetve a hozzá kapcsolható témakonstrukciók és jelentések gyűjtőhelyére utalok.

Az előbbi elköteleződés determinálta, sőt lényegében magában hordozta a gyűlöletbeszéd körüli viták koncipiálásával kapcsolatos döntést. Mégpedig azt a döntést, hogy ezeket a vitákat ne egy jól megragadható kérdésben folyó (és a használt terminusoktól nagyrészt független) polémiaként fogjam fel, hanem egy meglehetősen szerteágazó és (végső soron) pusztán egy adott kategória konceptuális keretei által összefogott kommunikációs folyamatként tételezzem. Amikor tehát a gyűlöletbeszéd fogalma körül kialakult vitákat nevezem meg elemzésem konkrét tárgyaként, akkor a terminus jelentése kapcsán, illetve a vele lefedett problematikák kapcsán kialakult álláspontok különbségére, mint az érdemi politikaformálás részét képező versengő, ám közös értelemadásra gondolok. A kiválasztott esetekben egy-egy tágabb, összetettebb, több rétegű közéleti vita egyik alapvető szintjét, illetve meghatározó vonulatát tekintem (az adott) gyűlöletbeszéd vitának.³

A fentieknek megfelelően a forrásbázis általános, elvi szintű kijelölésére nem tartalmi, hanem formai kritériumot alkalmaztam. *Tartalmi* kritériumot kizárólag egy olyan kutatás során lehetett volna alkalmazni, amely a gyűlöletbeszéd vitákat egy jól körülírható problematikáról, illetve egy – a szerző által szilárdan definiált – jelenségről való vitaként koncipiálta volna. Ebben az esetben az adott problematikához való kapcsolódás, illetve a kutató definíciójának való tematikus megfelelés lett volna a források kiválasztását meghatározó alapelv. Jelen sorok szerzője azonban olyan vizsgálatra vállalkozott, amelynek fókuszába a gyűlöletbeszéd fogalma mint nyelvi forma került. Az ezzel összefüggő cél az volt, hogy kutatóként ne azokat a megszólalásokat elemezzem, amelyek *szerintem* a gyűlöletbeszédre vonatkoznak, hanem azokat, amelyek a *megszólalók szerint* vonatkoznak a gyűlöletbeszédre. Ennek a döntésnek módszertani következményei voltak a vizsgálatra nézve – mindenekelőtt az, hogy a források általános-elvi szintű kiválasztása csakis egy (elsődleges) *formális* kritérium érvényesítésével történhetett meg. A vizsgálandó források körébe tehát (mindenekelőtt) azok

² Vagyis inkább jelölőnek, mint jelöltnek, inkább „term”-nek, mint „construct”-nak számít. Utóbbi kategóriákról lásd a Giovanni Sartori által szerkesztett kötet logikai pozitívista ízü fejtegetéseit (Sartori 1984), illetve Hajnal György kommentárját (Hajnal 2008, 16).

³ Ebből adódóan az első, törvénymódosítással kapcsolatos polémiát bizonyos tudományos értelmezési konvenciók ellenére sem azonosítom már eleve és teljes mértékben a gyűlöletbeszéd vitával mint kutatási tárggyal; annak bizonyos technikai, intézményi, vagy jogfilozófiai kérdésekkel kapcsolatos rétegei a kritériumként meghatározott fogalomhasználat híján kívül esnek az elemzés körén. Ugyanígy, a másodikként elemzésre kerülő eset egyes – a már jelzett értelmezési konvencióktól távolabb eső – vonulatait is gyűlöletbeszéd vitának tekintem a kategória hangsúlyos jelenléte miatt.

a megnyilatkozások sorolódtak be, amelyek beemelték, illetve explicite alkalmazták a gyűlöletbeszéd kifejezést.

Az elemzés alá vont kommunikációs fórumok/diskurzusterek meghatározása során elsősorban azok *reprezentativitását*, másodsorban az ott termelődött szövegek *hozzáférhetőséget* vettem figyelembe. Ezen kritériumok alapján a *négy országos napilap* anyagai képezték a vizsgálat elsődleges forrásbázisát. Ez a kör a későbbiekben kiegészült egyrészt az országos hetilapok bizonyos fontosabb, témába vágó cikkeivel, másrészt az internetes hírportálokon megjelent tartalmakkal, harmadrészt a vizsgálat szempontjából releváns szakmai közlésekkel, negyedrészt pedig (az első polémia esetében) a *Magyar Országgyűlés* írott, illetve írott formában hozzáférhető anyagaival. Említést érdemel, hogy a kommunikációs fórumok reprezentativitása csupán a megjelölt időszakra nézve, az adott nyilvánosság-szerkezet sajátosságainak figyelembe vételével került megállapításra. Amennyiben a kutatás egy, az elmúlt öt-hat évre eső ügyet vett volna górcső alá, úgy az országos napilapok dominanciájának megrendülését, súlyuk és olvasótáboruk csökkenését, illetve a különböző internetes hírportálok, blogok, fórumok olvasottságának és jelentőségének növekedését számításba véve minden bizonnyal más diskurzusterek kerültek volna a reprezentativitásuk okán kiválasztott fórumok körébe.

A feldolgozott forrásokra az alábbiakban lábjegyzetben, kurziválva hivatkozom.

Az elemzések központi kérdése, hogy milyen szerepet játszott a gyűlöletbeszéd fogalma az adott politikai vitákban; a különböző aktorok hogyan értelmezték és hogyan alkalmazták, miként és mire használták a kategóriát. Továbbá, hogy milyen jelentéstartalmakat felvéve, milyen szemantikai eljárások nyomán tudott a „társadalmi világ észlelésének és kifejezésének” adekvát eszközévé (Bourdieu 1987, 110) válni a hozzászólók számára; milyen diszkurzív kontextus foglalta keretbe a terminus alkalmazását; az adott interpretációs mintát követő használatával mi és hogyan vált elgondolhatóvá beszélők számára.

Rekesszük ki őket? Polémiák a 2003-as törvénymódosítás tervezete kapcsán

A polémiák 2003-as megélénkülésében, a fogalom újbóli középpontba kerülésében döntő szerepet játszottak azok a kormányzati törekvések, amelyek a gyűlöletbeszéd egyik reflexiós kategóriájaként, illetve (egyik) fő tematikai ekvivalenseként kezelt „közösség elleni izgatásról” szóló jogszabály módosítására vonatkoztak. A két elnevezés jelentéstani összetapadása már a 2001-es év során megfigyelhető volt. Ez az egymásra vonatkoztatás a 2002-es kampányidőszakban átmenetileg elhalványult, a rákövetkező év diskurzusaiban azonban kifejezetten hangsúlyossá vált.⁴ A gyűlöletbeszéd kifejezés már a nyár végén, a törvényhozói szándékokról elsőként beszámoló cikkekben és híradásokban, illetve a tervezet főbb elveiről, indokairól és részleteiről szóló politikusi

⁴ Ugyanakkor részben problematizálódott is: a két fogalom sok esetben egymással tudatosan konfrontálva, mondhatni analitikusan összevetve jelentkezett az értelmezésekben (lásd pl. *Kiss Anna* 2003).

nyilatkozatokban rendre felbukkant.⁵ Később, a felerősödő polémiákban a jelentéstani kapcsolat olyannyira megszilárdult, hogy a megszólalók jelentős része „gyűlöletbeszéd-törvényként” emlegette a Btk. 269. §-ában foglaltak módosítását célzó javaslatot.

A viták fellángolása szempontjából katalizáló hatású esemény volt ifj. Hegedűs Lóránt (és az Ébresztő című pártlapot szerkesztő Metes György) felmentése. A Keresztyén Magyar Állam című írása miatt korábban első fokon már elítélt református lelkészt, volt MIÉP-es parlamenti képviselőt a Fővárosi Ítéltábla a fellebbviteli eljárás során, 2003. november 6-án „bűncselekmény hiányában” mentette fel a közösség elleni izgatás vádjá alól. A másodfokú ítélet hatalmas felháborodást váltott ki a hatalmon levő koalíció politikusai és szimpatizánsai körében. A lapokat bejárta a fotó, amelyen a tárgyalóteremből győztesen távozó lelkész-politikust hívei vállukra emelik a Bíróság épülete előtt. Ez a kép, ez a kimerevítve megörökített mozzanat sokakat szíven ütött. A baloldali nyilvánosság szereplői között különösen sokan akadtak, akik számára az ifj. Hegedűs-ügy különleges jelentőségre tett szert. Egyfelől az uszítók diadalát, illetve az igazságszolgáltatás fájdalmas kudarcát hirdette.⁶ Másfelől alapvetően megingatta azt a felfogást, hogy a hatályos törvények alapján eredményesen fel lehet lépni a gyűlöletkeltés ellen, és ezzel együtt a végső érvet jelentette a szabályozás szigorításának szükségessége mellett.

Az ifj. Hegedűs felmentése által keltett hullámok több irányban és többféle módon is továbbterjedtek a gyűlöletbeszéd vitában. Az ítélet nyilvánossá válása után nem sokkal a Népszabadság hasábjain máris nyolcvannégy közéleti szereplő és magánember kérte nyílt levélben a kormánytól a törvényi szabályozás változtatását – értelemszerűen annak szigorítását.⁷ Hasonló tartalmú közleményt adott ki a Mazsihisz és a hazai német, horvát, román és szlovák országos kisebbségi önkormányzatok vezetősége. Egy másik, az ÉS-ben közzétett nyilatkozat aláírói viszont, bár elítélték a lelkész-politikus szavait, a szólásszabadság biztosítása mellett és a büntető törvénykönyv módosítása ellen foglaltak állást.⁸ Ugyanakkor ez utóbbi nyilatkozat egyik aláírója, Tamás Gáspár Miklós, aki a Magyar Hírlapban november 9-én publikált indulatos cikkében az ítéletet a felső bírói vezetés (általa vélelmezett) szociokulturális sajátosságaira, megrögzött előítéleteire vezette vissza,⁹ a reflexiókban maga is élesen elítélt, „gyűlöletkeltő” figurává avanszált. Írása baloldali és liberális körökben is vihart kavart.¹⁰ Igazi botrányá azonban – a gyűlöletbeszéd minősítést kivívva,

⁵ Lásd pl. *Bárándy* 2003b; 2003c; 2003d

⁶ Lásd pl. *Révész* 2003

⁷ A szöveg a következőképpen fogalmaz: „Kötelességünk (...) törvényhozóink figyelmét felhívni a közelmúlt néhány eseményére, melyek tanúsítják, hogy törvényeink nem elégségesek a kisebbségek elleni, társadalmunkat bomlasztó uszítás, a polgártársaink megfélemlítésére, súlyos lelki sértésére törekvő gyűlöletbeszéd megfékezésére. Félő, hogy a mostani precedensek csak még felelőtlenebbé, könyörtlenebbé teszik az uszítókat, védtelenebbé áldozataikat. Szabadjára engedik a gyűlöletbeszéd árját. Felkérjük képviselőinket, alkossanak félreérthetetlen törvényeket emberi méltóságunk, sokszínű társadalmunk kohéziójának védelmében – gondosan ügyelve az embertársait emberszámba vevő polgárok szólásszabadságának messzemenő tiszteletben tartására.” (*„Rekesszük ki őket?... 2003*)

⁸ A főként baloldali és liberális szereplőkből álló aláírói kör azon meggyőződését hangsúlyozta, miszerint a „gyűlöletbeszéd elleni harcban” nem a büntetőjog a megfelelő eszköz (*„Nyilatkozat” 2003*).

⁹ *Tamás Gáspár* 2003b

¹⁰ Lásd pl. *Szalai* 2003

sőt helyenként ifj. Hegedűs inkriminált szövegénél jóval veszedelmesebb megnyilatkozásként tételezve – a jobboldal orgánumaiban dagadt.¹¹

A törvénymódosítás kontextusában termelődött gazdag forrásanyagot áttekintve megállapítható, hogy az elsöre széttartónak tűnő diszkurzív struktúrában két olyan jelentési mintázat, két olyan tartalmi vonulat akad, amely mélyebb szinten összeköti a fogalommal kapcsolatos interpretációkat. A gyűlöletbeszéd ugyanis az elsőként elemzésre kerülő polémiák során elsősorban *normasértésként (1)*, illetve a *kormányzati kapacitás próbakövét képező ügyként (2)* jelent meg, és vált a rivalizáló értelmezések terepévé.

A gyűlöletbeszéd mint normasértés

A 2003-as politikai vitákban a gyűlöletbeszéd fogalma elsősorban a közösség életét szabályozó normák kérdéskörével kapcsolódott össze. A polémiák egyik alapvető kérdése az volt, hogy milyen magatartás-előírásba ütközik, milyen jellegű normát (vagy normákat) sért a gyűlöletbeszéd terminussal lefedhető és sokszor explicit formában is „deviáns” viselkedésnek nyilvánított¹² diszkurzív gyakorlat. Ebből a csomópontból ágaztak ki az értelmezés további szálai. Egyfelől annak a végiggondolása, hogy az inkriminált cselekvésmód milyen alkotmányos előírás, illetve milyen egyéb, jogilag is megfogalmazott norma áthágását valósítja meg; milyen jogtárgyat érint, milyen elkövetési magatartást foglal magában. Másfelől annak tárgyalása, hogy a gyűlöletbeszéd kategóriájának homályossága milyen hatással lehet a nyilvános megszólalással kapcsolatos (vele szembeeszegezett) normák megfogalmazhatóságára és érvényesíthetőségére; illetve, hogy a normaszöveg tervezett változtatása, a szigorúbb fellépés kilátásba helyezése vajon egyértelműbbé teszi-e a közbeszéd normáit. Ezen túlmenően olyan kérdéskörök kerültek vitatásra, hogy vannak-e erősebb tiltást igénylő gyűlöletbeszéd-típusok, és hogy milyen norma sérül a gyűlöletbeszéd szabályozásának változatlanul hagyása és szigorítása esetén.

Kiindulópontként megállapítható, hogy a gyűlöletbeszéd a megszólalók túlnyomó többségének szemében egyértelműen valamilyen politikai jellegű, illetve a politika területén jelentkező, a politikával összefüggő norma áthágásaként jelent meg. Olyan vélekedés, amely a terminussal jelölt megnyilvánulásokat, illetve az általuk megsértett normákat egyértelműen kívül helyezte volna a politikum (valamely értelmezés által megszabott) fogalmi körén, nem nagyon akadt a vizsgált

¹¹ Csontos János felháborodásának hangot adva még csupán elmorfondírozott a közíró vád alá helyezésének lehetőségén (Csontos 2003a). Lovas István azonban decemberben, az időközben elfogadott, módosított normaszöveg alapján fel is jelentette TGM-et „közösség elleni izgatásért” (lásd erről „Lovas István...” 2003). A jobboldali kommentárokból kiemelt szerepet kapott, hogy nem sokkal Tamás „gyűlölködő hangvételű”, „uszító” cikkének megjelenése után ismeretlenek lövéseket adtak le az ifj. Hegedűs Lóránt ügyében felmentő ítéletet hozó bíró nyékládházi otthonára (lásd Hering 2003; Varga 2003). A Magyar Fórum munkatársai ennek kapcsán hangsúlyozták, hogy míg a MIÉP-es politikus írását „nem követte semmiféle erőszakos megnyilvánulás”, addig „az anarchisták sztárolt ideológusa” a történelem fényében „sikerrel ösztönözte agresszív bűncselekmények elkövetésére elvbarátait” (Varga 2003).

¹² Bárándy 2003e

időszakban.¹³ Azzal kapcsolatban viszont, hogy a gyűlöletbeszéd milyen típusú politikai normát¹⁴ sért, már jelentős eltérések mutatkoztak a polémia során felvázolt álláspontokban.

Az egyik hangsúlyos álláspont szerint a fogalommal lefedhető kommunikációs gyakorlat egyértelműen etikai jellegű szabályokat hág át: a közéleti viselkedés erkölcsi alapjait kezdi ki, illetve a (szűkebb értelemben vett) politikai morál íratlan normáiba ütközik.¹⁵ A gyűlöletbeszéd többek értelmezésében „bűn”: bűn, amely közéleti szintéren irányul az emberiség, a humánus, a másik ember elfogadása ellen, amely ártatlanoknak okoz szenvedést, illetve amely a felebaráti szeretet parancsát veszi semmibe.¹⁶ Voltak viszont olyan felvetések is, amelyek az ily módon megsértett norma definiálhatatlanságát, lokalizálhatatlanságát, tudományos, jogi és dogmatikus hozzáférhetetlenségét húzták alá. Azt emelték ki, hogy a gyűlöletbeszéd a közéletben megjelenő, erkölcsi értelemben vett, ám csak intuitíven felismerhető „rossz” megnyilvánulása,¹⁷ illetve, hogy a politikában részt vevő „jóérzésű ember normáit” sérti.¹⁸ Ez lett az egyik alapja annak a 2003-as viták során sokak által képviselt felfogásnak, miszerint az inkriminált praxis által áthágott normák betartása jogi eszközökkel nem, vagy csak nagyon kis részben kényszeríthető ki.¹⁹

Mások a gyűlöletbeszéd alkalmazása kapcsán felvethető erkölcsi elvek relativitását hangsúlyozták. Eörsi István például igyekezett leszögezni, hogy a „gyűlölet” érzése és kifejezése politikai kérdésekkel, berendezkedésekkel, eszmékkel és csoportokkal kapcsolatban önmagában még nem elítélendő dolog. Hozzátette, hogy nézete szerint vannak „nyomorító” és „humánus” „gyűlöletek”. Előbbiek valóban erkölcsi elveket sértenek, ám utóbbiak éppen hogy képviselik, megvalósítják, érvényesítik azokat – hisz világos különbség van aközött, hogy valakit rasszista alapon gyűlölünk, vagy épp fordítva, a rasszista gondolkodásmódból eredő tetteket gyűlöljük.²⁰ A Magyar Fórum

¹³ Illetve, némiképp szerényebben fogalmazva, a kutatás során nem volt fellelhető.

¹⁴ A politikai norma fogalmát itt tág, kevésbé specifikált értelemben, a közéleti viselkedésre vonatkozó, a megszólalók által tételezett előírásként használom (vö. Bihari–Pokol 1992, 95).

¹⁵ Bár a három kifejezés nem feltétlenül szinonimája egymásnak – hiszen míg az „erkölcs” szó szigorú értelemben véve a közösség, addig a „morál” terminus az egyén által követett elveket jelöli, az „etika” elnevezés pedig az erkölcs tan diszciplináját takarja – itt most némileg köznapiasabb-diffúzabb módon használva, hasonló jelentésben szerepelnek.

¹⁶ Lásd pl. *Bitó* 2003; *Hegy* 2003. Földes Anna az „embertelenség hirdetéseként” (*Földes* 2003), Szász István „embertelen nézetek terjesztéseként” aposztrofálta a gyűlöletbeszédet (*Szász* 2003), míg Haskó László mondanóját némileg specifikálva annak „hitlerista”, „náci” válfaját jellemezte a huszadik század „legembertelenebb ideológiájának” kifejeződéseként (*Haskó* 2003).

¹⁷ *Kiss Anna* 2003

¹⁸ *Pető* 2003. Ezt az érvet radikalizálta Papp László Tamás, aki – a konceptuális keret első felének túlhangsúlyozásával – elsősorban a „gyűlölet” problémájára szűkítve fejtette ki mondanóját. Úgy vélte, hogy a „gyűlölet” fellelése és mibenlétének megítélése voltaképp „metafizikai” síkon zajló művelet (*Papp* 2003).

¹⁹ Sajó András egy később publikált, de egyértelműen a 2003-as vitákra reflektáló írásában leszögezte, hogy „a jog” senkit sem kényszeríthet „szeretetre és megbecsülésre” (*Sajó* 2004, 27). Kiss Attila a javaslat általános vitájában azt hangsúlyozta, hogy „az erkölcs, a morál” „nem szabályozható sem törvénnyel, sem más eszközzel” (*Kiss Attila* 2003). Még a módosítást előterjesztő szaktárca vezetője is elismerte, hogy az „egymás iránti szolidaritás elmélyítése” „elsősorban” „valóban nem a büntetőjog feladata” (*Bárándy* 2003e).

²⁰ Eörsi úgy fogalmazott, hogy bár a „kisebbségek elleni uszítás” „végletes megnyilatkozásai” valóban veszedelmesek és elítélendőek, az „égbekiáltó egyenlőtlenség” gyűlölete „humánus” dolog – ahogy az „agresszív nacionalizmus” gyűlölete is „nemes érzés” (*Eörsi* 2003b). Szabó Zoltán szerint az „indulateltetés” része a politikai vitának, és „önmagában semmiképpen sem elítélendő”. A szocialista politikus ehhez hozzátette, hogy a lényegi különbség abban mutatkozik, hogy valakinek a „tevékenységével” vagy a „létével” szemben szítanak ellenséges érzelmeket (*Szabó* 2003a).

kolumnistája a gyűlöletbeszéd tilalmának abszolutizálhatatlanságát egyrészt az ember eredendő gyarlóságával, illetve az „Írásban” megfogalmazott elvek ellentmondásosságával magyarázta.²¹ Másrészt erőteljes kétségeit fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a „bűnre”, a „spenóra” vagy a „varangyos békára” irányuló ellenszenv, illetve az országot „kifosztó” politikai erőkkel szemben érzett és megvallott indulat valóban elítélendő cselekedet volna.²²

Szintén etikai jellegű normák megsértéseként, de némileg szűkebb területre vonatkoztatva értelmezték a gyűlöletbeszédet azok a megszólalók, akik az inkriminált gyakorlat folytatását, megtűrését és támogatását a politikai, illetve politikusi tevékenység íratlan morális szabályaival szegezték szembe.²³ Érvelésükben – a történelmi „intő példák” gyakori említésével összekapcsolva – kiemelt szerepet kapott a közszereplők, a hivatásos politikusok (erkölcsi) felelősségének gondolata. A gyűlöletbeszédet leginkább az amorális, cinikus és felelőtlen politika kísérőjelenségeként, veszedelmes, ámde tipikus megnyilvánulási formájaként azonosították.²⁴

Egy másik bevett álláspont szerint a gyűlöletbeszéd a társadalmi együttélés, illetve a politikai viselkedés szintjén jelentkező „civilizációs” normáknak mond ellent. Ebből a nézőpontból a fogalommal jelölt gyakorlat egyrészt politikai illetet sértő, ízléstelen, kulturálatlan és primitív megnyilvánulásnak,²⁵ másrészt a (hangsúlyozottan normatív értelemben vett) „európai” viselkedés szabályaitól idegen magatartásformának minősült. Volt, aki a „földre köpködéshez”,²⁶ illetve a nyilvános helyen való „turházáshoz”²⁷ hasonlította, vagy arra igyekezett felhívni a figyelmet, hogy miként az emberevés vagy a pedofília „dicsérete” és „gyakorlásának elősegítése” sem, úgy a gyűlöletbeszéd sem feltétlenül tartozik bele a „liberális demokráciák sajtójában” megengedhető dolgok körébe.²⁸ Más egyértelműen leszögezte, hogy „egy modern, kulturált társadalomban szabályozott keretek közt kell tartani az ilyen megnyilvánulásokat is”.²⁹

Az inkriminált praxis által áthágott „európai” normáról szólva egyesek azt emelték ki, hogy ez a viselkedési előírás ugyan kevésbé konkretizálható, ám attól még létező és érvényes; mások viszont nagyon is megfogható, az Unió tagországainak jogalkotásában markánsan tetten érhető szabályról

²¹ Itt többek közt a talióelvet, vagyis a „szemet szemért, fogat fogért” szabályát állította szembe azzal a szentírásbeli passzussal, miszerint „ha megdobnak kövel, dobd vissza kenyérrel” (Kovács 2003, 1).

²² Kovács 2003, 1.

²³ Fodor, 2003c; Gusztos, 2003b; Márton, 2003.

²⁴ Gusztos Péter kifejtette, hogy a „magukat mérsékelt jobboldalinak nevező és/vagy tartó” „politikusok és közszereplők” „kettős vagy kódolt” beszédmódja, „kétértelmű megnyilatkozásai” „ravaszul táplálják”, „sunyin bátorítják” a gyűlöletbeszédet, amely mindaddig jelen lesz az országban, „amíg a jobboldal meg nem tanulja, hogy nem nyerhet választást a szélsőségeivel” (Gusztos 2003b). Haskó László szintén felvetette, hogy a jobboldali politikai vezetők „cinikus fele” a „könnyű szavazatszerzésért” inkább „meglovagolja” a „téveteg tajtékszást”, ahelyett, hogy „jó irányba terelné a nyáját” (Haskó 2003).

²⁵ Dávid Ibolya, az MDF elnöke úgy fogalmazott, hogy pártjától és „személy szerint tőle is” távol áll mind a gyűlöletbeszéd, mind más, „kulturálatlan” és „jó ízlést sértő” beszéd (Dávid 2003). Párttársa, Herényi Károly úgyszintén „bunkó viselkedést”, „neveltlenséget”, „unintelligenciát” emlegetett a gyűlöletbeszéd kapcsán (Herényi 2003).

²⁶ Mécs 2003

²⁷ Esterházy 2003a

²⁸ Márton 2003

²⁹ V. Vincze 2003. A kapcsolódó javaslatokban is ez a logika tükröződött, amikor felmerült, hogy a gyűlöletbeszéd kapcsán „sokkal többre lehet jutni a neveléssel, az illem kialakításával, a közszemlélet kialakításával”, mint „hatósági tiltással” (Mécs 2003).

beszéltek.³⁰ Abban ugyanakkor mindkét pozíció képviselői egyetértettek, hogy ez a bizonyos, „európaiságból” adódó norma ránk nézve is kötelező.³¹

Akadtt olyan koncepció, amely a közéleti erkölcs és a (politikai) illem együttes megsértéseként értékelte a gyűlöletbeszédet. Ez a felfogás a két némileg eltérő mozzanatot a „polgári szalon” „törvényének” kategóriájában integrálta, és annak (íratlan, átvitt értelemben vett) „paragrafusaival” ellentét, „megvetendő” tevékenységnek nyilvánította a kárhoztatott megnyilatkozási formát.³² A koncepció a „polgár” fogalmának kettőségre, vagyis a *citoyen* és a *bourgeois* együttesen implikált jelentéstartalmaira épített; a „szalon” előírásai egyszerre jelentek meg a politikai részvételre és a társadalmi státusból eredő életformára vonatkoztatható normaként, morális és illemszabályként.³³

Érdekes sajátosság, hogy a 2003-as viták során a „politikai korrektség” normái a Magyarországon tapasztalható gyűlöletbeszéddel szembeeszegezve, explicit és koncepciószerűen felvállalt módon voltaképp nem, tartalmi utalások formájában is csak alig jelentek meg.³⁴ Akik egyáltalán reflektáltak az Amerikában lezajlott (illetve továbbra is zajló) folyamatokra, a nyilvános diskurzus szabályaiban bekövetkezett változásokra, azok általában a társadalmi, politikai és jogi kontextusok eltéréseire igyekeztek felhívni a figyelmet.³⁵

A polémia szakpolitikai vonulatának fontos csomópontját képezte annak tárgyalása, hogy milyen alkotmányos előírásokat, illetve milyen egyéb, jogilag is megfogalmazott közéleti normákat sért a gyűlöletbeszédként konceptualizált és a nagyobbik kormánypart politikusai szerint szigorúbb szabályozásra szoruló diszkurzív gyakorlat.

A törvénymódosítás kidolgozói és támogatói az Alkotmány 54. §-ában lefektetett alapvető jog, az emberi méltóság tiszteletben tartását említették a gyűlöletbeszéd által áthágott legfontosabb normaként. A szaktárca illetékesei, a szocialista politikusok, illetve a szigorítás szándékát üdvözlő szervezetek és magánszemélyek egyaránt ezt tekintették a nyilvános gyűlölködés lényegi mozzanatának. Természetesen azt sem hagyták figyelmen kívül, hogy az ellenséges indulatkeltés akár

³⁰ *Halmai 2003b; Kaltenbach 2003; Földes 2003; Válas 2003*

³¹ A norma áthágásának (vagyis a gyűlöletbeszédnek) körébe többek közt olyan dolgok sorolódtak, mint a holokauszt tagadása, vagy a „náci nézetek terjesztése” (*Földes 2003*). Kaltenbach Jenő nagyobb civilizációs tömbök jogi-intézményi különbségeinek kontextusába helyezte a kérdést, amikor jelezte, hogy bár az amerikai jogi szabályozás meglehetősen tág teret hagy az ilyesfajta megnyilvánulások számára, az „európai” jogalkotás (a sajátos történelmi tapasztalatoknak megfelelően) egyértelműen a szigorítás felé mozdult (*Kaltenbach 2003*).

³² *Bächer 2003*

³³ A gondolatot felvázoló író-publicista, Bächer Iván szerint a „polgári szalon” törvénye meglehetősen szigorú, de világos: „az ember nem jár egy szalonba azzal, aki gyűlöletbeszél”. Sőt, „azzal se, aki ilyenekkel egy szalonba jár”. A szalon törvényét követő „nem szerepel az ilyenekkel egy lapon”, „nem koszorúz velük”, és „nem minősíti őket derék hazafiaknak” (*Bächer 2003*).

³⁴ Az egyik fellelhető kivételt Hanák András írása jelenti. A terjedelmes elemzés záró gondolata szerint közös politikai cselekvéssel kéne elérni, hogy „az emberi egyenlőséget valló politikai korrektséggel” „összhangban levő” „vélemény és magatartás” „ne a kivétel, hanem a szabály legyen” (*Hanák 2003*).

³⁵ Tamás Gáspár Miklós például azt hangsúlyozta, hogy a magyar közéletben valójában nem az „amerikai egyetemek szabályzataiban” megfogalmazott elvek biztosításáról, a „kisebbségek” és a „hátrányos helyzetű csoportok elleni uszítás” korlátozásáról folyik vita, hanem (a gyűlöletbeszéd megváltoztatott jelentésének köszönhetően) a „goromba” közbeszédről (*Tamás Gáspár 2003a*). Bognár Tibor azt domborította ki, hogy a „nem kívánatos viselkedési- és beszédmodokat” a tengerentúlon a különböző intézmények és iskolák maguk próbálják meg kezelni, és nem a központi kormányzat igyekszik azokat büntetőjogi úton szankcionálni (*Bognár 2003*).

erőszakos cselekedeteket is előidézhet, ám ezt jellemzően úgy fogták fel, mint további, pluszban jelentkező veszélyt, „járulékos” kárt. Értelmezésükben tehát a gyűlöletbeszéd par excellence az emberi méltóságot sértő tevékenységként jelent meg, amely bizonyos esetekben akár fizikai agressziót is kiválthat. Ám míg az előbbi norma megszegése a szóban forgó kommunikációs praxis sine qua nonjaként fogalmazódott meg, addig az utóbbi már korántsem.³⁶ A „gyűlöletbeszéd-törvény”, vagyis a készülő normaszöveg logikájából ez úgy bontható ki, hogy a Btk. 269. §-ának módosított (1) bekezdésében foglalt, kevesebb esetre alkalmazható, súlyosabb elkövetési mód voltaképp már eleve magában foglalja, illetve megvalósítja az új (2) bekezdésében foglalt, jóval több esetre vonatkoztatható, enyhébb elkövetési módot, vagyis a „becsmérlést” – ami viszont per definitionem az emberi méltóság megsértéseként lett meghatározva.

A módosító javaslat hívei által középpontba helyezett alkotmányos norma azonban több szempontból is meglehetősen bizonytalannak tűnt. Bár – alaptörvényben kodifikált elvárásról lévén szó – az emberi méltóság tiszteletben tartása egy modern demokráciában jogilag is megfogalmazott politikai norma (vö. Bihari–Pokol 1992, 95), ám az áthágásával együtt járó jogsérelem konkretizálhatósága sokak számára igen kétségesnek tűnt.³⁷ A szigorítási koncepció ellenzői szerint a gyűlöletkeltés csakis (lehetséges) következményeit tekintve ítéhető valóban súlyos és ily módon büntetőjogilag szankcionálandó normasértésnek. Csakis más, jogsértő tettek kiváltásával, az erőszak „közvetlen és nyilvánvaló veszélyének” felidézésével lép át egy büntethetőségi határt. Vagy másként, csakis az élethez, a biztonsághoz, illetve a testi épséghez fűződő alkotmányos alapjog veszélybe kerülése (illetve esetleges sérelme) elég konkrét ahhoz, hogy pönalizálható legyen.³⁸

Ugyanakkor az sem vált igazán világossá, hogy a gyűlöletbeszéd vajon bizonyos közösségek, csoportok vagy az érintett közösségekhez tartozó személyek méltóságát sérti. Ebben a kérdésben a módosítás támogatói sem tudtak teljesen egységes álláspontot kialakítani. Voltak, akik egyértelműen a „közmeéltóság” sérelmének megvalósulását fedezték fel a „gyűlöletbeszédben”, ám nehezményezték, hogy a „magyar jogrend gyakorlatilag nem ismeri el” ezt a fogalmat, és „nem teszi lehetővé” a valamely társadalmi csoport nevében indított polgári perek lefolytatását.³⁹ Mások épp ellenkezőleg, az adott csoporthoz tartozó egyének méltóságának védelmét jelölték meg a módosítás céljaként. A

³⁶ Ezt a szoros konceptuális és tematikus összekapcsolást fedezhetjük fel az igazságügy-miniszter egy 2003 kora őszén, a Népszabadságnak adott interjújában. Bárándy Péter ekkor a következőket mondta el a sajtóban következetesen „gyűlöletbeszéd-törvényként” emlegetett tervezetről: „Ez tulajdonképpen egy új tényállása lesz a Btk.-nak, és nemcsak azt a magatartást tilalmazza majd, amely a tettegesség közvetlen veszélyét idézi fel, hanem általában büntetni rendeli a nagy nyilvánosság előtti, gyűlölet keltésére alkalmas megnyilatkozásokat, ha azok alkalmasak az emberi méltóság megsértésére” (Bárándy 2003b).

³⁷ Bródy Mihály ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy vannak vélemények, amelyek „sokatkat végletesen bántanak és megaláznak”, ám „mégis igaznak és alapvetően fontosnak bizonyulnak”. Így például kétségkívül „ma sem kevés” „azoknak a száma”, akik úgy érzik, „Darwin tanítása emberi méltóságukba gázol” – az evolúció tanának hirdetését mégsem lenne ildomos ez alapján tilalom alá helyezni (Bródy 2003). Ugró Miklós Tamás Gáspár Miklós korábbi cikkére utalva, némileg gúnyosan azt latolgatta, sértheti-e valakinek az emberi méltóságát az, ha azt mondják róla, hogy a „felső középosztályhoz tartozik” (Ugró 2003a).

³⁸ Bródy 2003; Kis 2003b; 2003c; Schiffer 2003b. Egyes hivatkozásokban ezen túlmenően felmerült más „konkrét alanyi jogok”, így a tulajdonhoz, illetve a szólásszabadsághoz fűződő jog lehetséges sérülése, mint büntethetőségi határ (Kis–Sólyom 2003; Molnár 2004).

³⁹ Berkes 2003a

kabinet nevében nyilatkozó politikusok igyekeztek együtt említeni a jogsérelem két lehetséges irányát, vagy elsiklani a probléma fölött.⁴⁰

A szabályozás megváltoztatásával kapcsolatos vitákban szintén felbukkant a köznyugalom megvédésére, illetve a társadalom békéjének megóvására, mint jogilag is kifejezett, ám a diszkurzív gyakorlat által áthágott normára való hivatkozás.⁴¹ A szigorítás szükségessége mellett érvelők aláhúzták, hogy a gyűlöletbeszéd félelmet és felháborodást kelt, ellenséges társadalmi környezetet és feszült közhangulatot alakít ki, alkalomadtán egész stadionnyi embertömeget bőszt fel, vagyis egyértelműen vét a fenti előírások ellen. Az ellentábor egyes képviselői szerint azonban különösen a társadalmi béke, de a köznyugalom is meglehetősen absztrakt és nehezen megfogható érték; ráadásul utóbbi közvetlen veszélyt nem hordozó megzavarása elég nehezen azonosítható. Általában vett biztosításuk tehát nem megfelelő szempont ahhoz, hogy a nyilvános megszólalással kapcsolatos jogalkotási koncepciók, illetve jogalkalmazási tevékenység alapjává válhasson. A javaslat kritikussai szerint egy ezen előírásokat középpontba helyező bírói döntés szükségképpen „értékmérlegelésen alapulna”, ráadásul „politikai vagy ideológiai” szempontok befolyásolnák.⁴²

A normákkal kapcsolatos polémiák sajátos, önállóan mondható területét képezték azok a felvetések, amelyek a gyűlöletbeszéd tartalmi elmosódottságára, fogalmi meghatározatlanságára adott reflexiókból származtak. Ezek egy része a terminus jogi kategóriáknak való megfeleltethetlenségét, másik része viszont voltaképp az elnevezés ideológiai poliszémikusságát problematizálta.

A fogalom és a hozzákapcsolt norma homályosságát tematizáló kommentárok első csoportja viszonylag egyszerűen áttekinthető. A politikai diskurzus jogilag képzett szereplői ugyanis szinte egybehangzóan jelezték, hogy a gyűlöletbeszéd nem pusztán az erőszakra felhívó magatartást, vagyis a hatályos szabályozásban „gyűlöletre uszításként” szereplő elkövetési módot foglalja magában, hanem annál tágabb jelentésű elnevezés. A módosítás bírálói szerint viszont az (1) bekezdésben szereplő megfogalmazás „gyűlöletre izgatásra” cserélésével, illetve a „becsmérlés” tényállásának bevezetésével, tehát a gyűlöletbeszéd tartalmi kereteit némileg jobban (de még mindig nem kizárólagosan és egyértelműen) kitöltő jogi terminusok beiktatásával nem világosabbá válik, hanem pont hogy jóval elmosódottabb lesz a nyilvános megszólalásokra vonatkozó norma.⁴³ A javaslat

⁴⁰ Az általános vitában a napirendi pont előadójaként felszólaló szakminiszter a „közösségek méltóságának és a közösségek tagjai méltóságának” együttes védelmét jelölte meg a javaslat legfőbb céljaként (Bárányi 2003e).

⁴¹ Bócz 2003; Csákabonyi 2003; Kaltenbach 2003

⁴² Kis-Sólyom 2003. Bár a köznyugalom mint védendő jogtárgy szerepelt az Alkotmánybíróság izgatásra vonatkozó, hivatkozási alapként gyakorta említett 30/1992. (V.26.) AB határozatában is, az erre alapozott értelmezések igencsak eltértek egymástól. A javaslat kidolgozói úgy vélték, hogy ez a kitétel a gyűlöletbeszéd büntethetőségének egyik fundamentuma. Az ellenzők azonban a köznyugalom megzavarásának az indoklásban lefektetett, büntethetőségi határt jelző „intenzitás-kritériumát” az erőszak „közvetlen és nyilvánvaló veszélyének” követelményével állították párhuzamba (vö. Hanák 2003). Megint mások szerint viszont a tervezet bírálói tévesen értelmezték a 30/1992. (V.26.) AB határozatot. Ez ugyanis nem a köznyugalom „mint értéket” tekintette elvontnak, hanem a „köznyugalom elvont védelmét” tartotta a szólásszabadság korlátozásához „elégtelen” feltételnek (Kádár 2003). A kritikussok kritikussai számára ebből a büntethetőségre nézve nem az intenzív megzavarás konkrétságának az erőszak esélyére való szűkítése következett, hanem egy adott intenzív megnyilvánulás eseti konkrétsága, tetten érhetősége.

⁴³ Balsai 2003; Herényi 2003; Salamon 2003; Schiffer 2003b

kritikusai úgy vélték, a gyűlöletbeszéd túl homályos és megfoghatatlan jelenség ahhoz, hogy a tilalma jogi kategóriákkal visszaadható és körülbástyázható legyen.

A gyűlöletbeszéd tartalmi bizonytalanságának problémájából kiinduló felvetések másik, politikai oldalak szerint polarizálódó csoportja már valamivel részletesebb analízist igényel.

A baloldali és liberális hozzászólók között többen vélték úgy, hogy a terminus igencsak „eltérő tartalmú és értékű” megnyilvánulásokat „olvaszt egybe”,⁴⁴ ezért elítélésével azt sem lehet egyértelműen kifejezni, hogy miféle normák betart(at)ására van szükség a magyar közéletben. A gyűlöletbeszédként konceptualizált jelenségek körébe ugyanis éppen úgy könnyen beleérthető a harcos antifasizmus és antirasszizmus, bizonyos közszerplők „lehülyézése”,⁴⁵ és az iszlám, a katolikus vallás, vagy az ateisták „éles szavakkal” való „ostorozása”,⁴⁶ mint a társadalmi kisebbségekkel szembeni tényleges uszítás.⁴⁷ Előbbiek viszont – utóbbival szemben – nem sértenek semmiféle politikai normát. Sőt, a rasszista vagy alkotmányellenes nézetekkel szembeni következetes fellépés még hozzá is járul a közéleti normák megerősítéséhez. Akadtak hozzászólók, akik úgy vélték, hogy a gyűlöletbeszéd kifejezés használata mindezzel együtt végső soron a kiemelt módon elítélendő „náci beszéd” egyediségének és tilalmának „relativizálását” eredményezi.⁴⁸ Mások arra igyekeztek felhívni a figyelmet, hogy az ellenérdekelt (szélsőséges) erők részéről megfigyelhető a törekvés a „fogalom kontúrjainak” és vele együtt a norma mibenlétének tudatos „elkenésére”.⁴⁹

A jobboldali megszólalók ezzel szemben jellemzően azt sérelmezték, hogy bár a gyűlöletbeszéd fogalma rendkívül tág és homályos értelmű, a kifejezést a balliberális véleményformálók mindig szándékaiknak megfelelő jelentésben, tendenciózusan leszűkítve értelmezik. A konzervatív szereplők leszögezték, hogy ha és amennyiben a terminus egyáltalán alkalmas a politikai folyamatok megragadására, úgy „mindenféle társadalmi csoport elleni izgatást tömörít”.⁵⁰ Vagyis vonatkoztatási köre tágabb annál, minthogy megjelenését pusztán a „cigányozásra” és a „zsidózásra”, a rasszizmusra és az antiszemitizmusra lehetne egyszerűsíteni. A fogalom ernyője alá vonható kommunikációs aktusok tehát egy általánosan érvényes normát, a bármely társadalmi csoport elleni uszítás tilalmát sértik. Ebbe épp úgy beleérthető a bírói kar, a felsőközéposztály, vagy a jobboldali-polgári szavazótábor elleni indulatkeltés tilalma, mint más, további eshetőségek.⁵¹ A kategória és a vele

⁴⁴ Eörsi 2003b

⁴⁵ Tamás Gáspár 2003a

⁴⁶ Kis 2003b

⁴⁷ Eörsi István kifejezetten sérelmezte, hogy Lomninci Zoltán egy korábbi interjúbán a gyűlöletbeszéd „kategóriájának égíse alatt” „egy kalap alá vonta” ifj. Hegedűs Lóránt és Tamás Gáspár Miklós megnyilatkozásait. Kifejtette, hogy a lehető leghatározottabban ellenzi a „kétfajta indulat” „ilyetén gleichschaltolását”, sőt, elveti magát a gyűlöletbeszéd fogalmát is. Ez ugyanis, különösen a Magyarországon elterjedt módon, stílári kategóriaként használva akár Shelly, Petőfi, Heine vagy Ady egyes verseinek megbélyegzésére is alkalmas lehet (Eörsi 2003b). Kiss Anna szintén ezt az összefüggést hangsúlyozta Shakespeare *Velencei kalmár*-jának néhány passzusa kapcsán (Kiss Anna 2003).

⁴⁸ Haskó 2003

⁴⁹ Gusztos 2003b

⁵⁰ Csontos 2003b

⁵¹ Balogh 2003; Ludwig 2003. Salamon László a javaslat általános vitájában leszögezte, hogy a „gyűlöletbeszédnek nemcsak a rasszizmusban megnyilvánuló formája létezik”. A Fideszes honatya ide sorolt „minden végletes véleményformálást, minden manipulációt, minden hangulatkeltést, amely ráadásul mértéktelen

szembeszegezett norma leszűkítő értelmezése lehetőséget teremt a kormányerők és támogatóik számára saját gyűlöletkeltő megnyilvánulásaik eljelentéktelenítésére, illetve ellenfelek „szélsőjobbra” szorítására.⁵²

A gyűlöletbeszéd gyakorlata által sérteni vélt és a közélet viszonyai szempontjából fontosnak ítélt normák egyértelművé (illetve egyértelműbbé) tételének módozatai kapcsán még inkább fragmentálódtak az álláspontok. A vitában néhol keveredtek, néhol elváltak, néhol egészen eltérő konfigurációkban jelentek meg a (szélesebb körű) kriminalizálással mint megoldással, annak elfogadhatóságával és hatékonyságával kapcsolatban általában kifejtett, illetve a konkrét javaslatra vonatkozó vélekedések.

A törvényjavaslat kidolgozói (és részben támogatói is) egyöntetűen kiálltak mind a gyűlöletbeszéd szélesebb körű kriminalizálásának szükségessége, mind a tervezet alkalmassága mellett. Azzal érveltek, hogy mivel az addigiakban nem született elegendő, a jelenség megfékezésére alkalmas számú és jelentőségű ítélet, ezért a kormányzat részéről az egyetlen célravezető lépés, hogy „megváltoztatja” a bíróságok által „tévesen, rosszul alkalmazott” normát.⁵³ Az új normaszöveg pedig világossá teszi: a politikában nem az erőszak „az egyetlen átléphetetlen határ”.⁵⁴ Vagy másként, nemcsak a „tevékeny”, hanem „bármilyen” gyűlölet szítása „tilalmas cselekmény”.⁵⁵ Úgy vélték, a javaslat ezzel együtt kifejezi és határozottabban érvényesíti az emberi méltóság tiszteletben tartására, illetve a köznyugalom megőrzésére vonatkozó előírást.⁵⁶

A szigorítás szándékát üdvözlő személyek és szervezetek körében ugyanakkor gyakorta jelent meg az a vélekedés, hogy a leglényegesebb mozzanat maga a változtatás gesztusa, a határozott jogalkotói fellépés jelzésértéke, illetve az ebben kifejeződő, a társadalomnak szóló üzenet.⁵⁷ Többen is hangsúlyozták, hogy a meglévőnél szélesebb körű kriminalizáció egyfelől pedagógiai célzatú,⁵⁸ illetve nevelő hatású⁵⁹ tett, a „társadalmi tudatformálás” eszköze, másfelől a politikai közösség tagjainak nyújtott „általános és előzetes” „figyelmeztetés” is.⁶⁰ Volt, aki ehhez azt is hozzátette, hogy mivel a „magyar politikai elit” és a „társadalom kultúrája” integrálta az „intoleráns nézeteket”, ezért a szigorítás „szimbolikus gesztusa” voltaképp egy „ellen-normát” próbál felállítani és érvényesíteni.⁶¹ A

állításokkal párosul”, és alkalmas arra, hogy „emberek meghatározott részének indulatát felkorbácsolja” (Salamon 2003).

⁵² Kristóf 2003; Megyeri 2003

⁵³ Akik ezt az érvet hozták fel, többnyire azt is hozzátették, hogy bizonyos értelemben pont az igazságszolgáltatás mulasztásai hozták kényszerhelyzetbe a kormányzatot. Vagyis a szigorítás annak az egyenes következménye, hogy a jogalkotó tapasztalatai szerint a rendes bíróságok „nem szándékainak megfelelően” „értelmezik” és „alkalmazzák” „az általa hozott törvényt” (lásd Kádár 2003).

⁵⁴ Kósáné 2003

⁵⁵ Kádár 2003

⁵⁶ Bárándy 2003d; 2003e; Bócz 2003; Horváth 2003b

⁵⁷ A német, a horvát, a román és a szlovák országos kisebbségi önkormányzatok vezetőinek nyilatkozatában ez állt: „Elvárjuk a Magyar Köztársaság Országgyűlésétől, hogy a gyűlöletbeszéd büntetőjogi szabályozásának egyértelművé tételével jelezze a társadalomnak: A XXI. századi Magyarországon nincs helye a rasszizmusnak” (idézi Tamás Tibor 2003).

⁵⁸ Horváth 2003b

⁵⁹ V. Vincze 2003

⁶⁰ Egry 2003a; 2003b

⁶¹ Örkény 2003

norma világos(abb)á tétele itt tehát elsősorban nem a jogi szabályozás tételes, szövegszintű módosításával, hanem a kriminalizáció kiterjesztésének tényével, a szigorítás tulajdonképpeni aktusával fonódott össze.

A gyűlöletbeszéd szigorúbb szabályozását propagáló politikai szereplők között azonban olyanok is akadtak, akik úgy gondolták, hogy bár a határok meghúzása érdekében a (szélesebb körű) kriminalizáció megfelelő, sőt szükséges megoldás, ám az új normaszöveg sem elég precíz, és nem teszi egyértelmű(bb)é a közéleti diskurzusra vonatkozó előírásokat.⁶²

A módosítás ellenzőinek álláspontja viszont az volt, hogy a nyilvános megszólalások meglévőnél szélesebb körének kriminalizálása egyrészt erkölcsileg elfogadhatatlan,⁶³ másrészt nem hatékony módja a politikai normák érvényesítésének.⁶⁴ Harmadrészt, mivel a kabinet „felülről”, művi úton végrehajtott beavatkozással és kényszerítéssel kíván egy szabályt átvinni a gyakorlatba, így nem hagyja kifejlődni a társadalom „öntisztuló”, „autonóm normaképző” mechanizmusait.⁶⁵ Ráadásul a javaslatban szereplő megfogalmazások köre, különösen az „uszítás” „izgatásra” cserélése kifejezetten összezavarja, homályossá és önkényesen értelmezhetővé teszi az addig nagyjából világos előírásokat.⁶⁶

A politikai normák egyértelműsítésével kapcsolatban sajátos vitapontként jelentkezett a nyilvános közlések tartalmi összetevőinek kérdése. A baloldali (és liberális) megszólalók egy része úgy vélte, hogy a megnyilvánulásokat értékük, ideológiai-világnézeti tartalmuk alapján kell megítélni. Jelezték, hogy a gyűlöletbeszédet „általában” tiltani kívánó koncepció voltaképp „kődösít” a közéleti előírásokkal kapcsolatban, és így alapjaiban elhibázott. A valóban fontos politikai normák érvényesítése érdekében e helyett egy „izoláltan antináci” törvényre,⁶⁷ illetve egy „kizárólag” a rasszista és nacionalista gyűlölködést büntető jogszabályra lenne szükség.⁶⁸

A klasszikus liberális álláspont képviselői viszont csakis a szólás „külső” korlátait tekintették elfogadhatónak, és elvetettek bármiféle, a véleménynyilvánítás tartalmi alapú korlátozására vonatkozó felvetést.⁶⁹ Ehhez – mintegy az előbbi elvi szempontot nyomatékosító pragmatikus érvként – hozzátették, hogy ráadásul a kártékonynak ítélt gondolattartalmak közlésének tiltása mindössze annyit képes elérni, hogy az érintett szereplők „kódoltan”, vagyis áttételes, finomított formában juttassák

⁶² A kisebbségi jogok országgyűlési biztosa jelezte, hogy az általa vezetett hivatal egy „sokkal konkrétabb megfogalmazásokat” tartalmazó, több pontból álló „szövegvariáns” juttatott el a minisztériumba. A Hetek című hetilap kérdésére válaszolva több passzust is idézett, amelyek megítélése szerint világossá tennék a normát. A citált tervezet szerint a gyűlöletkeltés átlépi a büntetőjogi üldözhetőség határát, „amennyiben alkalmas az érintett csoportokkal szembeni ellenséges, kirekesztő környezet kialakítására; amennyiben úgy állítják be az érintett kisebbséget, mint egyfajta ellenséget, gyűlölni való »idegen csoportot« és alapvetően megkérdőjelezi az érintett kisebbség jogát a létezéshez, illetve a társadalmi életben való egyenrangú részvételhez”. A szöveg szerint ugyancsak büntetendő normasértés, ha „szorosan összekapcsolják az érintett kisebbséget a társadalomban általánosan elfogadott értékek tagadásával, illetve általánosan elutasított (negatív) értékek igenlésével” (Kaltenbach 2003).

⁶³ Bródy 2003

⁶⁴ Gusztos 2003a; Pető 2003

⁶⁵ Schiffer 2003a

⁶⁶ Pl. Balsai 2003; Ugró 2003a

⁶⁷ Haskó 2003

⁶⁸ Eörsi 2003b

⁶⁹ Bródy 2003; Fodor 2003a; 2003c; Kis 2003a; 2003b; 2003c; Schiffer 2003b

kifejezésre ugyanazt a mondanivalót.⁷⁰ Ellenvetésként az vetődött fel a velük vitába szálló szigorításpártiak részéről, hogy a kódolt beszédre kényszerítés voltaképp már (részleges) siker. A kódolt beszéd ugyanis hatásosság tekintetében jóval „ártalmatlanabb”, mint a „féktelen” és nyílt gyűlöletkeltés, ráadásul már „puszta létével” is azt fejezi ki, hogy aminek „ezúton kívánnak hangot adni”, az ütközik a politikai közösség normáival – vagyis paradox módon egyértelmű(bb)é teszi a közbeszéd szabályaira vonatkozó előírásokat.⁷¹

A jobboldali-konzervatív hozzászólók a nyilvános gyűlöletkeltés tilalmának általános, tartalmi vonatkozásoktól és sértetti körtől független előírását fogalmazták meg. Hozzá tették, hogy a gyűlöletbeszéd fogalmának bizonyos ideológiai tartalmak közlésére való redukálásából pusztán „egy-egy önkényesen kiválasztott” társadalmi csoport védelme következik, ami zavart okoz a közéleti normákkal kapcsolatban, hiszen kifejezetten „ellenkezik” mind az alkotmányos alapelvekkel, mind a törvény előtti egyenlőség elvével.⁷²

A polémiaiban nem csupán a gyűlöletbeszéd, hanem a jelenség kezelése kapcsán is felbukkant a normaszegés problémája. A két szembeállított, versengő, karakteres alternatíva, a jogi szabályozás változatlanul hagyása, illetve szigorítása közül egyik megoldás sem volt problémamentes a normák szintjén. Bár a politikai diskurzus résztvevői jellemzően vagy az egyik, vagy másik opcióval járó feszültségeket tematizálták,⁷³ az álláspontokat analitikus-absztrakt mezőben egymás mellé helyezve kidomborodik a helyzet ellentmondásossága. Jelesül az, hogy a felek (aggregált) véleménye szerint mind a diszkurzív gyakorlat további engedése, illetve törvényhozói válasz nélkül hagyása, mind annak pőnalizáló jellegű tiltása sért valamilyen normát.

Az első alternatívában rejlő normatív feszültségeket a módosítás előterjesztői és támogatói fogalmazták meg. Rámutattak, hogy a magyar állam több olyan nemzetközi egyezményhez is csatlakozott, amely a gyűlöletbeszéd fogalmával lefedhető megnyilvánulások törvényi tilalmát rendeli el. Ezek között kiemelt helyen került említésre az 1965-ben elfogadott, majd 1969-ben kihirdetett New York-i egyezmény, illetve az 1966-ban elfogadott, és 1976-ban kihirdetett Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya.⁷⁴ Az erre alapozott érvelés szerint a magyar törvényhozás hosszú évtizedek óta nem tesz eleget a „faji” „etnikai” és „vallási” alapú gyűlölködés visszaszorítására tett nemzetközi kötelezettségvállalásainak, vagyis a szabályozás változatlanul hagyásával voltaképp normát szeg, mulasztásos jogsértést követ el.

A második opcióval járó feszültségeket jóval többen érzékelték és hangsúlyozták. A politizáló közösség jelentős része valamilyen módon reflektált arra a problémára, hogy a gyűlöletbeszéd büntetőjogi eszközökkel való korlátozása során is megkérdőjeleződnek, sőt sérülnek bizonyos normák.

⁷⁰ Eörsi Máttyás, 2003; Pető 2003; Gusztos 2003b

⁷¹ Gyáni 2003

⁷² Csontos 2003b

⁷³ Persze azért akadtak olyan hozzászólók is, akik tételesen és végig gondoltan reflektáltak a helyzet kettőségre, ellentmondásos természetére. Ilyen volt Kiss Anna és Kádár András Kristóf is (Kiss Anna 2003; Kádár 2003).

⁷⁴ Lásd pl. Bárándy 2003d; 2003e; 2003f. Bár ritkábban, de szintén felbukkant az 1950-ben elfogadott, majd (több mint negyven év elteltével), 1993-ban kihirdetett Emberi jogok európai egyezményére való hivatkozás is (Kiss Anna 2003).

A többség egy alkotmányos alapjog, a szólásszabadság biztosításának csorbítását lelte fel a benyújtott tervezetben.⁷⁵

Utóbbi kezelési mód problematikusságáról értekezve további, mélyebben fekvő ellentmondások tárultak fel a hozzászólók előtt. Többen jelezték, hogy a gyűlöletbeszéd szankcionálásával védeni kívánt norma szembeszegeződik egy másik fontos magatartás-előírással, és így szükségesnek ítélt mértékű érvényesítése csupán egy másik norma aránytalan sérelme árán oldható meg. A jogászok, illetve a jogilag képzetesebb közszereplők az alapjogi kollízió kategóriájával fedték le, illetve magyarázták a konfliktust. A szaknyelvben kevésbé járatos megszólalók pusztán azt észrevételezték, hogy a beszélők szólásra és véleménynyilvánításra vonatkozó szabadsága bizonyos helyzetekben szinte szükségszerűen kerül ellentmondásba a beszéd címzettjeinek emberi méltóságához fűződő jogával.⁷⁶

Ezt a feszültséget a felek igen különböző módokon igyekeztek redukálni. Az egyik kínálkozó megoldási út az volt, hogy a megszólalók az alkotmány erre vonatkozóan igencsak szűkszavú útmutatásait egyéni, sokszor filozófiai, illetve ideológiai alapú jogértelmezéssel kiegészítve, illetve az Alkotmánybíróság vonatkozó határozataira és azok indoklására támaszkodva valamiféle hierarchiát állapítottak meg a két norma között. Így az önmagukat liberálisként definiáló szereplők értelmezése szerint a szólásszabadság (mint demokratikus „anyajog”) biztosítása mind történetileg, mind jelentőségét tekintve előbbre való az emberi méltóság védelméénél.⁷⁷ Sőt, végső soron előbbi része az utóbbinak, vagyis a véleménynyilvánítás korlátozásával voltaképp már a beszélő méltóságát sértjük.⁷⁸ Érveik között az is szerepelt, hogy a szólás szabadsága alapvető feltétele a társadalmi igazságosság megvalósulásának, a kreativitás kibontakozásának, illetve a társadalom fejlődésének, így korlátozása révén egy ezekben hiányt szenvedő „torz társadalom” jön létre.⁷⁹

A módosítás mellett felsorakozó szocialisták azt hangsúlyozták, hogy a különböző politikai normák érvényesítésének fontossága együtt változik a politikai helyzettel. A szólásszabadság biztosítása a rendszerváltás idején, a demokratikus berendezkedés kialakításakor érthető módon elsőbbséget élvezett, ám a megszilárdult demokráciában már lehet szűkíteni a véleménynyilvánítás terét, és előtérbe kerülhet az emberi méltóság védelme.⁸⁰ A szólásszabadság garanciái ráadásul a közélet jelenében akár még túlzottnak is mondhatók, az emberi méltóság viszont az „egyre jobban

⁷⁵ Egyes szereplők jelezték, hogy sem a szabályozás változatlanul hagyása, sem az elkészült tervezet nem felel meg az alkotmányosság követelményeinek. Az Alkotmány 7. §-a szerint ugyanis a Magyar Köztársaságnak biztosítani kell a nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját; az Alaptörvény 61. §-a pedig a véleménynyilvánítás szabadságának biztosításáról rendelkezik (vö. *Kádár* 2003).

⁷⁶ Néha ugyanakkor az is felvetésre került, hogy a szólásszabadság, amennyiben fenyegetésre, illetve megfélemlítésre használják, voltaképp mások szólásszabadságát sérti és korlátozza megengedhetetlen mértékben – tehát önmagával kerül szembe (lásd pl. *Szabó* 2003a).

⁷⁷ *Kis* 2003a; 2003b; *Schiffer* 2003a, 2003b

⁷⁸ Ezt az érvelést a legkifejtettebb formában Sólyom László egy korábbi cikkében találhatjuk meg (*Sólyom* 2001).

⁷⁹ *Fodor* 2003a. Az erre vonatkozó felvetések lényegében az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatainak indoklására épültek.

⁸⁰ *Bárándy* 2003c

elharapódzó gyűlöletbeszéd” miatt „erőteljesebben veszélyeztetett jogtárggyá” vált.⁸¹ Az emberi méltóság előnyben részesítésével kapcsolatos argumentációjukban tehát a változó politikai helyzetre adott válasz mozzanata mellett megjelent a normastruktúra átalakításának szükségességére, a kiegyenlítésre való hivatkozás is.⁸²

A konzervatív szereplők esetében ilyen karakteres álláspont nem kristályosodott ki.⁸³ Volt, aki igyekezett amellet érvelni, hogy a két alkotmányos elv közti feszültség korántsem olyan jelentős, és hogy a hatályos szabályozás képes mindkettőt egyaránt, egyenlő mértékben biztosítani.⁸⁴ Volt, aki magát a „véleményszabadság oldalán állóként” jellemezte, és leszögezte, hogy a kérdésben az Alkotmányíróság vonatkozó döntéseit tekinti irányadónak. Ugyanakkor jelezte, hogy ennek ellenére vannak fenntartásai azzal a jogszemlélettel szemben, amely „ennyire tágra nyitotta” a „véleménynyilvánítás szabadságának kapuit”, és ennyire kevés korlátot állított az „emberek meghatározott csoportjaiban” „félelmet és kétségbeesést” keltő megnyilvánulások előtt.⁸⁵ Mások inkább kitértek a kérdés kapcsán az alapjogi-jogelvi szembeszegezésekkel járó fejtegetések elől.⁸⁶

Az eddigiek alapján, összegzésként elmondható, hogy a gyűlöletbeszéd jelensége sokak szemében a demokratikus közösség – önmaga számára szabott – normáinak homályosságát, betarthatatlanságát, illetve csaknem feloldhatatlan ellentétét jelenítette meg, és tette fájdalmasan érzékletessé.

A gyűlöletbeszéd mint a kormányzati kapacitás próbakövét képező issue

A 2003-as vitákban a gyűlöletbeszéd fogalmának jelentése nem csupán a közéleti normák és normasértések kérdésével került átfedésbe. A terminus ezen túlmenően egy karakteres, ámde régóta megoldatlan ügy, egy politikai *issue*, egy évek óta a hatalom képviselői előtt tornyosuló közpolitikai kihívás jelölőjévé is vált (vö. Boda 1997, 125–127). A gyűlöletbeszéd visszaszorításának problémája tehát végső soron a *kormányzati kapacitás próbaköveként (2)* jelent meg a diskurzusban. Lássuk most vázlatosan a 2003-as gyűlöletbeszéd viták, ezen vonulatának intézményi, politikatörténeti, illetve diszkurzív kontextusát.

A 2002-es választásokon győztes szocialista-liberális koalíció a kormányprogramban is megfogalmazta, hogy kiemelt figyelmet kíván szentelni a diszkrimináció és a gyűlöletbeszéd

⁸¹ Csákabonyi 2003

⁸² Szabó Zoltán a tervezet általános vitájában ezt úgy fogalmazta meg, hogy a „véleménynyilvánítás szabadságához fűződő alkotmányos alapjog és az emberi méltósághoz való alkotmányos alapjog összeütközése” „napjainkban, az elmúlt időszakban” „jellemzően és általában az utóbbi sérelmére szokott megvalósulni”; „az utóbbi tehát az, amelyik inkább büntetőjogi oltalmat igényel az előzővel szemben” (Szabó 2003a). Párttársa, Csákabonyi Balázs szerint a „magyar társadalmi viszonyokban bekövetkezett” „meglehetősen lényeges változások” „maguk után vonhatják” azt, hogy „a két alkotmányos alapjog egymással szembeni viszonya nem teljes mértékben ugyan, de bizonyos szempontokból átértékelésre kerüljön” (Csákabonyi 2003).

⁸³ A két alapjog között valamiféle hierarchiát megállapító kivételként Ugró Miklós cikke említhető. Ugró nehezményezte, hogy az izgatási paragrafusban végrehajtott „apró változtatások” az emberi méltóság elleni homályos vétségre hivatkozva súlyosan korlátozzák a véleményszabadságot (Ugró 2003a).

⁸⁴ Balsai 2003

⁸⁵ Salamon 2003

⁸⁶ Lásd pl. Dávid 2003

problémájának, és igyekszik mindent elkövetni azok visszaszorítása érdekében.⁸⁷ A Bárándy Péter vezette igazságügyi tárca ennek szellemében már 2002 derekán előállt egy javaslattal.⁸⁸ A kérdés azonban közel egy évre lekerült a napirendről. A szaktárca 2003 nyarán látott újból neki a büntető törvénykönyv vonatkozó részének módosítására irányuló előkészítő munkának. A kormány szeptember első hetében, tehát viszonylag hamar elfogadta az elkészült tervezetet.⁸⁹ Az Országgyűlésben 2003. október 21-én sor került a T/5179. szám alatt benyújtott javaslat általános vitájára, 2003. november 19-én a részletes vitára, majd 2003. december 8-án a javaslat elfogadására.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a baloldali-liberális kormányzat ezáltal újabb kísérletet tett arra, hogy az Alkotmánybíróság több mint tíz éve konstansnak tekinthető jogértelmezési gyakorlatával szembemenve mégiscsak szigorítsa az indulatkeltő verbális megnyilvánulások szabályozását. Ilyen próbálkozás történt 1996-ban, a neonáci csoportosulást vezető Szabó Albert felmentését követően is. Az AB azonban a közösségek elleni gyűlöletkeltés „enyhébb” formáinak szankcióját is tartalmazó normaszöveget 1999-ben saját korábbi, 30/1992-es határozatát megerősítve alkotmányellenesnek minősítette.⁹⁰ 2001 őszén hasonló szándékok fogalmazódtak meg más, nem kormányzati szereplők részéről – ám hamar elakadtak a jogalkotási procedúrában. Ekkor először a kisebbségi ombudsman állt elő módosítási javaslattal.⁹¹ A javaslatot az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága megtárgyalta, de nem fogadta el.⁹² Ezt követően a legfőbb ügyész kezdeményezte Dávid Ibolya igazságügyi miniszternél a büntető törvénykönyv vonatkozó részének módosítását – szintén sikertelenül.

A Btk. 269.§-ában foglaltak tárgyában zajló, időről-időre kiújuló jogelvi és kodifikációs küzdelem tehát a 2003-as viták idején már – a rendszerváltás utáni politika időszámítását tekintve – jelentős múltra tekinthetett vissza. A szigorítás gondolata ráadásul nem teljesen újszerű, a hazai jogfelfogástól idegen elemként jelentkezett. Az 1989-ben az állam elleni bűncselekmények között elhelyezett „izgatás”, és a közrend elleni bűncselekmények között elhelyezett „közösség megsértése” törvényi tényállásának felülvizsgálatából megszületett,⁹³ illetve – lényegében – azok összevonásával megalkotott paragrafus ugyanis eredetileg két bekezdést tartalmazott. A második bekezdés a „közösség elleni izgatás” kevesebb közvetlen veszélyt jelentő formáját, a „gyalázkodást” is büntetni rendelte. Az erőszakkal nem, vagy kevésbé fenyegető válfajok tilalma tehát (1992-es eltörléséig)

⁸⁷ Lásd a „Cselekedni most és mindenkiért!” A nemzeti közép demokratikus koalíciójának programja, 2002-2006” című dokumentum vonatkozó fejezetét („Cselekedni most...” 2002). Kuncze Gábor ezen felül külön kitért a kérdésre a kormányprogram parlamenti vitájában (Kuncze 2002).

⁸⁸ A 2002-es tervezetről eleinte azt lehetett hallani, hogy német mintára a holokauszttagadás tilalmát is magában foglalja majd (Bárándy 2002a). A későbbiekben az erre vonatkozó szándék eltűnt az igazságügyi tárca illetékesei által ismertetett elképzelések sorából (Bárándy 2002b).

⁸⁹ Lásd erről Halmai 2003b

⁹⁰ Lásd erről Halmai 2003b. Szabó Albertet ez alapján egy másik hasonló ügyben jogerősen is elítélték az 1998-as év során.

⁹¹ Lásd *A kisebbségi ombudsman 2001-es beszámolója*, III.rész, 7.fejezet. Ebben ugyan a gyűlöletbeszéd elnevezés nem szerepelt konkrét jogszabályi kitételként, de a közbeszéd szereplői jellemzően a frissen népszerűvé vált terminussal kapcsolták össze, illetve igyekeztek lefedni a tervezet tárgykörét.

⁹² A tárgyalásra az ombudsmani beszámoló szerint 2001. szeptember 30-án került sor (lásd *A kisebbségi ombudsman 2001-es beszámolója*, III. rész, 7.fejezet).

⁹³ Lásd erről Bárándy 2003b

egyszer már jelen volt a törvény szövegében, így az annak (ismételt) beemelése irányuló törvényhozói szándék politikailag akár egy korábbi állapot helyreállításaként, „visszaszigorításként” is értelmezhető volt.⁹⁴

Mint azt a fentiekben már jeleztem, a gyűlöletbeszéd kapcsán 2003-ban előtérbe került másik fontos kérdés – a politikai normák mellett – a kormányzati kapacitás problémája volt. Ez természetesen úgy értendő, hogy maga az elnevezés explicit formában nem volt ugyan jelen a megszólalásokban, ám a szaktudományos fogalomnak tartalmilag megfeleltethető szempontok nagyon is. A terminus tehát elemzési kategóriaként alkalmas arra, hogy összegyűjtse, lefedje, és egységes keretbe rendezve visszaadja a polémia során felmerült állásfoglalásokat.

A kormányzati („avagy közpolitikai”) kapacitás fogalmát Hajnal György úgy határozza meg, mint a „politiko-adminisztratív rendszer »közjót«, vagy legalábbis a közpolitikai döntéshozó preferenciáit eredményesen szolgáló-tükröző cselekvési tervek (szakpolitikák) kialakítására és végrehajtására irányuló képességeinek halmazát” (Hajnal 2008, 14). A definíció átvehető és hasznosítható jelen elemzés során. A vita ugyanis esetünkben végső soron a definícióban jelzett képességek határaitól, érvényesülési feltételeiről, (teljes vagy részleges) meglétéről, illetve hiányáról, észleléséről és felmutatásáról folyt – a gyűlöletbeszéd kapcsán.

A fogalommal lefedett gyakorlat visszaszorítása a vizsgált időszakban – részben a jelzett előzményekből adódóan – szimbolikus jelentőségű üggyé vált. A gyűlöletbeszéd kezelése, mint *issue*, különösen a kormányoldal támogatói számára egyértelműen kiemelkedett más ügyek sorából: nem pusztán *egy* közpolitikai kihívásként került besorolásra, hanem *az* üggyként, *a* feladatként jelent meg a politikai diskurzusban.⁹⁵ Eredményes kezelésének kérdése mind bizonyos választói csoportok, mind a nagyobbik kormánypárt politikusai szemében önmagán túlmutató jelentésű mozzanattá lett: az általában vett kormányzati kapacitás, a cselekvőképesség legfontosabb indikátorává vált. Ez kétfajta implikált értelmezést foglalt magában. Az egyik szerint, ha és amennyiben a kabinet *ezt* a nehéz és jelentős ügyet képes megoldani, akkor más *issue*-k kezelésére is képes. Másrészt viszont, bár a törvénytervezetet a jobboldali politikai szereplők zöme, illetve a szabályozás változtatását ellenzők túlnyomó többsége pusztán a „döntéshozó preferenciáinak” érvényesítésével hozta összefüggésbe, a gyűlöletbeszédétől megtisztított politika a (baloldali) közvélemény jelentős része számára a „közjó” csaknem teljes, illetve parciális, ámde lényegi megvalósulásaként tétéleződött. A gyűlöletbeszédétől mentes közélet képe mint a közjó megvalósulásának egyszerre metaforikus és metonimikus

⁹⁴ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a bevettnek mondható jogi érvelés szerint a „közösség elleni izgatásról” 1989-ben alkotott törvény voltaképp csak tíz év múlva, a két Alkotmánybírósági határozat által nyerte el véglegesnek tekinthető formáját. (lásd erről *Kis-Sólyom* 2003).

⁹⁵ Ehhez hozzátartozik, hogy a jobboldali nyilvánosság szereplői nagyjából november közepéig, vagyis Tamás Gáspár Miklós említett cikkének megjelenéséig hajánál fogva előrángatott, de legalábbis mellékes kérdésként beszéltek a gyűlöletbeszéd terminussal lefedett megnyilatkozások szabályozásáról. Vélekedésükben ekkortájt érezhető fordulat következett be. Jellemzővé és bevetté vált az a megállapítás, hogy a „gyűlöletbeszéd ügye”, ha nem is – mint a kormányoldal állítja – „a leglényegesebb”, de azért hangsúlyozottan „nem lényegtelen” kérdés (*Csontos* 2003a). A konzervatív megszólalók ekkortól kimutathatóan egyre nagyobb figyelmet szenteltek a probléma kezelésének, illetve az ezzel kapcsolatban számba vehető elveknek és eszközöknek (lásd pl. *Bognár* 2003; *Csontos* 2003b; *Kristóf* 2003; *Megyeri* 2003).

megjelenítése végigkísérte a polémiákat, és konnotatív-asszociatív holdudvarként övezte a kormányzati lépések indokoltságára vonatkozó felvetéseket.

Nézzük most a gyűlöletbeszéd körüli vita kormányzati kapacitással kapcsolatos vonulataiban megjelent álláspontokat valamivel részletesebben.

A módosító javaslat szorgalmazóinak, kidolgozóinak, illetve támogatóinak előfeltevése és egyben alapvető érve az volt, hogy a jelenség visszaszorításának legfontosabb akadály a hatályos szabályozás alkalmatlansága. Erre építette argumentációját az MSZP-s igazságügyi miniszter, Bárándy Péter mellett a szocialista párt szinte minden a kérdésben megszólaló politikusa (Újhelyi István, Csákaonyi Balázs, Kósáné Kovács Magda, Szabó Zoltán, Kovács László stb.). Szintén ezt az álláspontot képviselte a Mazsihisz, amely október végén kiadott közleményében fogalmazta meg a hatályos szabályozással kapcsolatos aggályait.⁹⁶ Ugyancsak erre hivatkozott számos értelmiségi, közéleti szereplő, újságíró,⁹⁷ így a korábban már említett nyílt levél nyolcvannégy aláírója is.

A szigorítási koncepció másik fundamentuma az a két elemet összekapcsoló elképzelés volt, hogy a kormányzat csakis a szabályozás megváltoztatásával, a büntethetőségi határ lejjebb vitelével képes fellépni a jelenség ellen, ez az eszköz viszont megfelelő, vagyis végső soron alkalmas az inkriminált megnyilvánulások visszaszorítására. A módosítást elővezető szocialisták soraiban meglehetősen egyetértés mutatkozott arra vonatkozóan, hogy a rendelkezésére álló egyéb módszerek kimerültek, illetve elégtelenek, a kérdés eredményes kezelése csakis büntetőjogi úton lehetséges.⁹⁸ A döntéshozó előtt tehát vannak bizonyos eszközválasztási, illetve cselekvési korlátok, ám ezek nem jelentenek akadályt a sikeres megvalósítás számára.

Azonban sokan ítélték úgy, hogy gyűlöletbeszéd visszaszorítása ilyen módon megoldhatatlan. A vita szereplői három irányból fogalmazták meg a kérdés kezelésével kapcsolatos, a kormányzati kapacitás kérdésére kihegyezett kritikát. A bírálókat egyik csoportja a kormányzati cselekvés koncepcióját és eszközét, a másik a szabályozni kívánt jelenség természetét, míg azok harmadik köre az igazságszolgáltatás blokkoló szerepét azonosította az effektív cselekvőképesség lényegi korlátjaként, és így a kormányzati szándékok megvalósulását lehetetlenné tevő tényezőként. Ezek a kritikák sokszor párhuzamosan, egymást kiegészítve, illetve egymással vegyítve jelentek egy-egy szereplő részéről vagy egy adott megszólalásban.

⁹⁶ A szöveg leszögezi, hogy „a jelenlegi szabályozás jogilag nem megfelelő, hiszen Magyarországon nem születtek olyan ítéletek, amelyek megfelelően elmarasztalták volna a gyűlöletkeltő magatartásukkal más csoportokat veszélyeztetőket.” A közlemény megjelentetői hangot adtak abbéli reményüknek, hogy a magyar parlament megváltoztatja a kérdés szankcionálásáról rendelkező jogi normákat, és deklarálták: szervezetük „határozottan kiáll amellett, hogy ennek a területnek az újraszabályozására szükség van” („*Zsidó szervezetek...*” 2003).

⁹⁷ Lásd pl. *Berkes* 2003a; *Horváth* 2003a; 2003b; *Márton* 2003

⁹⁸ A tervezet általános vitája során a szocialista Szabó Zoltán a döbönt furcsálkodást és az őszinte érdeklődést elegyítő hangnemben tette fel a kérdést az ellenzék és a kisebbik koalíciós párt jelenlevő képviselőinek, hogy „ha nem a büntetőjog eszközeivel kell fellépni a gyűlöletbeszéd ellen”, „akkor mivel?” (*Szabó* 2003a). Bárándy Péter igazságügyi-miniszter szintén így érvelt a Magyar Rádió 168 Óra című műsorában. A szaktárca vezetője úgy fogalmazott, hogy „olyan jelenségek tűntek fel a magyar társadalomban”, amelyeket nem lehet kezelni „a büntetőjog eszköze nélkül”. Bárándy ennek indoklasként hozzátette, hogy a közelmúltban bebizonyosodott, hogy erre „minden egyéb jogi és nem jogi eszköz elégtelen” (*Bárándy* 2003g).

Az első bírálati irány „belső” kapacitási korlátokat említett. Egyrészt a kormányzat cselekvési koncepcióját ítélte elégtelennek. A tervezett lépés innen nézve ötletszerűnek és esetlegesnek tűnt, ráadásul bizonyosfajta döntéshozói „szűklátókörűségről” tanúskodott. Igen sok kétség merült fel azzal kapcsolatban, hogy a közhatalom birtokosai valóban alaposan számba vették a rendelkezésre álló eszközöket, valóban kipróbáltak minden egyéb megoldást, és hogy tényleg nem maradt más kezelésmód, mint a pönalizáló tiltás.⁹⁹ A tervezet számos bírálója igyekezett jelezni, hogy egyfelől minden bizonnyal vannak még további, kiaknázatlan lehetőségek, másfelől a gyűlöletbeszéd szűken értelmezett szakpolitikai (vagyis jogpolitikai) eszközökkel lényegében kezelhetetlen: csakis egy alaposan átgondolt, összehangolt és jól felépített társadalompolitikai stratégia kidolgozásával és megvalósításával érhető el eredmény a kérdésben. Ugyanakkor a rendelkezésre álló egyéb eszközökkel, illetve a megfelelőnek vélt társadalompolitikai lépésekkel kapcsolatban nem, vagy csak a homályos általánosságok szintjén fogalmazódtak meg felvetések.¹⁰⁰

Szintén sok aggály merült fel a büntetőjog mint a szabályozás instrumentumává tett jogterület alkalmasságával kapcsolatban. A viták ezen vonulatának érdekessége az volt, hogy nemcsak a javaslattal szemben szkeptikus megszólalók, de még a javaslat támogatóinak egy része is megfelelőbbnek tekintette a sértett csoportok magánjogi jellegű elégtételének lehetőségét, vagyis a polgári peres utat a gyűlöletbeszéd korlátozására.¹⁰¹ A kérdés kapcsán állást foglaló alkotmányjogászok egyike, Halmai Gábor azt hangsúlyozta, hogy bár egyelőre még egyik kezelési mód sem mutatkozott elég hatékonynak, a polgári jog „a maga mellérendeltségi viszonyaival” a személyiségi jogok védelmén keresztül „elvileg alkalmasabb lenne a gyűlölködők elriasztására”, mint a cikkben a „legdurvább” jogi eszközként aposztrofált és a jogtudós szerint komoly alkotmányos aggályokat felvető büntetőjogi megoldás.¹⁰² Schiffer András viszont egyértelműen hatékonyabbnak ítélte a „polgári jogi személyiségvédelem” „lehetőségeinek gazdagítását”. Hozzátette, hogy az ezzel járó „pepecs” persze jóval több „jogalkotói kreativitást kíván” és „kevésbé látványos”, mint a büntetőjogi szabályozás szigorítása. Ezzel ironikus formában jelezte, hogy szerinte a kormányzat választása a téves helyzetfelmérés, a lustaság és a szavazatszerzési igyekezet együttes eredménye. Mások még tovább mentek, és úgy vélték, hogy a tiltás és kriminalizálás kifejezetten kontraproduktív módszer: ellenérzést és ellenállást szül, eskalálja a feszültségeket, kibeszélhetlenné teszi, és ezzel csak fokozza a társadalomban izzó indulatokat.¹⁰³

⁹⁹ Schiffer 2003a; Kis-Sólyom 2003. A Kis-Sólyom szerzőpáros a következő kérdéseket feltéve adott hangot kételyeinek: „Melyek azok a kormányzati intézkedések, amelyek sorra csődöt mondtak, nem hagyva más választást, mint a börtönt? Feltárta-e a kormány a közösségek ellen irányuló uszítás, izgatás vagy gyalázkodás okait (hogy ott kezdje a gyógyítást); egyáltalán szerkezetét, mértékét?” (Kis-Sólyom 2003). A szöveg ezen szemelvényét Gusztos Péter is idézte a törvényjavaslat általános vitájában (Gusztos 2003a).

¹⁰⁰ Az ötletek többnyire kimerültek a társadalmi feszültségek mérséklésére, illetve bizonyos szociálpolitikai és oktatáspolitikai lépésekre tett utalásokban. Sajátos példát jelent Schiffer András írása. Schiffer a gyűlöletbeszéd és a „hétköznapi rasszizmus” kezelésére a munkajog és a „szakigazgatási jogágak” „méltóságvédelmi intézményeinek” „kiépítését és karbantartását” ajánlotta (Schiffer 2003a) – vagyis egy konkrétan tűnő, de valójában meglehetősen lazán körvonalazott javaslatot terjesztett elő.

¹⁰¹ Lásd pl. Berkes 2003b

¹⁰² Halmai 2003b

¹⁰³ Bíró 2003; Papp 2003

A kormányzat cselekvési koncepcióját tévesnek, eszközválasztását elhibázottnak ítéelő vélekedések azonban többnyire csak a tervezett lépéseket kritizálták, és nem magát a döntéshozót tekintették eleve képtelennek a probléma kezelésére. A homályban hagyott, közelebről meg nem nevezett társadalompolitikai intézkedések eshetősége mellett megjelent a közvetett cselekvés gondolata is. Az az elképzelés, hogy a döntéshozó a szükséges polgári jogi eszközök kialakításával és rendelkezésre bocsátásával, illetve az állampolgári fellépés ösztönzésével eredményesen járulhat hozzá a gyűlöletbeszéd kérdésének megoldásához. Vagy másként, a kormányzati kapacitás a „civil”, nem-kormányzati cselekvési kapacitás elősegítésében, kiépítésében, erősítésében ölthet testet.¹⁰⁴

A kormányzati cselekvőképesség kérdését tematizáló kritikák második csoportja szintén szimbolikus jelentőséget tulajdonított a gyűlöletbeszéd ügyének, de éppen ellentétes előjellel, mint a szigorítás szorgalmazói. Az ide sorolható kommentárok szerint ugyanis a fogalommal lefedett gyakorlat az egyik jelképértékű, különösen érzékletes példa azokra a területekre, amelyek jellegükből, természetükből adódóan kívül esnek a kormányzati kapacitás hatósugarán – vagyis a közhatalom számára eredendően hozzáférhetetlenek és befolyásolhatatlanok. A gyűlöletbeszéd mint *issue* tehát ezekben az állásfoglalásokban éppen a kormányzati cselekvőképesség korlátozottságának, illetve a döntéshozó (részleges) cselekvőképtelenségének indikátoraként értelmeződött.

A jelenség hozzáférhetlenségének és befolyásolhatatlanságának megállapítása két tényezőből tevődött össze. Egyrészt annak leszögezéséből, hogy a gyűlöletbeszéd korántsem szimpla, primer, jól lokalizálható gyakorlat, hanem nagyon is összetett, nehezen azonosítható jelenségcsoport. Másrészt annak konstatálásából, hogy a kormányzati cselekvés evidens (és eminens) útja a jogalkotás. A kabinet terve azért tűnt teljességgel elvételt ötletnek, mert a megszólalók szerint a demokratikus közhatalom legfőbb és legbevettebb eszközén, a jogon keresztül egész egyszerűen képtelen elérni a társadalmi kommunikáció gyakorlatainak komplex és cseppfolyós közegét. A gyűlöletbeszédhez annak jellegéből, természetéből adódóan szorosan hozzákapcsolódó, sőt annak konstitutív elemeit képező szférákat, a gondolatokat,¹⁰⁵ az érzelmeket,¹⁰⁶ illetve a nyelvet¹⁰⁷ lehetetlen törvények útján formálni.¹⁰⁸

Ezen álláspont alátámasztásaként kifejtésre került, hogy a lehető legaprólékosabban kimunkált normaszövegek, a lehető legnagyobb gondossággal összeállított cikkelyek sem tudnak mit kezdeni a humorral, az iróniával, illetve az emberi megnyilvánulások nyelven kívüli összetevőivel, a közlések jelentését nagyban befolyásoló „finom gesztusokkal”.¹⁰⁹ Felmerült, hogy akár „egy arckifejezéssel” vagy „egy ironikus megjegyzéssel” is lehet „képletesen ölni” – ezek a „kifejezési formák” azonban

¹⁰⁴ Az erre vonatkozó felvetéseket a szigorítás szükségessége mellett érvelők nem meglepő módon túlságosan naivnak és idealistának találták, továbbá a magyar társadalom kulturális sajátosságaiból és részvételi hajlandóságából adódóan teljességgel kivitelezhetetlennek ítélték (vö. *Hanák* 2003).

¹⁰⁵ *Kis-Sólyom* 2003

¹⁰⁶ *Papp* 2003

¹⁰⁷ *Bächer* 2003

¹⁰⁸ A törvényjavaslat általános vitájában felszólaló fideszes képviselő, Kiss Attila úgy fogalmazott, hogy a kormányzat a tervezettel „egy jogilag szabályozhatatlan”, „vagy legalábbis nagyon nehezen, szinte körülírhatatlan módon szabályozható dolgot”, „a közbeszédet”, „akarja törvényi keretek közé szorítani”, ami eleve reménytelen próbálkozás (*Kiss Attila* 2003).

¹⁰⁹ *Bächer* 2003

jogilag megragadhatatlanok.¹¹⁰ Több megszólaló is citált olyan, közéleti fórumokon elhangzott, a gyűlöletbeszéd kategóriájába sorolt, ám áttételesen-utalásosan megfogalmazott kijelentéseket, amelyek a kommentárok szerint egész egyszerűen tetten érhetetlenek a törvényi szabályozás által.¹¹¹

A kritikák harmadik csoportja szintén abból indult ki, hogy a kormányzati kapacitás elsősorban a jogalkotást foglalja magában. Ám ennek legerősebb korlátjaként nem a megoldani kívánt probléma hozzáférhetetlenségét nevezte meg, hanem a (funkcionális) hatalommegosztás rendszerében jelentkező fennakadások, diszfunkciók, blokkoló tényezők szerepét. Ez a felfogás azt domborította ki, hogy a gyűlöletbeszéd, illetve a hasonló jelenségek eredményes kezeléséhez a hatalmi ágak együttműködése, egy irányba ható erőfeszítése szükséges – ám Magyarországon ez sajátos okokból kifolyólag nem valósul meg. Az igazságszolgáltatás intézményrendszere ugyanis rossz értelemben képez „feket és ellensúlyt”: voltaképp kifejezett gátja a jelenség visszaszorítására irányuló kormányzati szándékoknak. Ezen szempont figyelembevételével még azok is kételyeiknek adtak hangot az *issue* kezelésére irányuló döntéshozói lépések jövőbeni eredményességét illetően, akik amúgy helyeselték a szigorítás gondolatát.

Az ide sorolódó kritikák felvetései közt számos utalást találni a bíróság ítélkezési gyakorlatában tapasztalható zavarokra, visszasságokra és elégtelenségekre.¹¹² A jelenség hátterében többen tisztázatlan intézményi-hatásköri viszonyokat és jogértelmezési bizonytalanságokat fedeztek fel.

Hanák András mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a rendes bíróságok egyfelől „nem igazán” „ismerik és alkalmazzák” az alkotmányt, illetve az Alkotmánybíróság döntéseit. Ugyanakkor hozzátette, hogy az sem világosan eldöntött, hogy ez egyáltalán beletartozik-e a rendes bíróságok kompetenciájába, vagy az Alkotmánybíróság kizárólagos hatásköre.¹¹³ Kaltenbach Jenő azt emelte ki, hogy a Legfelsőbb Bíróság egy korábbi, eseti döntése, illetve az annak során képviselt (leszűkítő) jogértelmezés vált mintává a rendes bíróságok számára, ami alapján a bíróságok „nem tudtak elmarasztaló ítéleteket hozni”. Ez a korábbi mozzanat tehát precedens értékűvé lényegülve „gyakorlatilag alkalmazhatatlanná tette” a közösség elleni izgatás paragrafusát.¹¹⁴ Kádár András Kristóf ennél keményebben fogalmazott. Úgy vélte, hogy a bíróságok „nem a jogalkotó szándékainak megfelelően” értelmezik a törvényt, sőt az alkalmazás gyakorlata kifejezetten „kiüresíti” a „létező

¹¹⁰ *Salamon* 2003

¹¹¹ Esterházy Péter az *Éjjeli Menedék* című tévéműsor egyik adásából idézett. Az író a „sunyi, alattomos szalonzsidozás” eklatáns példajaként hozta fel a mondatot, amely egy izraeli professzorral készített interjú bevezetője volt, és (saját feljegyzése szerint) így szólt: "A beszélgetés nyelve héber. Mivel azonban, a statisztikák szerint, Magyarországon többségében vannak azok, akik nem egészen jól vagy egyáltalán nem beszélnek héberül, ezért elkészítettük az interjú magyar nyelvű változatát." Esterházy hozzátette, hogy „nincs az a gyűlöletbeszéd-törvény”, amely a „mutatott mondatot” „be tudná fogni hálójába” (*Esterházy* 2003a). Bächer Iván több, a Magyar Demokratában megjelent cikk részlete mellett egy a Pannon Rádióban elhangzott beszélgetés szemelvényeit citálva igyekezett szemléltetni a büntetőjogi szabályozás lehetetlenségét. Felidézte azt az esetet, amikor a hírhedt rádióadón beszélgető jobboldali publicisták egyike társának azon kérdésére, hogy mit lehet tenni a bizonyos politikai kérdések kapcsán csökönyösen viselkedő magyarországi zsidósággal, azt válaszolta: "Nekem lenne pár ötletem." – majd „harsány röhögés” tört ki a stúdióban. Bächer is leszögezte, hogy „nincs az a törvény”, amely az általa idézett, illetve az ahhoz hasonló „mocskos, hitvány gyűlöletbeszédet” „büntetni bírná” (*Bächer* 2003).

¹¹² Lásd pl. *Eörsi* 2003a; *Kis-Sólyom* 2003

¹¹³ *Hanák* 2003

¹¹⁴ *Kaltenbach* 2003

jogot”. A kormányzat így kétszeres kényszerhelyzetbe került: a gyűlöletbeszéd eredményes visszaszorítása érdekében szüksége van a bíróságok tevékeny szerepvállalására, ugyanakkor a hatalom funkcionális elválasztásának elvéből következően csakis a „rosszul” értelmezett és alkalmazott jogszabály megváltoztatásával befolyásolhatja az igazságszolgáltatás működését.¹¹⁵

Mások valamiféle tehetetlenségi erőt, illetve közegellenállást fedeztek fel a bírói szférában. Kiss János és Sólyom László közös cikkükben leszögezték, hogy a hatályos szabályozás megfelelő, a normaszövegben megfogalmazott gyűlöletre uszítás tényállása „nem üres”. A gyűlöletbeszéd kapcsán tehát „nem a törvény hiányzik, hanem az eltökéltség a törvény alkalmazására”. A szerzőpáros nem nevezte meg a jelenség okát, nem kínált a magyarázatot az igazságszolgáltatás szereplőinek hiányzó elszántságára, de jelezte, hogy ezt „semmiféle jogszabály-módosítás nem fogja pótolni”.¹¹⁶ Tamás Gáspár Miklós hasonló álláspontra helyezkedett, azonban már a közegellenállás sajátos okát is azonosítani vélte. Leszögezte, hogy „a probléma” nem a jogszabály alkalmatlansága, hanem a bírói kar („sok száz egyéb példából is kitérő”) „reakciós szelleme”. Nagy port felvert írásában a bírói kar előítéletességtől átszőtt „felső középosztálybeli” attitűdjeivel magyarázta, illetve az igazságszolgáltatás személyi állományának cigányellenes, nőellenes, homofób, idegengyűlölő, antiszemita és szegényellenes beállítódására vezette vissza a gyűlöletbeszéd megnyilvánulásaival kapcsolatos ítélezési gyakorlat visszasságait.¹¹⁷ Hozzátette, hogy az ifj. Hegedűst felmentő bíró egy másként megfogalmazott, szigorúbb, „tágabb érvényű” törvényt „se volna hajlandó alkalmazni”.¹¹⁸

A tárgyalt felvetéseket más szempont alapján csoportosítva kitűnik, hogy egyes megszólalók az igazságszolgáltatás kapacitáshiányát, míg mások a jogalkalmazók meglevő, ám ellentétes irányban ható kapacitását azonosították a kormányzati kapacitás korlátjaként. Az első (Hanák András és Kaltenbach Jenő példáján keresztül bemutatott) álláspont szerint voltaképp az igazságszolgáltatás aktorainak szakmai és intézményi bizonytalansága, hatékony cselekvésre és együttműködésre való képtelensége, a rendszerszerű működés hiánya jelenti a problémát. A másik (Kádár András Kristóf és Tamás Gáspár Miklós gondolatmenete által reprezentált) felfogás szerint viszont éppen a bírói kar hatalmi potenciálja és rendszerszerű ellenállásban megjelenő erős érdekérvényesítő képessége gátolja a döntéshozói szándékok megvalósulását.¹¹⁹

Végezetül két megállapítás az eddigiek összegzéseként, illetve lezárásaként. Az első, hogy mint azt láthattuk, a vizsgált vitákban a gyűlöletbeszéd mint *issue* szorosan összekapcsolódott a

¹¹⁵ Kádár 2003

¹¹⁶ Kis–Sólyom 2003

¹¹⁷ Vagyis (félíg) burkolt formában azt állította, hogy a bírók maguk is osztják a gyűlöletbeszéd téziseit.

¹¹⁸ Tamás 2003b

¹¹⁹ A teljesebb kép érdekében említést érdemel, hogy több szereplő kifejezetten szót emelt a bíróságok működését kárhóztató, túlzottnak és méltánytalannak vélt kritikák ellen (pl. Fodor 2003b; Lomnici 2003). Ezek között a megszólalások között ráadásul akadtak olyanok, amelyek új szempontból tematizálták a kormányzati kapacitáshiány kérdését. A kapcsolódó felvetés szerint ugyanis nem a független bíróságok tevékenysége, hanem elsősorban a rendőrség mulasztása miatt születik kevés ítélet a közvéleményt felháborító gyűlöletbeszéd ügyekben. A kormányzat által felügyelt, belügyi irányítás alá tartozó rendvédelmi szervek azok, amelyek nem kezdeményeznek eljárást a nyilvánvalóan büntethető és büntetendő esetekben sem: ezek jó része tehát még a nyomozati szakba sem jut el (Gusztos 2003a; Eörsi Máttyás 2003; Fodor 2003a; Kis 2003c; Schiffer 2003a).

kormányzati kapacitás észlelésével és felmutatásával.¹²⁰ Néhány politikai szereplő ugyanakkor nem csupán konstatálta a jelenséget, illetve reflektált az összefüggésre, hanem ezt a szempontot a kormánnyal szemben megfogalmazott kritikájába is beemelte. Ezek a megszólalók úgy vélték, hogy a gyűlöletbeszéd problémájának kiemelt fontosságú ügyként való kezelésében nem normatív (illetve részben naív) összetevők, hanem mögöttes megfontolások, taktikai elemek dominálnak. Vagyis a döntéshozó nem pusztán tisztában van a kérdés jelentőségével, hanem az ügyet tudatosan instrumentalizálva, az abban rejlő szimbolizációs potenciált kihasználva igyekezik a választók előtt demonstrálni tettekézségét, illetve elfedni cselekvésképtelenségét. A bírálók szerint a kormány is tudja, hogy az érzékelhetővé vált, sőt nyíltan kifejezésre juttatott szavazói elvárások kielégítése „jogtechnikailag lehetetlen”.¹²¹ A szigorítás látszatintézkedés, sőt „pótcselekvés” csupán,¹²² amely leginkább a szavazótábor „frusztrációját” hivatott enyhíteni.¹²³ A tervezett lépés tehát elsősorban nem közpolitikai, hanem népszerűség-szerzési célokat szolgál.

Ezzel a felvetéssel kapcsolatban azonban érdemes egy, a megszólalók interpretációjától eltérő értelmezési lehetőséget is figyelembe venni. Murray Edelman koncepciója szerint ugyanis a tettekézség demonstrálása a választók által erősen igényelt, és így lényegében nélkülözhetetlen szimbolikus gesztus a politikai vezetés részéről. Edelman szerint a szavazók egyes emberként is intenzíven szoronganak a véletlentől, a folyamatok tervezhetetlenségétől és a saját alkalmatlanságuktól, és ezeket a félelmeket a politikai közösség ügyeire kivetítve is megélik. A folyamatok uralására való képesség felmutatása, és az állampolgári tömegek ezáltal megnyugtató tétele tehát éppen olyan fontos tényező, mint a cselekvési tervek kidolgozásának és megvalósításának képessége (Edelman 2004, 62–63). Vagy másként, az eddigiekben használt terminológiával, az edelmáni megfontolásokat gondolatmenetünkbe visszavezetve azt mondhatjuk, hogy a tényleges közpolitikai kapacitás mellett a szimbolikus kapacitás is része a kormányzati kapacitásnak.

A második lezáró-összegző megállapítás, hogy a gyűlöletbeszéd visszaszorításáról folyó vitában a tágabb értelemben vett hatalmi kapacitás egy másik, elvontabb, kevésbé hangsúlyos mozzanata is megjelent a kormányzati(-közpolitikai) kapacitás mellett. Az ügy kezelésére vonatkozó, polemizáló állásfoglalásokban ugyanis a „közjó” megvalósítása és a „döntéshozó preferenciáinak” érvényesítése

¹²⁰ Egyszerűnek tűnő megállapítás, hogy míg a szavazók számára a döntéshozói cselekvőképesség tényének észlelése, addig a kormányon levő erők politikusai számára annak felmutatása kapcsolódott a gyűlöletbeszéd ügyéhez. Jelen sorok szerzője mégsem véli, hogy a kétfajta viszonyulás ily módon elválasztható, és a politikai részvétel különböző szintjein álló csoportokhoz rendelhető lenne. Ha ugyanis a politikát nem csupán kereslet-kínálati viszonyban szemléljük, a politikai kommunikációt pedig nem pusztán a szavazatszerzés érdekében eljuttatott üzenetek (lényegében egyirányú, technikai-taktikai) folyamatként értelmezzük, akkor kérdésessé válnak, illetve problematizálódnak bizonyos, a hivatásos politikusok tudására vonatkozó pontok. Ebben az esetben már nem lényegtelen az a felvetés, hogy a maguk döntéshozói is rendelkeznek elképzelésekkel, benyomásokkal saját cselekvőképességükkel kapcsolatban; hogy egy-egy ügy, *issue* akár számukra is lehet saját kapacitásuk észlelésének eszköze. A másik érv, ami a fenti kettébontást támadhatóvá teszi, annak a belátása, hogy a választó sem feltétlenül naív: nem csupán a bennfentes elemző, de a politizáló közember is tudatában lehet a politikai tevékenység taktikai összetevőinek, vagy gyaníthat szavazatszerzésre irányuló manővereket bizonyos intézkedések hátterében. A gyűlöletbeszéd ügyében tett erőfeszítéseket is értelmezheti tehát a kapacitás „felmutatására” irányuló lépésként.

¹²¹ *Gusztos* 2003b

¹²² *Kis-Sólyom* 2003; *Fodor* 2003a; *Herényi* 2003

¹²³ *Schiffer* 2003a

mellett szerepet kapott a *büntetni tudás* önmagában vett, ezektől lényegében függetlenül felfogott képessége is. Ez a képesség a hatalmi működés sajátos attribútumaként rendelődött hozzá bizonyos szereplők mások által konstruált, vagy éppen önmagáról alkotott képéhez.

A büntetőjogi szabályozás megítéléséről folytatott vitának ebből adódóan éppen az volt a látens tétje, hogy a beszélők milyen módon koncipiálják, és kinek tulajdonítják a büntetni tudás képességét. A szigorítás pártján állók ezt egyértelműen a közhatalom centrumából kiinduló, formális-jogi-hatósági úton érvényesülő kapacitásként értelmezték, és (szinte) kizárólag az állam, illetve a kormányzat tulajdonságának tekintették.¹²⁴ Számukra a rendőrségi intézkedés, a bírósági tárgyalás, illetve a börtön jelentette azokat a szimbolikussá vált intézményi-eljárási formákat, amelyekben a hatalom működése a valódi és hatékony büntetés formájában megnyilvánulni képes (vö. Garland 1997, 138–143). A szigorítást ellenzők egy része azonban a társadalomnak, a civil, nem-állami és nem-kormányzati szereplőknek is jelentős hatalmi kapacitást, valós büntetési képességet tulajdonított. Igaz, ezt korántsem csupán formális-jogi úton érvényesülő képességként képzelte el, hanem – a polgári jogi eszközök alkalmazása mellett – a közösség által kifejezésre juttatott megvetés és erkölcsi elítélés mozzanatában is fellelni vélte.¹²⁵ A normaszegők megbélyegzése és kiközösítése, a kirekesztést hirdető kirekesztése számukra éppen olyan reális és hatékony büntetési alternatívaként körvonalazódott,¹²⁶ mint a büntetőjogi elítélés. Ráadásul erkölcsileg is vállalhatóbbnak, sőt a demokratikus közösséghez is jobban illőnek tűnt.

A gyűlölet frekvenciája? A Tilos Rádió körüli botrány

A Tilos Rádió körül 2003 végén kirobbant botrány ugyancsak jól példázza azokat az ügyeket, amelyeknek az értelmezésében-elhelyezésében kulcsszerepet kapott a némileg kitágított (sőt részben átírt) tartalmú kategória. Az erre az esetre fókuszáló, alábbiakban következő elemzés szinte kizárólag a gyűlöletbeszéd konceptualizációs mintázatát bevonó megszólalásokra koncentrálna, így további, ugyancsak lehetséges és legitim politikatudományi szempontok – így például a politikai botránykutatás kérdésközei (lásd pl. Császi 2003; Csígyó 2003; Thompson 2003) – nem jutnak benne szerephez.

¹²⁴ Ahogy a többi szocialista politikus megszólalásaiból, úgy Csákyabonyi Balázs szavaiból is az csendült ki, hogy a „társadalom védelmére” leginkább a közhatalom formális birtokosait, a kormányt, illetve az Országgyűlést ítélte alkalmasnak. Párttársaihoz hasonlóan ő is meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott a társadalom hatalmi kapacitásáról, az állami beavatkozás nélküli önszabályozás és önfejlesztés által kialakuló „jogkövető magatartás” esélyéről. A törvényjavaslat általános vitájában eddigi tapasztalataira hivatkozva szögezte le, hogy a magyar társadalom magától nemigen jut el „arra a fejlettségi fokra”, hogy „a gyűlöletbeszéd megvetendő legyen”. A probléma visszaszorítása tehát csakis a büntetőjog eszközével lehetséges, „másként nem megy”. Csákyabonyi kiemelte, hogy a szigorúbb büntetőpolitikával az állam nem csupán a „megtorlást”, hanem a visszatartást, a megelőzést, a nevelést is képes véghezvinni (Csákyabonyi 2003).

¹²⁵ Molnár 2003; Bächer 2003

¹²⁶ Esterházy 2003b

Felvezetésként néhány szó a polémia kiváltó okairól, illetve annak lefolyásáról. 2003. december 24-én a következő mondat hangzott el a Tilos Rádió Biciklis Század című műsorában: „...Kiirtanám az összes keresztényt!”¹²⁷ Ez az inkriminált kijelentés vált az igen szerteágazó, és nagyjából három hónapon át kavargó diskurzus sűrűsödési pontjává. A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy az illuminált műsorvezető, a Barangó becenevű egykori punk-zenész szavai, még ha valóban „botránycavicsként”¹²⁸ repültek is az éterbe, több szempontból sem állóvízbe hullottak.

A vita hullámai ugyanis már a kirohanást megelőző napokban magasra csaptak a Tilos Rádió körül – nem először, ám a korábbi eseteknél is hevesebben. Elsősorban a jobboldali nyilvánosság háborgott. A Magyar Nemzet vezető publicistái, Lovas István és Bayer Zsolt idézetekkel tarkított, terjedelmes és indulatos írásokat közöltek a csatorna „mocskolódónak”, „gyűlöletkeltőnek”, illetve „vérfagyasztóan ostobának” és „aljasnak” minősített műsorairól.¹²⁹ E cikkekből a konzervatív olvasóközönség arról értesülhetett, hogy a rádió munkatársai a Jobbik Magyarország Mozgalom akcióján gúnyolódva a köztereken elhelyezett kereszték üzenőfalként történő hasznosítását, illetve tűzifának való felaprítását javasolták.¹³⁰ Az írások szerzői amellet, hogy a fentiek kapcsán a Tilos obszcenitását, vallásellenességét, az adó frekvenciájáról áradó „pusztító nihilt” ostromozták, név szerint említették a kifogásolt tartalmak közléséért felelős személyeket, Bayer pedig egyenesen „ázalagoknak”, „szénvegyületeknek”, „zombiknak”, „nyálzó szellemi-lelki nyomorékoknak” titulálta a kérdéses alkalmakkor a stúdióban tartózkodókat.¹³¹

Egy egész marékra való „kavics” tehát már szenteste előtt landolt a közéleti diskurzus közegében. Sőt, az egyre jobban felkorbácsolódó szenvedélyek közé vágott, a polémiaimmár hatását tekintve is valódi botránycavicsként berobbanó megnyilvánulást újabbak követték.

Paizs Miklós, a rádió egyik kurátora, az eset kapcsán tartott sajtótájékoztatón elítélte Barangó szavait, ám egy kérdésre válaszolva megismételte, és lényegében helybenhagyta azt a csatornán korábban már szintén elhangzott kijelentést, miszerint Jézus egy balkézről jött gyermek, egy „zsidó

¹²⁷ A rádió munkatársai eredetileg a karácsonyi filmkínálatról, illetve a Napfivér, Holdnővér című alkotásról beszélgettek. Az Assisi Szent Ferenc életét feldogozó mű kapcsán egyre indulatosabbá váló vita bontakozott ki a kereszténység szerepéről, és ez vezetett el a fenti kirohanáshoz. Ugyanakkor Barangó a stúdióban levők elutasító reakciói nyomán igyekezett tompítani az elhangzottak élet, és hozzátette: „ö... én is másként gondolom...” (vö. Bayer 2003b).

¹²⁸ Nánási 2004

¹²⁹ Lovas 2003a; ill. Bayer 2003a

¹³⁰ A téma a december 9-i adásban került elő. A szó szerinti utóközlésben megjelent szövegek tüzetesebb elemzése nyomán azonban nem állapítható meg egyértelműen, hogy a felvetéssel előhozakodó műsorvezető az utcákon felállított jelképek, vagy a kereszték alapanyagául szolgáló fák felaprítására utalt-e. Csupán azt jelenthetjük ki meglehetősen biztonsággal, hogy a Jobbik akcióját ebben a saját maga által is „demagógnak” minősített formában konfrontálta egy másik, ugyancsak lehetséges, ám a szűkölködők érdekeit valóban szem előtt tartó, és így „keresztényibbnek” ítélt cselekedettel (vö. Lovas 2003a).

¹³¹ Köztük „Barangót”, vagyis Bajtai Zoltánt is (Bayer 2003a). Az eset kommentátorai közül többen egyértelmű összefüggést véltek felfedezni a december 24-ei megengedhetetlen indulatkitörés és a 23-án megjelent Bayer-írás, különösen az abban olvasható fenti minősítések közt; sőt, lényegében a botránycavics mondat közvetlen előzményeként, egyik potenciális kiváltó okaként interpretálták ezt a mozzanatot (pl. Fonyó 2004). Még ha ez meglehetősen meredek következtetésnek is tűnik, az mindenesetre tény, hogy a karácsonyi adás résztvevői tisztában voltak a Magyar Nemzetben megjelent cikkek tartalmával. Sőt, reflektáltak is arra a helyzetre, hogy egyes megszólalásaikat „pontosítaniuk” kell, mert meg van az esélye annak, hogy a korábbiakhoz hasonlóan „ezt a műsort is lehozzák folytatásokban” (vö. Bayer 2003b).

fattyú” volt.¹³² Ezt követően, miután az adó műsorszolgáltatási jogát harminc napra felfüggesztő ORTT-határozat végrehajtását a Fővárosi Bíróság a rádió fellebbezése miatt hatályon kívül helyezte, és az adó újra sugározni kezdett, 2004. február 4-én a Tilos munkatársai beolvastak egy hallgatói sms-t, amelyben ez állt: „Orbán Viktor egy köpönyegforgató, fasiszta patkány, ne dőljünk be neki! Pusztuljanak az egyházak! Éljen Barangó!” A műsorvezető ugyan igyekezett elhatárolódni a hallgatói véleménytől (akárcsak a karácsonyi adás idején a stúdióban tartózkodó rádiósok Barangó kirohanásától), ez azonban nem nagyon hatotta meg a politikai diskurzus forrongó, a rádió működését 2003 decembere óta árgus szemekkel figyelő jobboldali-konzervatív szereplőit.

Ahogy az sem, hogy a Tilos Rádió kuratóriuma szinte minden lehetséges fórumon, így a szerkesztőség honlapján közzétett állásfoglalásában is bocsánatot kért a karácsony (kora)este történetekért, és azonnali hatállyal eltávolította a vétkes munkatársát. Bár parlamenti és parlamenten kívüli pártok, civil szervezetek és egyházi vezetők egységesen elítélték a „keresztényirtós” mondatot, a vita során egyre jobban kirajzolódtak az ideológiai frontvonalak: a balliberális tábor végső soron megértőnek, a jobboldal viszont engesztelhetetlennek mutatkozott a rádióval kapcsolatban.

A diskurzus sajátos leágazását jelentette, hogy a 2004. január 11-én a Rákosmenti Polgári Körök Egyesülete szervezésében tüntetés zajlott a Tilos Rádiónak helyet adó budapesti épület előtt, ahol nem csupán a szónokok, Döbrentei Kornél, Melocco Miklós, és Lovas István tartottak gyűjtő hangú beszédeket, de a rendezvény hivatalos programjának befejezését követően a demonstrálók egy kisebb csoportja egy izraeli zászlót is elégetett. Az eset nyomán megkezdődő találgatás, a felelősök keresése és a különböző magyarázatok fabrikálása egyrészt új irányokba terelte, másrészt a pártpolitikai küzdelmek tágabb kontextusába ágyazta, és összeesküvés-elméleti logikát követő felvetésekkel gazdagította a polémiát.¹³³ A számos kisebb-nagyobb súlyú szereplő aktív részvételével zajló közéleti csatározás nem csupán valóságos nyilatkozatháborút, de több esetben jogi lépéseket is eredményezett: az MDF Bajtai Zoltán (Barangó), az MKDSZ és a Jobbik a Tilos Rádió, míg a Fiatallaloldali – Ifjú Szocialisták (Fibisz) elnevezésű ifjúsági szervezet a polgári körös tiltakozó gyűlés szónokai ellen tett feljelentést. A zászlóégetés gyanúsítottjai mellett ügyészégi eljárás kezdődött a Magyar Jelen című kiadványban publikált Tilos-ellenes írás kapcsán is. A hatból öt esetben – a 2003 decemberében módosított tényállásnak megfelelő – „közösség elleni izgatás”, míg a gyűjtogatók ügyében végül csupán csoportosan elkövetett garázdaság volt a vád.

¹³² Az a megállapítás, hogy Jézus vélhetően házasságon kívüli nászból született, vagyis „fattyúként” látta meg a napvilágot, eredetileg a december 19-i Honthy és Hanna című műsorban bukkant fel. Ezt a minősítést toldotta meg Paizs a Jézus származására vonatkozó „zsidó” jelzővel. A kijelentések státusza nehezen felfedhető, de valószínűnek tűnik, hogy elsődleges céljuk a szeplőtelen fogantatás titkának profán logikát követő magyarázata, materialista előfeltevéseknek megfeleltethető interpretációja volt. Ugyanakkor érezhetően ott motoszkál bennük a tabuk és érzékenységek figyelmen kívül hagyásának mozzanata, a provokáció gesztusa is.

¹³³ Áder János egy televíziós műsorban azt mondta, hogy a zászlóégetés „nyilvánvaló provokáció” volt, ami alkalmas volt arra, hogy elterelje a figyelmet a tiltakozó gyűlést kiváltó esetről, és amelynek megszervezése éppen ezért a szocialistáknak állhatott érdekében (Áder 2004). Az egyik gyanúsított, M. Giorgio Richárd még obskurusabb magyarázattal állt elő: a közszolgálati televízióban Friderikusz Sándor kérdésére azt válaszolta, hogy a tömegben valaki egy kábítószeres cukorkát adott neki, és ezért nem volt beszámítható állapotban a tett elkövetése idején.

A rádió körüli politikai küzdelmek utóhangjaként megkezdődött az Írószövetség sorozatos kiválásokkal és heves sajtóvitával kísért felbomlása. Az egész folyamatra, illetve – saját bevallásuk szerint – végül a Szövetségből való kilépést választó tollforgatók elhatározására döntő hatást gyakorolt Döbrentei Kornél fentebb említett beszéde.¹³⁴

A Tilos-ügy tehát nem csupán egy ügy, hanem egy igen bonyolult diszkurzív eseménysor: számos egymással kapcsolatban levő, de széttartó megnyilatkozás, reagálás, sajtóközlemény, szónoklat, értelmezési kísérlet, verbális és nonverbális kommunikációs aktus szövevénye, voltaképp több ügy egyszerre. A Tilos-botrány már azelőtt elkezdődött, hogy igazából kitört volna, és még az után sem ért véget, hogy a körötte egy időben csaknem hisztérikussá fokozódó közhangulat jórészt lecsillapult. A számtalanszor idézett és joggal kárhoztatott mondat csupán a magyar politikai diskurzuson 2003 decembere és 2004 márciusa között végigfutó rengések epicentrumát képezte.

A gyűlöletbeszéd fogalma ebben a polémiában egyrészt a *média kártékony működésének* problémájával kapcsolódott össze, és annak egyik összetevőjeként, *megnyilvánulási formájaként* tételeződött (1). Másrészt a *vallási és nemzeti szimbólumok gyalázásaként*, és meghatározott közösségek ezen keresztüli, közvetett becsméréseként (2) jelent meg a rádió ügye kapcsán kirobbant értelmezési küzdelmekben.

A gyűlöletbeszéd mint a kártékony médiaműködés egyik megnyilvánulási formája

A Tilos-ügyben történtek kapcsán több, egymástól igencsak eltérő elemzői vélemény, illetve magyarázatkísérlet született.¹³⁵ A vita vizsgálatához a (számunkra) legmegfelelőbb kiindulópontot Bajomi-Lázár Péter egyik tanulmánya kínálja, amelyet a botrány lecsengése után jelentetett meg (Bajomi-Lázár 2004).¹³⁶ Bajomi-Lázár a rádió esetének említése nélkül, de érezhetően attól (is) inspirálva fejtette ki gondolatait az Élet és Irodalom hasábjain.

A szerző – nemzetközi szakirodalomra támaszkodó – koncepciója szerint hazánkban a nyomtatott sajtó tabloidizálódása, illetve a televíziózás kommercializálódása nyomán kialakult, megszilárdult, sőt a közbeszéd egyik markáns vonulatává vált a „médiapesszimizmus” diskurzusa. A „pesszimista”

¹³⁴ A sokat kifogásolt mondat szerint az országban „a magyarság erkölcsi holocaustja” zajlik, amelyet „álpróféták vezényelnek”, akik „álruhában, álorcában” járnak, csak „a szakálluk valódi” (Döbrentei 2004). Az arcszörzet típusának és jelentőségének hangsúlyozásában a Kilépőlevél aláírói a megnevezett csoport zsidó identitására tett utalást, vagyis az Ószövetségi próféták képét felidéző, kódolt antiszemita megnyilvánulást véltek fellelni (lásd „*Kilépőlevél...*” 2004). Végel László egyenesen azzal indokolta kilépését, hogy a Magyar Írószövetség választmánya „saját keretein belül nem tudott szembeszállni a xenofóbiával és a gyűlöletbeszédrel” (Végel 2004).

¹³⁵ A Méltányosság Politikaelemző Kör kifejezetten e kérdés körüljárása céljából rendezett konferenciájának meghívott résztvevői közül volt, aki a véleménynyilvánítás szabadságával összefüggő tétet, más médiaetikai kérdéseket, megint más pártpolitikai megfontolásokat, illetve jól ismert „botránygörgetési-szabályokat” azonosított az ügy mélyebb rétegeiben.

¹³⁶ Bajomi-Lázár korábban is megszólalt a kérdés kapcsán. Első cikkében igen markáns véleményt fogalmazott meg az esettel kapcsolatban; egyértelműen pozicionálta magát az ügy interpretációs mintáit meghatározó pártpolitikai-ideológiai térben, maga is bevonódott a kirobbant politikai vita primer diszkurzív közegébe (Bajomi-Lázár 2004). Ez a szövege tehát elemzésre érdemes forrásként, míg a másik, a főszövegben már említett írása az elemzés számára elméleti szempontokkal szolgáló szakirodalomként szerepel munkámban.

érvelések alapvető tézise, hogy a média rosszul látja el a szerepét, vagyis nem felel meg a vele szemben támasztható „legitim társadalmi elvárásoknak” (Bajomi-Lázár 2004). A „médiapesszimizmus” szószólói úgy vélik, hogy a poszt/modern tömegmédia egyirányú befolyásolási gépezetként működik, téves és rossz mintákat mutat az embereknek, valamint nagyban közrejátszik a művelődés, az erkölcs és a közélet színvonalának hanyatlásában. Bajomi-Lázár ezen a felfogáson belül megkülönböztetett egy differenciáltabb és reflexívebb „gyenge”, illetve egy merevebben általánosító és állami beavatkozást sürgető „erős” álláspontot. Írásában a két változat bővebb jellemzése mellett sorra vette a média működésének fontosabb, a „pesszimisták” által kifogásolt területeit, a tematikája alapján igencsak heterogénnek ítélt diskurzus főbb csomópontjait. Megállapítása szerint a honi „médiapesszimizmus” különösen kedvelt tárgykörét képezi a *hírek bulvárosodása*, a televízió által sugárzott *erőszak* és *pornográfia*, illetve a legkülönbözőbb csatornákról áradó *gyűlöletbeszéd* (Bajomi-Lázár 2004).

Ezzel el is érkeztünk a gondolatmenet számunkra igazán fontos részéhez. A Tilos-botrány során ugyanis a gyűlöletbeszéd fogalmával jelölt problémakör nagyrészt a „médiapesszimizmus” értelmezési keretében, a kártékony médiaműködés egyik megnyilvánulási formájaként jelent meg. A polémia egyik központi kérdése az volt, hogy a Tilos esete mennyiben igazolja a „pesszimisták” aggályait, avagy – másként fogalmazva –, hogy a rádió valóban a közéletet mérgező üzenetek eljuttatásának kommunikációs-infrastrukturális eszköze, a gyűlöletkeltés „médiума”-e.

A pártpolitikai tagoltság természetesen nagyban meghatározta a kérdésben elfoglalt pozíciókat, mondhatni mereven leképeződött a szembefeszülő értelmezési mintázatokban.¹³⁷ A Tilos szerepének megítélése ennek megfelelően nemhogy nem volt egységes, de a csatornáról a szemben álló politikai tömbök diskurzusaiban kialakult kép gyakorlatilag szinte minden lényeges ponton különbözött.

A baloldali-liberális narratíva erősen mitizáló és apologetikus jellegű. Az ide sorolható interpretációkban nagy hangsúly helyeződött a Tilos kezdeti a „hőskorára”, a rendszerváltást követő évek kalózádiós romantikájára. A médium története az innovativitás, a szokatlan ötletek megvalósítására irányuló szándék, illetve az önerőből elért és kiérdemelt siker jelentéstartalmaival telítődött. A narratíva fontos eleme az infrastrukturális tényezők, a megfelelő technikai- és anyagi feltételek kezdeti, illetve a számító motivációk, a profitorientáltság permanens hiánya. A szociálliberális színezetű szövegváltozatokban a lényegében egy bátor kezdeményezésből kinövő intézményként megjelenített csatorna a „közösségi”, „alternatív”, illetve „független” rádiózás szinte kizárólagos hazai letéteményeseként konceptualizálódott.

A jobboldali-konzervatív nyilvánosság szereplői szerint azonban a Tilos Rádió, mint intézmény, eredetét tekintve alapvetően a törvényszegéssel és az illegalitással,¹³⁸ támogatóit/szponzorait tekintve befolyásos balliberális irányultságú gazdasági és politikai szereplőkkel, személyi állományát tekintve

¹³⁷ Általában elmondható, hogy a „médiapesszimizmus” felvetéseinek konkrét esetekre való alkalmazása, akárcsak a gyűlöletbeszéd fogalomkörébe sorolt ügyek tárgyalása, preformált interpretációs keretben, erősen polarizált diskurzusstruktúrában zajlott.

¹³⁸ Pl. Lovas 2004; Farkas 2004

pedig az országos baloldali sajtóval és a kereskedelmi médiával fonódott össze.¹³⁹ A jobbra húzó kommentárok igyekeztek mindent megtenni a Tilos ethoszának lerombolása érdekében: léptenyomon hangsúlyozták, hogy az adó semmi esetre sem ítéhető „független” és „nonprofit” csatornának, mint ahogy sikereit sem szimpatikus módon önerőből, hanem sokkal inkább a „mögötte álló” erőcsoporthoz hathatós segítségének köszönhetően érte el.¹⁴⁰

A Tilos Rádiót a baloldali megszólalók egy sajátosan kritikus, szókimondó, olykor meghökkentő és polgárpukkasztó, ugyanakkor a „racionális vitában hívő”, és alapvetően „toleranciára épülő” szellemiséggel azonosították.¹⁴¹ A jobboldali nyilvánosság szereplői ezzel szemben pusztán alpárinak és öncélúan provokatívnak, illetve ateistának, nihilistának, anarchistának, sőt végső soron nemzetellenesnek minősítették az adó szellemi közegét.¹⁴² Utóbbiak a Tilost ebben a vonatkozásban sem tekintették függetlennek. A magukat konzervatívként jellemző hozzászólók közül többen utaltak rá, hogy a csatorna nem csupán egy pár összeverődött fiatal, hanem lényegében egy jól körülírható kulturális-ideológiai és politikai tábor hangját hallatja. Volt, aki balliberális oldal egyik „kedvenc, mi több, emblemikus médiumának” nevezte a rádiót,¹⁴³ más az „SZDSZ-es holdudvar »lelkének« legmélyebb bugyrába” sorolta a Magyar Narancssal, az Élet és Irodalommal, a Nyilvánosság Klubbal és a MÚOSZ-szal egyetemben.¹⁴⁴

A jobboldal Tilos-narratívája voltaképp egymáshoz fűzött normasértések sorozata. A főként a Magyar Nemzet befolyásos publicistái által formába öntött, és a vita során egyre részletgazdagabbá váló történet szinte kizárólag provokatív, ízléstelen és felháborító kiszólásokat foglalt magában. Néhány gyakrabban előforduló mozzanat a rádió identitását megkonstruáló narratíva elemei közül: 2000 májusában az hangzott el az akkor még csupán ideiglenes frekvencián sugárzó adó egyik hírműsorában, hogy az ORTT (akkori) elnöki pozícióját betöltő Körmendy-Ékes Judit gyermekének Orbán Viktor az apja. A csatorna munkatársai később a Szent Koronát „egy nagy szarnak” titulálták, Jézus Krisztusról pedig azt állították, hogy homoszexuális volt.¹⁴⁵ Ebbe a sorba illeszkedtek a „keresztapritós”, „fattyúzó”, és „keresztényirtós” kijelentések.

¹³⁹ Lovas István két témába vágó cikkében is hosszasan fejtegette a kérdést. Kitért rá, hogy a csatornát a Soros Alapítvány támogatja, hogy a médiumnak Tolerancia-díjat adományozó bizottságban kizárólag közismerten balliberális meggyőződésű személyek foglaltak helyet, sőt azt is kiemelte, hogy ennek a testületnek Bíró András, Donáth László, Fodor Gábor vagy Jancsó Miklós mellett tagja a Soros Alapítvány „vezére”, Halmai Gábor is (Lovas 2003b).

¹⁴⁰ Több megszólaló is észrevételezte, hogy a Tilos az irányában pozitívan elfogult ORTT döntése alapján közpénzekből származó bevételre tett szert, vagyis a szocialista-liberális kormányzati ciklus éveitől kezdve folyamatos állami támogatásban részesült (lásd pl. Lovas 2003a, 6).

¹⁴¹ Pl. Fonyó 2004

¹⁴² A két, egymástól markánsan különböző narratíva közt átmenetet képez Papp László Tamás cikke. Papp szerint a Tilos nonprofit civil rádióként indult, ám a későbbiekben megjelentek benne bizonyos „zavaros, torz ideológiájú figurák”, akik olyan nézeteket hangoztattak, amelyeknek „semmi köze a demokráciához” (Papp László 2004).

¹⁴³ Csermely 2004

¹⁴⁴ Lovas 2003a, 6. Olyan minősítés is akadt, amely szerint a csatorna maga az SZDSZ „vasárnapi szájkosár és maszk nélkül” (Lovas 2004).

¹⁴⁵ Lásd Lovas 2003a, 6. A rádió műsorvezetői valójában ezt ebben az explicit, nyers és nyilvánvaló formában, komolyan vett tényállításként sosem jelentették ki. Ehelyett a múlt századbéli imakönyvben lelt, és a mai fül számára meglehetősen áthallásos megfogalmazással élcelődtek ízetlenül, miszerint Jézust „meleg barátság fűzte tanítványaihoz” (vö. Szőnyi 2004).

Mindezek alapján nem meglepő, hogy a szocialista és liberális megszólalók értelmezéseiben nyoma sem lelhető fel a Tilos Rádióval kapcsolatos „médiapesszimista” aggályoknak. A honi mérsékelt és radikális jobboldal diskurzusában annál inkább: a csatorna itt a kendőzetlen keresztény- és magyarellenesség (újabb) frekvenciájaként, a „gyűlölet rádiójaként” jelent meg.¹⁴⁶

Az adóval kapcsolatos „pesszimista” érvelést konzervatív részről két főbb retorikai stratégia alkalmazása erősítette. A jobbra húzó véleményformálók egyrészt a „jéghegy csúcsa” képét festették fel, és kínálták a történetek percepciójának eszközeként. A Tiloson megjelenő tartalmakat és álláspontokat homogenizálták, a kiragadott eseteket jellemzőként, sőt tipikusként interpretálták, a felháborodást keltő szemelvények bemutatásával pedig azt sejtették, hogy az adó által képviselt diskurzus „felszín alatt” maradt részét is kivétel nélkül ilyen, vagy akár még ennél is durvább kijelentések alkot(hat)ják. Ez a pars pro toto jellegű logika a legtömörebb formában Csermely Péter cikkében jelent meg, aki szerint Bajtai Zoltánnak és „társainak” „közismertté vált szövege” voltaképp „rutin mintavételnek tekinthető”.¹⁴⁷

A másik jobboldali-konzervatív stratégia az analógiaképzés volt. Alkalmazói az elhangzottakat oly módon igyekeztek kontextusba helyezni, illetve magyarázni, hogy párhuzamot vontak a Tilos munkatársai által tett kijelentések és a balliberális média egyéb fórumain helyet kapó vélemények,¹⁴⁸ illetve más, korábbi, a (radikális) jobboldali nyilvánosságban valóságos szállóigévé lett megfogalmazások között. Így váltak Bayer Zsolt publicisztikájában a Tilos vallásellenes kirohanásai analóg megnyilvánulássá a 168 Óra évekkel korábbi, Hegedűs Lóránt református püspököt szándékoltan félreérthető pózban ábrázoló címlapjával, és a Klub Rádió egyik műsorában Jézust „artistaként” aposztrofáló kiszólással. Így kerültek Barangó szavai mellé előzményként illetve azokkal egyértelmű szellemi rokonságot mutató mondatokként Landeszman György, Korniss Mihály, és Kertész Ákos nagy vihart kavart megszólalásai.¹⁴⁹ A párhuzamba állított beszédcselekvések egymást nyomatékosították, súlyuk mintegy összeadódott. Az aktuálisan nehezményezett megnyilatkozások ily módon ténylegessé, komolyan veendővé váltak. Nem az ellenoldal által emlegetett valós tét és tartalom nélküli „handabandázásként”¹⁵⁰ jelentek meg, hanem a kereszténységgel szemben tapasztalható, a szociálliberális médiadiskurzusban gyakorta hangoztatott elutasítás és gyűlölet újabb,

¹⁴⁶ Szó szerint ez utóbbi megfogalmazás szerepelt abban a közleményben, amelyet a Fidesz-MPSZ Országos Elnöksége a szenteste történetek nyomán juttatott el az MTI-nek („*A Fidesz...*” 2003). Az MDF Keresztényszociális Platformja „gyűlöletet sugárzó rádióállomásként” aposztrofálta („*MDF: A kormány...*” 2004), míg Lovas István a tiltakozó gyűlésen elmondott beszédében a „magyar- és keresztényellenes rasszisták programatikusan adójának” nevezte a Tilost (Lovas 2004).

¹⁴⁷ Csermely 2003

¹⁴⁸ Lovas István aláhúzta, hogy nemcsak „a közpénzes Tilos” mocskolódott az ünnep idején, de a Népszavában és a Magyar Hírlapban is zömében negatív hangvételű, a jobboldalt, a keresztényeket és a karácsonyt támadó cikkek láttak napvilágot (Lovas 2003b). Ugró Miklós is a „höz hasonló médiumok” kontextusában beszélt a Tilosról (Ugró 2003b).

¹⁴⁹ Bayer 2003b

¹⁵⁰ Bárándy 2004

vitathatatlan példáiként tételeződtek. A két stratégia természetesen igen gyakran együtt, összefonódva, egymást kiegészítve jelent meg a jobboldali-konzervatív magyarázatokban.¹⁵¹

Mindkét retorikai eljárás a kijelentések egyediségének és esetlegességének tényét, vagyis egy a baloldali argumentációk sarokpontjául szolgáló állítást volt hivatott cáfolni. Míg a szocialista és szabadelvű kommentátorok többnyire elszigetelt és tudatosságot nélkülöző megnyilvánulásként, oda nem illő, „részeg, otromba böffentésként”¹⁵² értékelték a karácsonykor történeteket, addig a jobboldali megszólalók éppen ennek az ellentétét, az egymást követő kijelentések tendenciaszerűséget hangsúlyozták.¹⁵³ Barangó kirohanását egy folyamat végpontjaként, egy tendencia betetőzéseként, illetve a lelepleződés, a nyilvánvalóvá válás momentumaként interpretálták.

Azzal kapcsolatban, hogy 2003 decemberében mi tetőződött be és mi vált nyilvánvalóvá, a jobb-konzervatív értelmezések zöme a „médiapesszimizmus” jellegzetes érvkészletét vonultatta fel. Sok szó esett a tömegkommunikáció öncélú feltűnősködést és egyre szélsőségesebb megnyilvánulásokat eredményező logikájáról, a figyelemért folytatott versenyből következő folytonos túllicitálásról, a szabadosság és a deviáns viselkedésmódok előtérbe helyezéséről, sőt mintává emeléséről. A sajtó által közölt tartalmak elsivárosodását felrovó gondolatmenetek, az alantas ösztönök kiszolgálására és felszítására törekvő műsorokat ostorozó eszmefuttatások ugyanakkor szinte minden esetben magukban rejtették, szinte inherens módon hordozták a kérdéskör pártpolitikai és ideológiai dimenziójának határozott értékelését. A konzervatív nyilvánosság szereplői ugyanis úgy vélték, hogy az események tükrében egyértelműen kirajzolódik a média romboló hatásának csapásiránya. Azt feltételezték, hogy a tömegkommunikáció jelenlegi, a silányság fokozatos térnyerésével járó működése érintetlenül hagyja, sőt végső soron még erősíti, propagálja, terjeszti is a szocialista és liberális világnézet profán elveit, ám a hagyománytiszteletre, vallásosságra és nemzeti elkötelezettségre épülő jobboldali értékrendet alapjaiban veszélyezteti.¹⁵⁴

Mindezt jól példázza a Magyar Polgári Média Egyesület közleménye. Közreadói szerint a kereszténység és az alapvető emberi normák „kiirtása” „szellemi értelemben” a hazai „írott és elektronikus média jelentős részében” „évek óta, szisztematikusan” folyik.¹⁵⁵ A Tilos Rádió csupán felszínre hozta, és a maga nyers valójában mutatta meg azt a mélységes ellenszenvet, azt a diffúz, „tudatalatti” gyűlöletet, amelyet a médiaelit tagjai, a befolyásos (balliberális) véleményformálók éreznek mindazzal szemben, ami a jobboldali-polgári gondolkodás számára fontos. Lényegében

¹⁵¹ Egy igazán jellemző példával szolgáló szemelvény: „Megtörténhetett volna más »liberális« beállítottságú csatornákon, az év bármely napján, így csak a véletlen számlájára írható, hogy pont a Tilos Rádióban és pont szenteste közölte egy öntudattól duzzadó műsorvezető, miszerint kiirtaná az összes keresztényt” (*Ugró* 2003b).

¹⁵² *Miklós* 2004

¹⁵³ Csermely Péter sietett leszögezni, hogy bár a Tilos munkatársai a „kiirtás frazeológiájáig” „csak most jutottak el”, ám az, hogy „egyszer eljutnak”, tulajdonképpen „törvényszerű volt” (*Csermely* 2003).

¹⁵⁴ Azok a baloldali és liberális megszólalók, akik a Tilos-ügyben szintén valamiféle tendencia betetőződését fedezték fel, elsősorban az újságírói szakma „leépülését” és a dilettantizmus térnyerését azonosították a durva, szélsőséges kijelentésekhez elvezető változásként. Érvelésük ugyanakkor teljes mértékben nélkülözte a jelenség pártpolitikai-ideológiai összetevőire vonatkozó kérdésfelvetést (*Wisinger* 2003).

¹⁵⁵ A szöveg megfogalmazói ezt a folyamatot „irányított témaválasztásokban”, „szerkesztői, hírszerkesztői, képi és hangzásvilágbeli eszközök” célzatos alkalmazásában, továbbá „elhallgatásokban, csúsztatásokban, hazugságokban” vélték fellelni (lásd erről *Szőnyi* 2004).

ugyanazt a felvetést fogalmazta meg – mások mellett – Ugró Miklós írása is. A *Magyar Nemzet* publicistája szerint a karácsonyi kirohanás „egyes politikai erők” és értelmiségi csoportok „munkálkodásának” „rothadt gyümölcse”, korábbi „gyűlöletkampányok” felerősödött visszhangja,¹⁵⁶ Csak a médiadiskurzus hanyatló színvonalú közegében, a közbeszéd standardjainak aktuális állapota folytán érezheti úgy valaki, hogy egy ilyesfajta, vaskos trágárságokkal kísért megnyilvánulás megengedett, sőt elvárt viselkedés. Csakis akkor veszi magának a bátorságot bárki, hogy ilyesfajta nyílt fenyegetést világgá kürtölgjön, ha úgy érzi, hogy végső soron domináns véleményt jelenít meg, domináns pozíciót elfoglaló „rokongondolkodásúak” üzeneteit közli „kódolatlan” formában.¹⁵⁷

A „baloldali médiatúlsúly” tétele, a jobboldali politikai diskurzus eme alapvető toposza nyilvánvaló tényként, axiomatikus igazságként szövődött bele a Tilos Rádióval kapcsolatos „pesszimista” érvelésekbe. A tézis ugyanakkor többnyire implikált formában volt jelen. A konzervatív megszólalók számára szükségtelennek tűnt a hazai médiumok ideológiai irányultságában megfigyelhető aránytalanságokról, vagy a meghatározó orgánumokat birtokló tulajdonosi kör pártpolitikai kötődéseiről értekezni, vagyis újból felidézni egy sor korábbi, már igazoltnak tekintett megállapítást.

A szocialista és liberális „hegemonia” tézise azonban kimondatlanságában is preformálta a jobb-konzervatív interpretációkat. Nem csak lehetővé tette, de szabályosan felkínálta azt a diszkurzív eljárást, amellyel a jobboldali politikai szereplők a vita során éltek, mikor „a” médiát, a tömegkommunikáció par excellence közegét és intézményrendszerét szinte kizárólag a „baloldali” médiumokkal azonosították.¹⁵⁸ A konzervatív értelmezések szerint „a” média tulajdonképpeni természetét, szenzációhajhász mivoltát, szabadosságát és a negatívumok iránti fogékonyságát „tipikusan” a szocialista és liberális sajtó, illetve az ezzel érdekszövetségben és világnézeti egységben tevékenykedő kereskedelmi- és bulvármédia jeleníti meg. A polgári nyilvánosság fórumai atipikus képződményként, értékelvű, és így nem médiakonform médiumokként tételeződtek, míg a Tilos Rádió „a” média nemzeti és keresztény szellemiséget romboló működésének legkirívóbb eseteként került besorolásra. Az argumentációt erősítette annak a megállapításnak az ismétlődő hangsúlyozása, hogy a Tilos nem marginális csatorna, hanem – főként személyi állományát és kapcsolatrendszerét tekintve – nagyon is jelentős szereplő a hazai médiapiacra.¹⁵⁹

Az eddigieket összegezve elmondhatjuk, hogy a jobboldali megszólalók zömének a gyűlöletbeszéd iskolapéldájaként kezelt Tilos-ügy kontextusba illesztéséhez, leíró-értékelő megmagyarázásához szüksége volt „a” média kártékonyságának (a baloldali véleménymonopólium tézisével megtámogatott) koncepciójára, mint értelmezési keretre. Ugyanakkor a médiaműködés

¹⁵⁶ A Szociáldemokrata Keresztény Szövetség Ron Werber és Kovács László tevékenységét, illetve az MSZP-ben újra feltűnt „kis Leninek” szerepvállalását is a kirohanást életre hívó közéleti előzmények között említette („*Keresztény Szövetség:...*” 2003).

¹⁵⁷ Ugró 2003b.

¹⁵⁸ Lovas István például egyik, a Tilos esetére reflektáló írásában leszögezte, hogy „a média”, miként a „kommunista időkben”, úgy „ma sem tud mit kezdeni” a „többség ünnepeivel”. Néhány mondattal később viszont már úgy folytatta – az ugyanarra a szubjektumra vonatkozó – gondolatot, hogy a „balliberális médiának” láthatóan „kínos és idegen” a karácsony (Lovas 2003b).

¹⁵⁹ Lásd pl. Papp Dániel 2004

kártékonyágáról vallott, sokszor hangoztatott elképzelések alátámasztásához viszont végső soron csaknem ekkora szüksége volt a csatornán elhangzott kijelentéscsokorra, mint szemléletes példára. Fejtegetéseik erőteljes egymásra vonatkoztatásokat tartalmaztak: egyrészt a megítélésük szerint számbeli és erőfölényben levő szociálliberális orgánusok (köztük a Tilos Rádió) kifogásolt vonásaiból állították össze a kritika alá vont jelenségszféra képét, másrészt viszont épp „a” médiáról mint olyanról általános és elvont szinten kialakított „pesszimista” elképzeléseiket vetítették rá a „baloldali” nyilvánosságra, így a Tilos esetére. A konzervatív interpretációk döntő része ilyen formán amellet, hogy egy egész eszmei és szervezeti konglomerátum működés módjának feltárulását látta és láttatta a botrányos kijelentésekben,¹⁶⁰ azokban a „médiapesszimizmus” indokltsága melletti végső érvet is fellelni vélte.

Bár egészen más előfeltevésekből indultak ki, és egészen más következtetéseket eredményeztek, de a vita során napvilágot látott balliberális értelmezések úgyszintén alkalmaztak bizonyos „pesszimista” sémákat. A szocialista és liberális kommentátorok zöme nem a gyűlöletbeszédben megnyilvánuló kártékony médiaműködés koncepcióját vagy a „médiapesszimizmus” általános tétéleit vonta kétségbe, hanem azoknak a kérdéses esetre való alkalmazhatóságát utasította el. A történetek súlyának mérlegelése során többször is felmerült viszonyítási pontként a baloldali „pesszimizmus” két kitüntetett beszéd tárgya, visszatérő hivatkozási alapja: a Pannon Rádió, illetve a Magyar Rádió Vasárnapi Újság című műsora.¹⁶¹

A balliberális diskurzusban közhelyszerű igazságnak minősült, hogy a radikális jobboldal fenti két hírhedt fóruma tényleges és valóban veszedelmes uszítást folytatott az éterben.¹⁶² A szocialista és liberális megszólalók jó része azt is sietett leszögezni, hogy a Tilos kapcsán háborgó jobboldal ezekkel a médiumokkal szemben igencsak megengedőnek mutatkozott. A baloldal hívei számára az időközben megszűnt csatornával, illetve a változatlanul sugárzott műsorfolyammal szembeni „pesszimizmus” teljesen indokoltnak és magától értetődőnek tűnt. Sőt, éppen ezek sokszor felrótt kártékonyága, szélsőségessége és indulatkeltő mivolta (vagyis a „médiapesszimista” téziseknek való megfeleltethetősége) képezte azt a viszonyítást, amelyben a Tilos ügye végső soron jelentéktelennek, de legalábbis nagyságrendekkel kisebb súlyúnak (vagyis a „médiapesszimizmus” irányából szemlélve, annak szempontjai alapján irrelevánsnak) látszott. A baloldal reprezentánsai az összevetés aktusa során nem párhuzamot, hanem kontrasztot érzekeltek és érzekeltettek. Az idevágó gondolatmenetek mindenekelőtt azt igyekeztek kidomborítani, hogy míg a Pannon Rádióban, illetve a Vasárnapi Újság adásaiban rendszeresen és tudatosan, mondhatni koncepciószerűen, műsorszerkesztési és ideológiai

¹⁶⁰ Ugró Miklós keresztény értékeket félresöpörő szisztematikus „agymosásról” beszélt, amelyben hatalmas pénzek forognak és „kitenyészített agytrösztök” működnek közre, illetve megjegyezte, hogy az effajta médiaműködésnek jelentős, „agresszív marketinggel” kialakított piaca van (Ugró 2003b).

¹⁶¹ Ugyan jóval ritkábban, de az Éjjeli Menedék című televíziós műsor és a Demokrata c. hetilap is előkerült egyes összehasonlításokban.

¹⁶² Gerő András már egy évvel korábbi konferencián leszögezte, hogy a médiafogyasztók számára is egyértelmű: „cipőt a cipőboltból, gyűlöletbeszédet a Pannon Rádióból” lehet beszerezni (Gerő 2002). Szabó Zoltán már úgyszintén jóval a botrány kirobbanása előtt arról beszélt a parlamentben, hogy a Vasárnapi Újság „intézményesítette” a „gyűlöletbeszéd terjesztését” (Szabó 2002).

elvek alapján zajlott a gyűlölködés, addig a Tilos csupán egy, bár meglehetősen durva hibát vétett.¹⁶³ (Ezt a hibát egyesek Barangónak, mások a Barangót szenteste ittasan a mikrofon elé engedőknek tulajdonították.) Azt is aláhúzták, hogy a részeg műsorvezető dühkitörése teljesen ellentétes az adó szellemiségével, ami viszont a fenti két orgánumon elhangzó kijelentésekről már nem mondható el.¹⁶⁴

A jobb-konzervatív diskurzusban viszont végső soron a Tilos-ügy kapta az a kiemelt jelentőséget, amit a balliberális nyilvánosságban a Pannon Rádió és a Vasárnapi Újság esetei. Bár a Tilosnak konzervatív körökben a 2003 végén kitört botrányt megelőzően sem volt túl jó híre, megítélése az események nyomán egyenesen mélypontra zuhant. Az adó ezt követően állandó hivatkozási alappá vált, illetve az időről-időre borzongva és/vagy utálkozva emlegetett mumus szerepkörébe került a jobbközép és szélsőjobb orgánumban.¹⁶⁵ Ugyan – mint az az analógiaképzés fentebb már ismertetett eljárásában is megmutatkozott – helyenként más szocialista és liberális színezetű fórumok is kaptak „médiapesszimista” értékelést és „gyűlöletkeltő” címkét, ám ezt a besorolást tartósan csak a baloldal által „bátor civil rádióknak” tekintett adó tudta kivívni magának. A Tilos és a radikális jobboldal médiumai közti reláció, illetve kontraszt itt – nem meglepő módon – ellentétes előjellel jelentkezett. A magukat konzervatívként aposztrofáló megszólalók jó része vallotta, hogy még a Pannon Rádióban sem hangzottak el olyan minősíthetetlenül gyalázkodó kijelentések, mint a Tiloson, a politikai küzdőtér másik téréfén állók mégis folyton támadták, és végül ellehetetlenítették a csatornát.¹⁶⁶

A vitában – a kártékonyságra kihegyezett médiaműködés-felfogásnak, és az azzal összekapcsolt gyűlöletbeszéd-értelmezésnek megfelelően – az éterbe kiáltott szavak *hatása* vált az egyik központi kérdéssé. Mint azt Bajomi-Lázár Péter az elemzés kiindulópontjául választott tanulmányában megállapítja, a média által kiváltott hatások problémája alapvető fontossággal bír a tömegkommunikáció működésének „pesszimista” felfogásában. Konceptiója szerint azonban a „médiapesszimisták” érvelése e hatások félreértésén, illetve eltúlzásán alapul (Bajomi-Lázár, 2004). A médiahatás-kutatás eredményei, a különböző hatásvizsgálatok ugyanis a szerző olvasatában egyáltalán nem igazolják a „pesszimisták” aggályait. Bajomi-Lázár szerint hibás az a feltételezés, amely egyértelmű és egyirányú összefüggést feltételezve a televízióban ábrázolt erőszakot teszi felelőssé a tényleges erőszak „terjedéséért”, a pornográfiát a házastársi hűség kötelékeinek „fellazulásért” vagy a hírek bulvárosodását az állampolgárok körében erősödő „apátiáért” (Bajomi-Lázár 2004; kiemelés az

¹⁶³ A Nyilvánosság Klub állásfoglalásában „egy botcsinálta rádiós” elfogadhatatlan, „a rádióon kívül és belül mindenki által azonnal elítélt” mondatát állította szembe a Pannon Rádió „évekig” és „szisztematikusan” alkalmazott „kisebbségellenes gyűlöletbeszédével” („*Egyenlő mércével...*”, 2004). Seres László igyekezett hangsúlyozni, hogy az összevetés során mindössze egy (három) „szörnyű, felelőtlen és menthetetlen kiszólás” helyezhető el a mérleg egyik serpenyőjében és egy „állami rádiós műsor rendszeres heti gyűlöletkeltése” a másikban (Seres 2003).

¹⁶⁴ Gusztos Péter SZDSZ-es politikus kiemelte, hogy a csatorna illetékesei „dicséretes és példamutató” módon azonnal elhatárolódtak a kirohanástól. Hozzátette, hogy a „volt miniszterelnök kedvenc rádióműsorában” hétről-hétre hangzanak el olyan „szélsőséges, kirekesztő” kijelentések, amely nem „egy-két illuminált ember ostobaságai”, hanem „tudatos szerkesztési alapelvekből adódnak” (Gusztos 2003c).

¹⁶⁵ Itt még hónapokkal a botrány lecsengése után is szép számmal jelentek meg a rádió bűneit felemlítő, elősoroló és kárhóztató írások. A csatorna nevéhez eposzi jelzőként tapadt hozzá a „keresztényellenes” megjelölés. Szalai Annamária, az ORTT fideszes tagja egyenesen úgy fogalmazott 2004 nyarán, hogy a történetek ellenére tovább üzemelő adó „alapkoncepciója” „a nemzeti hagyomány, a kereszténység és a polgári értékek elleni, alpári hangvételben elővezetett gyűlöletbeszéd” (Szalai 2004).

¹⁶⁶ Lásd pl. Hubeny 2004; Czető 2004

eredetiben). A tanulmány szerzője tévesnek, illetve meghaladottnak ítélte azokat az elképzeléseket, amelyek a társadalmi kommunikáció egyéb diskurzusterein mindenfajta közegellenállás és közbeiktatott „szűrők”¹⁶⁷ nélkül keresztülhaladó gondolati tartalmakkal kapcsolatosak. Vagy másként: a médiahatások közvetlenségére és korlátozatlanságára, a tömegkommunikáció folyamatának linearitására és visszacsatolás-nélküliségére, a média „ingerei” által kiváltott „reakciók” mechanikusságára vonatkoznak.¹⁶⁸

Ugyanakkor fontos megemlíteni – maga Bajomi-Lázár Péter is hangsúlyozza –, hogy a „médiapesszimista” szemlélet a társadalomtudományban is komoly tradícióval rendelkezik.¹⁶⁹ Jelen sorok szerzője nem kíván állást foglalni a médiahatásokról, illetve a tömegkommunikáció általában vett szerepéről folytatott teoretikus vitában. Jelen gondolatmenetnek nem célja a kérdésben kialakított tudományos pozíciók részletes számbavétele sem.¹⁷⁰ Az elemzés a diszkurzív politikatudományi leírás szemléleti és módszertani elveinek megfelelően átengedi a terepet a górcső alá vont diskurzus szereplőinek. Ezek alapján pedig pusztán annyi szögezhető le, hogy a Tilos Rádióban elhangzott kijelentések lehetséges hatásait mérlegelve a jobboldali-konzervatív megszólalók általában „erősen” „pesszimista” álláspontra helyezkedtek, míg a baloldali-liberális aktorok többnyire a „médiapesszimizmus” téziseit kifejezetten megkérdőjelező/elvető véleményt képviseltek.

A jobbra húzó kommentátorok szerint a Tilos Rádió az ezredfordulót követően egyre kártékonyabb hatást gyakorolt a társadalomra, a politikai gyűlölködés szításának egyre hatékonyabb és veszedelmesebb eszközeként funkcionált a hazai közéletben.¹⁷¹ Működésével nem csupán megjelenített és következetesen képviselt, hanem végső soron felerősített és szalonképessé tett bizonyos vállalhatatlan véleményeket, attitűdöket, magatartásformákat. Áldatlan tevékenysége nagyban hozzájárult a jobboldal pártjaival és politikusaival szembeni ellenszenv terjedéséhez, a vallásos és nem vallásos rétegek ellentétének kiéleződéséhez, a keresztény hívők biztonságérzetének megrendüléséhez, sőt ahhoz, hogy – a radikális publicisták szerint – 2003 végére, 2004 elejére kvázi „polgárháborús” hangulat alakuljon ki az országban.¹⁷²

¹⁶⁷ Három ilyen „szűrőt” említ: a szocializációs tényezők, hatások és ágensek (család, iskola, kortárs csoport) szerepét, a plurális médiapiac aktorai által megfogalmazott, egymást felülírni képes üzeneteket, illetve a médiafogyasztók által alkalmazott eltérő befogadási/dekódolási stratégiákat (Bajomi-Lázár 2004).

¹⁶⁸ Ezekkel korábbi, primer politikai állásfoglalásokat is tartalmazó cikkében Poul Lazarsfeld kétszintű kommunikáció elméletét, Joseph Klapper szelektív hatás teóriáját, illetve Maxwell McCombs és Donald Shaw napirendelméletének vonatkozó téziseit szegte szembe (Bajomi-Lázár 2004).

¹⁶⁹ Bajomi-Lázár a „kritikai” hagyományhoz sorolható szerzők, Theodor W. Adorno és Pierre Bourdieu mellett a „kultivációs” irányzat jeles képviselőjét, George Gerbner-t említi (Bajomi-Lázár 2004).

¹⁷⁰ Mindössze annyit látszik érdemesnek megjegyezni, hogy bizonyos felfogások szerint maga a koncepció, amely így vagy úgy, de a média „hatására” vonatkozóan fejt ki téziseket, egyrészt egy behaviorista konnotációkkal túlterhelt, alkalmatlan fogalmat használ, másrészt lényegében idejéltűlnak, túlhaladottnak tekinthető.

¹⁷¹ Harrach Péter, a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség politikusa, fideszes országgyűlési képviselő a Tilos tevékenységét a társadalom „rombolásának” és „szennyezésének” minősítette. Hozzátette, hogy a csatorna által sugárzott gyűlöletbeszéd össztársadalmi szinten gerjesztett feszültséget, mivel „milliók meggyőződését” sértette meg (Harrach 2004). A Magyar Nemzet szerkesztőségi cikkében szereplő megfogalmazás szerint a csatorna a „közkerülcsöt romboló megnyilvánulásával” hosszú időn át „folyamatosan életben tartotta” a keresztények iránti gyűlöletet („Ez is tilos” 2004).

¹⁷² Lovas 2003a

Több konzervatív megszólaló számolt be a Tilos frekvenciájáról áradó gyűlöletbeszéd hatásaként, különösen a karácsonyi kirohanás nyomán lezajlott fizikai atrocitásokról. Az MDF keresztényszociális tagozatának közleménye szerint a Tilos működésének – és a kormány hallgatólágos jóváhagyásának – eredményeként a közvélemény egy részében az a kép alakulhatott ki, hogy Magyarországon „szabadon lehet támadni a keresztényeket”. Ezt mutatja, hogy nem sokkal a gyűlölettől fűtött szavak elhangzása után ismeretlenek „meggyalázták” a pesthidegkúti Sarlós Boldogasszony-templommal szemben álló Piéta-szobrot, és kidöntöttek egy keresztet.¹⁷³ Máshol arra történt utalás, hogy egy a Tilos Rádió épülete előtt kezében feszülettel tüntető idős asszonyt ért közelebről meg nem határozott bántalmazás.¹⁷⁴

Míndezekből adódóan a jobboldal diskurzusában egységes álláspontként kristályosodott ki, hogy az ügyben hatósági beavatkozására van szükség. Mérsékelt megszólalók és radikális publicisták, olvasóilevél-írók, polgári körös tüntetők, a Fidesz–MPSZ Országos Elnökségének tagjai, az MDF és a Jobbik vezetői szinte egy emberként követelték a Tilos Rádió műsorszolgáltatási engedélyének megvonását.¹⁷⁵ Az „erős médiapesszimizmus” logikáját követő felvetés indoklása jellemzően a kiváltott hatások irányából közelített az üggyhöz: a megengedhetetlen megnyilvánulás szigorú megbüntetése és a hasonló tettekre vállalkozók elrettentése mellett elsősorban a társadalom védelmét jelölte meg a kívánt intézkedés céljaként.¹⁷⁶

A baloldali fórumokon ezzel szemben jellemzően kétségbe vontak minden olyan „pesszimista” vélekedést, amely szerint a Tiloson elhangzottak ténylegesen gyűlöletet kelthettek volna, és elutasították a rádió működési engedélyének megvonására irányuló törekvéseket. Voltak, akik azt hangsúlyozták, hogy egy minimális hallgatottságú adóról van szó, amely sosem ért el jelentős tömegekhez, és már csak ezért sem válhattak ki számottevő hatást az ott megjelenő botrányos kijelentések. Volt, aki azzal érvelt, hogy a karácsonyi, valóban „visszataszító és émelyítő” mondat feltételes módban, és egyes szám első személyben került megfogalmazásra – tehát nem mások befolyásolására irányult. Emellett „aligha” idézte elő a keresztény hívők ellen irányuló „tettleges indulatok” „konkrét, kézzelfogható és közvetlen veszélyét”.¹⁷⁷

Más hozzászólók nem az „izgatási” ügyekben alkalmazott bírósági tesztek irányából közelítettek kérdéshez, hanem azt emelték ki, hogy a Tilos munkatársainak elhatárolódása és bocsánatkérése egyértelműen jelezte a megfogalmazott vélemények helytelenítését. A csatorna részéről tett lépések tehát hivatalos gesztusként felülírták, semlegesítették, annullálták az elhangzottakat, és nagyban hozzájárultak a közélet normáinak megóvásához.¹⁷⁸ Többben is akadtak, akik az éterbe kiáltott szavak

¹⁷³ „MDF: A kormány...” 2004

¹⁷⁴ *Csermely* 2004

¹⁷⁵ Lásd pl. *Csontos* 2004; *Csányi* 2004; *Lovas* 2004

¹⁷⁶ A KDNP elnökének közleménye szerint alapos végiggondolást igényel, hogy „törvényi korlátok nélkül” hová vezet a „gyűlölet szítása”, az „alapvető értékek” folytonos megkérdőjelezése és támadása, a „közbeszédben megnyilvánuló durvaság”, a tisztelet hiánya, vagy az „emberkísérletnek minősülő” műsorok terjedése (*Semjén* 2004).

¹⁷⁷ Rádásdul, mint azt a Népszabadságban megjelent terjedelmes cikk szerzője, Debreczeni József megjegyezte, a rádió betiltása a médiatörvény alapján is igen „problematikus” lépés lenne (*Debreczeni* 2004).

¹⁷⁸ *Gusztos* 2003b; *Csabai* 2003; 2004; *Fonyó* 2004

hangnemével kifejezetten ellentétes tendenciájú, illetve a beszélő(k)re bumerángxént visszacsapó hatásokat feltételeztek a kijelentések nyomán. Ezek a megszólalók úgy vélték, hogy a gyűlöletbeszéd a Tilos esetében nem a gyűlölet „elharapózásához”, hanem a gyűlölet „egyöntetű elutasításához” vezetett,¹⁷⁹ illetve végső soron pont a „gyűlölködővel” szemben keltett „ellenszenvet, szánalommal vegyes undort”.¹⁸⁰ Vagyis nemcsak hogy nem veszélyeztette és rombolta, hanem paradox módon még erősítette is a társadalom értékrendjét.

A gyűlöletbeszéd mint a vallási és nemzeti szimbólumok gyalázása

A Tilos Rádió körül fellángolt vitában központi jelentőségre tett szert a szimbólumhasználat, illetve a jelképekhez való viszonyulás problematikája. A „médiapesszimizmus” szempontrendszer mellett ez a tematika képezte a vizsgált diskurzus másik csomópontját. A szimbólumok státusza körül sűrűsödő alpolémiában nem csupán számos, az elemzés szempontjából lényeges értelmező felvetés született, de megformálódott a gyűlöletbeszéd kifejezés új, a korábbiakat részben kiegészítő, részben felülíró jelentése is. Ennek a folyamatnak a feltárásához, illetve a terminus új értelmének vizsgálatához azonban egy kicsit távolabbról kell elindulnunk, és aprólékosan fel kell térképeznünk a jelképhasználattal kapcsolatos álláspontokat.

A 2003 végén és 2004 elején napvilágot látott, témánkba vágó megszólalások jelentős része hosszabban-rövidebben reflektált a közéletben zajló szimbolizációs folyamatok (lásd ehhez pl. Edelman 2004; Harrison 2000) kérdéskörére. A Tilos Rádióban elhangzott, és széles körű felháborodást kiváltó kijelentések többsége, majd az ezek nyomán közzétett nagyszámú cikk, publicisztika, nyilatkozat és közlemény zöme elsősorban a kereszténység jelképeire fókuszált; ezek szerepével, használatával, morális, politikai és spirituális „helyi-értékével” kapcsolatban tartalmazott határozott állásfoglalást. Amennyiben azonban kicsit alaposabban is szemügyre vesszük az ez idő tájt keletkezett forrásszövegeket, feltűnhet, hogy a megszólalók másik két identitásadó szimbólumcsoportra vonatkozóan is elég részletesen kifejtették a véleményüket (vö. Harrison 2000). Jézus személye, a keresztfá és a karácsony mellett ugyanis számos megnyilvánulás kapcsolódott a Dávid-csillaghoz, a menórához, illetve a hanukához, vagyis a zsidó vallás szimbólumaihoz, illetve par excellence politikai szimbólumokhoz, állami felségjelvényekhez, nemzeti jelképekhez (a Szent Koronához, a Szent Jobbhoz, az izraeli és a magyar zászlóhoz) is.

Az értelmezési küzdelemben nem sok szerephez jutott, jelentőségét tekintve végig marginális maradt az önkényuralmi jelképek köre. Ezek csupán egy-két helyen, és akkor is érintőlegesen, elejtett megjegyzések, utalások formájában kerültek szóba, így tárgyalásuktól most eltekintek. Azt azonban fontosnak tartom leszögezni, hogy alábbiakban elemzett megállapítások a fenti három

¹⁷⁹ Bajomi-Lázár 2004

¹⁸⁰ Debreczeni 2004

szimbólumcsoportra vonatkozóan születtek, így nem feleltethetőek meg, sőt számos ponton érezhetően ellentmondanak a szereplők önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos vélekedéseinek.¹⁸¹

A vallási és nemzeti szimbólumokkal kapcsolatos alvitának három (analitikus) szintje különíthető el. A Tilos-ügy hullámai által felkavart nyilvánosságban egyrészt a fenti szimbólumok, illetve szimbólumcsoportok funkcióival, másrészt azok tartalmával és értékével, harmadrészt a hozzájuk való viszonyulás standardjaival kapcsolatban ütköztek az álláspontok. A megszólalók azonban olyannyira eltérő értelmezési rendszerek irányából közelítettek a tárgykörökhöz, olyannyira eltérő interpretációs sémákba és mintázatokba helyezték bele a felmerült kérdéseket, hogy a polémia menetét rekonstruálva nem tűnik túlzásnak a sommás megállapítás, miszerint a kölcsönös megértés lehetősége, a közös nevező megtalálásának reális esélye nélkül bocsátkoztak vitába.¹⁸²

Már a vallási és nemzeti szimbólumok absztrakt-általános funkcióinak megítélése kapcsán is alapvető értelmezési különbségek mutatkoztak a felek között. A magyar politikai diskurzus jobboldali-konzervatív, illetve baloldali-liberális szereplői olyan jellegzetes és karakteresen elkülönülő álláspontokat fogalmaztak meg, mintha csak az ideológiák tankönyvben leírt jegyeire vonatkozó bevett elképzeléseket igyekeztek volna alátámasztani vagy illusztrálni.

A magukat konzervatívnak valló, illetve a politikai jobb térfelére pozicionáló megszólalók jellemzően a közösségi és szakrális lét kontextusába illesztve értelmezték, és többnyire igen pozitívan értékelték a fenti jelképek szerepét.¹⁸³ Ezzel összefüggésben elsősorban a szimbólumok integráló, vagyis egyesítő, összetartozást kifejező funkcióját, illetve a társadalmiság „magasabb” szféráit, spirituális és morális dimenzióit megjelenítő, mediáló feladatkörét hangsúlyozták. A liberálisnak tekinthető, illetve magukat a politikai-ideológiai mező baloldalán elhelyező hozzászólók többsége viszont a fenti jelképeket a profán és individuális létmód közegében igyekezett elhelyezni, és ennek valamilyen mértékű problematikusságát érzékelte.¹⁸⁴ Az általában vett szimbólumhasználatot emellett olyan, a racionális és transzparens diskurzus eszményével szembeszegezett, gyanús praxisként interpretálták, amelynek elsődleges célja a szándékolt érzelmekeltés és tudásbefolyásolás, valamint bizonyos cselekvések ezeken keresztül kiváltása. A szimbolizációs eljárásoknak tehát elsősorban orientatív, sőt, végső soron manipulatív funkciót tulajdonítottak (vö. Szabó 1998).¹⁸⁵

¹⁸¹ Ennél a kijelentésnél elsősorban a tárgykör hazai diskurzusával kapcsolatban szerzett olvasói és kutatói tapasztalataimra hagyatkozom.

¹⁸² Ez a megállapítás nem normatív, hanem deskriptív jellegű. Nem azt jelenti, hogy a deliberatív közbeszédészeménynek vagy Habermas kommunikatív racionalitás fogalmának megfeleltethető viselkedést kérnék számon a magyar politikai diskurzus szereplőin. Pusztán azt hivatott jelezni, hogy vita során felmerült álláspontok milyen rácsszerkezetben rendeződtek el, milyen struktúrát rajzoltak ki az elemzői szem számára.

¹⁸³ Lásd pl. *Udvardy* 2003; *Bayer* 2003a; 2003b; *Muray* 2003; *Csontos* 2004

¹⁸⁴ A 2003. december 9-i adás egyik műsorvezetője egy betelefonáló kifogásaira reagálva kifejezetten igyekezett aláhúzni, hogy ateista, és hogy „számára” „semmi sem szimbólum”, „neki” „nincsenek szimbólumai” (vö. *Lovas* 2003a). *Tótha W. Árpád* kiemelte, hogy ahhoz „mindenkinek”, vagyis minden egyénnek „joga van”, hogy „zavarja a kereszt a téren”, sőt ahhoz is, hogy az adott jelképeket „szívesen lássa tűzifaként” (*Tótha W.* 2004). *Para-Kovács Imre* azon vágyának adott hangot, hogy a közéleti szereplők „ne tolják” „minduntalan” „elé” a „mélyesleges meggyőződésüket”, mert az ilyen akciók nyomán szinte „megöli” az „unalommal kevert szánalom veszélyes elege” (*Para-Kovács* 2003).

¹⁸⁵ Fontos megjegyezni, hogy a szimbólumok általában vett szerepéről szóló absztraktabb fejtegetések jellemzően a keresztény, illetve a par excellence politikai, állami és nemzeti jelképek használatára adott reflexiókban bukkantak fel. A zsidó vallás szimbólumai kapcsán nem találni hasonló eszmefuttatásokat. Ez

Ugyanilyen éles véleménykülönbségek jelentkeztek a következő vitaszinten. A fenti jelképek tartalmára vonatkozó jobboldali-konzervatív elképzelések mélyén az a logika húzódott meg, hogy a szimbólumok által hordozott, igen összetett jelentésrétegek, az általuk sűrítve megjelenített (eszmei és intézményi) kontextusok nem, vagy alig választhatóak szét a befogadás során. A konzervatív nyilvánosság szereplői azt feltételezték, hogy a szimbólumokba ab ovo belefoglalt, szerteágazó tartalmak ellentmondásmentesen megférnek egyazon jeltestben, sőt, számos esetben egymásba íródhatnak. Éppen ezért szükségtelennek és egyben értelmetlennek tűnt számukra a „keresztény” és „nemzeti” jelképek közti szigorú, analitikus különbségtétel.¹⁸⁶ A szimbólumokat végső soron – túltelítettségük, értelemgazdaságuk dacára is – egységes, egynemű jelentéssel bíró képződményeknek tekintették. Az általuk közvetített üzenetek „homályosságát” és komplexitását többnyire elismerték, de nem értékelték negatívan. Úgy vélték, hogy bár ezek a tartalmak nem mindig önthetők szavakba, de intuitívan felismerhetők, megérezhetők.¹⁸⁷ Felfogásuk szerint a „valódi” jelképek a valamilyen értelemben vett „szentség” megnyilvánulásai. Nem pusztán helyettesítik azt, amit jelölnek, hanem magukba foglalják, megtestesítik. Értékük ebből adódóan immanens, abszolút és megkérdőjelezhetetlen.

A baloldali és liberális megszólalók ezzel szemben a konstruáltság tényét, az önkényesség mozzanatát, és a visszaélés lehetőségét emelték ki a szimbólumok tartalmairól szólva. Implicit és reflektálatlan alapfeltevésként jellemzően abból indultak ki, hogy a jelképek anyagát, érzékelhető elemét képező tárgyak és cselekvések lényegileg „üresek”, és semmiféle szükségszerű, logikailag igazolható összefüggésben nem állnak a hozzájuk kapcsolt jelentésekkel.¹⁸⁸ A létrehozott jelölési viszonyt esetlegesnek és átmenetinek érzékelték, és hangsúlyozták az értelemadási folyamatokban rejlő hatalmi, legitimációs és manipulációs potenciált. A Tilos-ügyben elhangzottak kapcsán felvázolt koncepcióik egy irányba konkludáltak: a közölt, illetve közölhető jelentések kontrollálása, megegyezéssel szabályozása, lehetőségek szerinti rögzítése és a kontextusok lehatárolása felé. A szocialista és liberális tábor szinte minden hozzászólója egyetértett abban, hogy a vallási jelképek nem jelenhetnek meg politikai kontextusban,¹⁸⁹ mint ahogy a politikai szimbólumokat is „szekularizálni” kell, le kell tisztogatni róluk a primeren szakrális jegyeket. Elutasították a kontextusok összemosságát. A nemzeti és állami jelképek vallásos jellegű kultusszal övezését többnyire a modern politikától

vélhetően abból (is) adódott, hogy megszólalók jó része ezt a szimbólumkészletet konkrét és evidens funkcióval bíró, speciális jelképcsoportként kezelte, szerepét magától értetődőnek tekintette, és az adott szimbólumok feladatkörének „világossága” folytán nem kezdett bele tisztázó vagy értékelő jellegű, generalizáló és magasabb absztrakciós szintre emelkedő gondolatmenet felépítésébe.

¹⁸⁶ Ennek magyarázatául az – az eszmetörténetben, illetve a politikatudományban egyaránt közhelyszámba menő – megállapítás szolgálhat, hogy a hazai jobboldal diskurzusában „magyarország” és „kereszténység” jelentéstartományai (a „történetiség” és „államiság” rétegeinek közvetítésével) igen nagy mértékben átfedésbe kerültek. Hozzátehető, hogy ez a sajátosság nem egy állampolgári, hanem egy döntően kulturális-történelmi, sőt, spirituális értelemben vett nemzetkonceptiót foglalt magában.

¹⁸⁷ Csontos János témába vágó cikkében leszögezte, hogy bár ezt „némi veleszületett szimbolizmus nélkül” minden bizonnyal nehéz megérteni, de Krisztus keresztje az „ügynevezett szeretetre” „emlékeztet” (Csontos 2004).

¹⁸⁸ Para-Kovács Imre leszögezte, hogy „minden zászló”, így „az izraeli és a magyar is”, „csak egy darab textília”, és „elégítése során nem károsodnak a reá fűzött asszociációk, érzelmek és eszmék”, „nem lesz kisebb az ország, és nem lesz gyöngébb a nép” (Para-Kovács 2004).

¹⁸⁹ Lásd például Tótha W. 2004

idegen, avíttas babonáságként, a keresztény jelképek politikai célokra való használatát viszont már egyértelmű visszaélésnek interpretálták.¹⁹⁰ A szimbólumok értékét mindent összevetve relatívnak, helyzetfüggőnek, sőt kétségesnek ítélték.

Az eddigiekből jól levezethetőek az alpolémia harmadik szintjén mutatkozó véleményütközések. A mérsékelt és radikális jobboldal reprezentánsai csupán egyfajta viszonyulást tartottak elfogadhatónak a fenti jelképekkel kapcsolatban: a „valódi” szimbólumoknak kijáró tiszteletet, az elismerés és a pozitív érzések kinyilvánítását.¹⁹¹ Mivel a jelölést részesedésként, sőt voltaképp azonosulásként, eggyéválásként értelmezték, ezért úgy tekintették, hogy a vallási és nemzeti szimbólum maga a „szentség”, maga a közösség. Aki tehát egy ide sorolható jelképet elutasít, kritizál, támad vagy gyaláz, az voltaképp a „magasabb” értékekkel szemben tiszteletlen, a „szent” dolgokat gúnyolja, az adott közösséget becsmrli. A konzervatív megszólalók kiemelték, hogy a fenti szimbólumokat a normaként megfogalmazott, elvárható tisztelet mellett intézményesen-jogilag fenntartott védelem is meg kell, hogy illesse.¹⁹² Álláspontjukat a tőrészküszöb meglehetősen alacsonyra szállítása tette igazán karakterisztikussá.

A liberális és szocialista hangadók lényegében instrumentumként tekintettek a szimbólumokra, és valamivel tágabb mozgásteret hagytak a vallásos és nemzeti jelképekkel szembeni (egyéni) viszonyulás számára. Ugyanakkor érezhetően más előjellel ruházták fel jelképekkel kapcsolatos orientációkat: sokkal inkább tolerálható viselkedésnek tekintették a távolságtartást, a gúnyt, a kritikát, viszont jóval kevesebbre értékelték a szimbólumok iránti feltétlen tiszteletet.¹⁹³

Ebben a polemikus diszkurzív kontextusban körvonalazódott a gyűlöletbeszéd terminus új értelme. Kontúrjait elsősorban a jobboldali politikusok, publicisták és olvasóilevél-írók interpretációs tevékenységének eredményeként nyerte el. Az említett szereplők ugyanis nem kizárólag Barangó elhíresült szavait kifogásolták hevesen. A jobb-konzervatív megszólalók hasonlóan fenyegető és támadó gesztust fedeztek fel a Tilos Rádió műsorvezetői által tett egyéb botrányos megnyilatkozásokban, így a köztéri keresztet „felaprítását” szorgalmazó és a Jézust „fattyúnak” tituláló kijelentésekben, illetve a vita során felmerült más, korábbi, a Szent Koronára és a Szent Jobbra vonatkozó dehonesztáló megjegyzésekben is. Ezeket a kommunikációs aktusokat a keresztény és nemzeti jelképek „gyalázásaként” és – a fent elemzett szimbólumfelfogás jegyében – egy egész közösség méltóságának megsértéseként értelmezték. A jobboldali kommentátorok a fogalom

¹⁹⁰ A baloldali és liberális politikusok, publicisták és értelmiségiek véleménye abban a kérdésben is megegyezett, hogy a hazai zsidóság képviselői kizárólag rögzített és jól lehatárolt kontextusban, meghatározott vallási tartalmak kifejezése érdekében használják jelképeiket (pl. állítanak hanukiát köztereken).

¹⁹¹ Az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos, csupán elvétve fellelhető reflexiók egyike ugyanakkor ennek pont az ellenkezőjét szorgalmazta a horogkereszt és a vörös csillag kapcsán (Csontos 2004).

¹⁹² Lásd pl. Czető 2004; Csányi 2004; Farkas 2004. Mivel a nemzeti jelkép megsértésére vonatkozó büntető törvénykönyvi rendelkezések nem jöhettek számításba, így többen kifejezetten a 2003 decemberében elfogadott új „izgatási” paragrafus alkalmazását szorgalmazták az ilyen, és ehhez hasonló esetekben (pl. Farkas 2004). Mások azt húzták alá, hogy a tisztelet és védelem ugyanúgy jár a judaizmus jelképeinek, mint a kereszténység és magyar államiság szimbólumainak.

¹⁹³ Az egyik internetes publicisztika szerzője kifejezetten a kritikus távolságtartást jelölte meg a helyes viszonyulásként. Leszögezte, hogy ha „elájulunk” a szimbólumoktól, akkor könnyen lehet, hogy „gyerekeink a Suzuki-emblémát fogják csókolgatni” (Tótha W. 2004).

vonatkoztatási területét erre a diszkurzív praxisra is kiterjesztették: a meglehetősen széles körben gyűlöletbeszédnek minősített „keresztényirtós” mondat mellett a szimbólumok ilyesfajta becsmérlését is gyűlöletbeszédként konceptualizálták.

A kategória jelentése ennek köszönhetően részben áttevődött a konkrét társadalmi csoportokkal szembeni erőszakos indulatok keltéséről és hangoztatásáról a közösségeket nem közvetlenül és nevesítve, hanem az azokat megjelenítő tárgyak, személyek, illetve az általuk vallott értékek szidalmazásán keresztül sértő verbális támadásokra.¹⁹⁴ A szimbolikus gyűlöletbeszéd koncepciója ugyanakkor magában foglalta a különböző csoportok jelképei iránti utálkozást tettelesen, nonverbális formában kinyilvánító, erőszakos cselekedeteket, illetve az adott szimbólumok obszcén tárgyi és gondolati környezetben való szerepeltetését is.¹⁹⁵

A Tilos esete ezen jelenségkör felől szemlélve is szimptomatikusnak tűnt a konzervatív értelmezők számára. Magyarázataikban a csatornán elhangzott kijelentések nem csupán „a” média kártékony szerepének eklatáns példaként tételeződtek, de leképeztek, plasztikusan megjelenítettek egy, a közélet lényegében konstans részeként érzékelt „jelpégyalázó” diskurzust, illetve gyakorlatot is.¹⁹⁶ A jobboldali megszólalók jelentős része a Tilos-ügyet éppen úgy a „jéghegy csúcsaként” appercipiálva, illetve az analógiaképzés eljárásával élve helyezte el ebben a kontextusban,¹⁹⁷ mint a „pesszimista” módon felfogott médiaműködés problémakörében.

Témánk szempontjából tanulságos lehet közelebről szemügyre venni az előtérbe került két szimbólum kapcsán tett megállapításokat, és ezen keresztül alaposabban megvizsgálni az egymást amúgy igencsak messzire elkerülő értelmezéseket.

Az utcákra kihelyezett keresztokról szólva mind a rádióadó műsorvezetői, mind a vita baloldali-liberális szereplői alapvetően két kérdést fogalmaztak meg: egyrészt, hogy kik, másrészt, hogy milyen céllal hajtották végre az akciót. Interpretációikban ennek megfelelően nagy jelentőséget kapott, hogy a keresztállítást a Jobbik, egy nemrég alakult, szélsőségesnek ítélt, és meglehetősen ellenszenvvel kezelt politikai formáció vezényelte le. Az akciót – részben az aktor identitáskonstrukciójából levezetve – kétes célok elérése érdekében végrehajtott, provokatív cselekedetként azonosították.

Az adott megszólalói kör többsége eltérő kontextusokat szándékoltan összemósó, ám mégis primeren (párt)politikai jellegű aktust látott a kereszt felállításában. Akadtak azonban, akik a

¹⁹⁴ Lásd Lovas 2003a; 2003b; Muray 2003; Farkas 2004; Csontos 2004

¹⁹⁵ Lásd pl. Döbrenței 2004; Bayer 2003b

¹⁹⁶ Az egyik demonstráló, egy idős asszony a Magyar Nemzet tudósítójának kérdésére azzal indokolta részvételét a polgári körös tiltakozó gyűlésen, hogy „lépten-nyomon megalázzák” a „keresztényeket és magyarokat”, hogy „legszentebb szimbólumaikat” „nap mint nap sárba tiporják”: a Szent Jobbot „tetemcafatozzák”, a „Szent Korona meg micisapka”, és „most már a keresztet sem hagyják békén” (idézi Szarka 2004). Lovas István cikkében azt hangsúlyozta, hogy a karácsony ünnepének tendenciaszerűen rosszízü találása mögött voltaképp az húzódik meg, hogy a „balliberális média” „szíve mélyén gyűlöli” a keresztény jelképeket: „utálja” a karácsonyfát, a keresztet, a feszületet, a jászolt, a betlehemet (Lovas 2003b).

¹⁹⁷ Döbrenței Kornél beszédében a rádióban elhangzott kijelentéseket a „magyar- és kereszténygyűlölet hegycsúcsaiként” aposztrófálta, és párhuzamba állította a Szent Családról írott gúnyverssel, a Regnum Marianum-emlékmű „meggyalázásával” és a Szent Korona „lesvájcisapkázásával” (Döbrenței 2004). A civilben amúgy szépírói ambíciókkal, irodalmárként tevékenykedő szónok ez után azt hangsúlyozta, hogy a magyarországi keresztény hívőket fenyegető ellenséges indulatok mennyisége a felsorolt kirívó esetek tükrében is csupán becsülhető, és „még elgondolni is rossz, hogy fortyog a mélyben.” (Döbrenței 2004)

figyelemfelkeltés és a kompetitív politikai erőterben való önpozicionálás vonulatain túlmenően egyéb motívumokat is felfedezni véltek a szimbólumok célzatos közszemlére tételében. Ezek a kommentátorok a társadalom megosztására irányuló törekvést,¹⁹⁸ a vallásos meggyőződést másokra agresszíven rákényszerítő gesztust,¹⁹⁹ a néhány évvel korábban kezdeményezett és azóta évről évre megrendezett köztéri menőragyújtás ellensúlyozására irányuló tettet, sőt a másfajta világnézetű és önmeghatározású csoportoknak címzett fenyegetést olvastak ki a köztéren elhelyezett keresztekben.²⁰⁰

A *Tilos* műsorvezetői, valamint a baloldali hozzászólók elsősorban a jelképek „kisajátítását”, illetve szó szerinti, sőt pejoratív értelemben vett „használatát”, eszközzé tételét, obskúrus célok szolgálatába állítását kárhoztatták. Kritikájuk mindenekelőtt a konkrét szimbolizációs eljárásra, a jelképek aktuális jelentési környezetére vonatkozott; legfőbb célja a keresztek „mögött” meghúzódó és felfedni vélt (politikai-ideológiai) szándékok deligitimálása volt.²⁰¹ Miközben azonban az eljárás manipulatív természetét igyekeztek kidomborítani, voltaképp figyelmen kívül hagyták, aktuálisan felül írotnak, sőt érvénytelennek ítélték a kereszt elsődleges, nyugati-keresztény világban „alapértelmezettnek” tekinthető jelentését. Ilyenformán, bár a tűzifaként, illetve üzenőfalként való hasznosításra irányuló javaslat egy negatívan megítélt politikai akció instrumentumává tett, a hozzátapasztott „hamis” üzenetektől megfosztott, primer tárgyiségában és anyagiségában kezelt ácsolatra vonatkozott, joggal és sokak számára tűnhetett egy vallási jelkép elleni verbális támadásnak.

Ezen értelmezési vezérfonal mentén indultak el a konzervatív nyilvánosság szereplői. Kommentárjaikban jellemzően túlhangsúlyozták a köztéri keresztek elsődleges, „alapértelmezett” jelentését. Ugyanakkor nem, vagy alig vettek tudomást az akciót lebonyolító politikai erő identitásából, a diszkurzív kontextusból, illetve az aktuális politikai szituációból eredő, másodlagos üzenetekről és értelmezési lehetőségekről.²⁰² A kezdeményezést csupán annyiban tekintették politikainak, amennyiben a jelképek a nemzet közös vallási gyökereit, és ezen keresztüli összetartozását is megjelenítették. A *Tilos* műsorvezetőjének írásban rekonstruált szavait úgy interpretálták, hogy a rádiós a kereszténység egyik legfőbb tárgyi szimbólumának szándékos elpusztítása mellett ágált, és ezáltal voltaképp egy egész közösség identitása és értékrendje iránti utálatának adott hangot – vagyis áttételesen megfogalmazott, „szimbolikus” gyűlöletbeszédet folytatott.

¹⁹⁸ *Seres* 2004

¹⁹⁹ *Para-Kovács* 2003

²⁰⁰ Az értelmezésekben az is szerepet kapott, hogy a keresztek talapzatán a „Boldog Karácsonyt a keresztény Magyarországnak!” felirat díszelgett. Többen felvetették, hogy azok számára, akikre bármely okból kifolyólag nem vonatkozik a jókívánság, az ácsolatok a kereszt „eredeti” rendeltetésére tett utalást rejtenek, vagyis (burkoltan, ám korántsem szándéktalanul) „kivégzőeszközökre” emlékeztetnek (*Kornis* 2003).

²⁰¹ Csabai Gábor, a *Tilos* kuratóriumának elnöke kifejezetten hangsúlyozta, hogy a december 9-i adásban a csatorna munkatársai bár „gyenge érvekkel” és „otromba stílusban”, de mindenképpen egy számukra nem túl szimpatikus, „politikai színezetű” akcióval szemben léptek fel (*Csabai* 2003).

²⁰² Udvardy Zoltán teljesen légből kapottnak minősítette a kritikus megszólalók érveit. Leszögezte, hogy azok, akik a keresztállításban is „politikát”, „kirekesztést” vagy „gyanús szándékokat” keresnek, „ilyen-olyan izmusok nyomait” vagy a „gyűlöletbeszéd jeleit” látják, azok vagy „hivatásszerűen félnek”, vagy nem értik az egészet (*Udvardy* 2003).

Bár a megnyilvánulás a Magyar Nemzet publicistáiban, a polgári körös tiltakozó gyűlés résztvevőiben és szónokaiban egyaránt több korábbi eset emlékét felidézte,²⁰³ az elhangzottaknak a budapesti Regnum Marianum-kereszt évekkal azelőtti megrongálása adott különleges súlyt. Az ötvenes évek elején lerombolt egykori templom helyén állított jelképet ugyanis 2002-ben néhány fiatal egy nemlétező politikai csoportosulás nevében, és meglehetősen zavaros motivációk alapján, elfűrészelte. A „felapritás” emlegetése ily módon, a korábbi ügy kontextusában szemlélve még inkább keresztényellenes élű, az egyik alapvető szimbólum tetteleges meggyalázását kilátásba helyező megnyilatkozásnak tűnt, illetve egy hasonló formában már végrehajtott támadás megismétlésére vonatkozó felvetésnek látszott.

A keresztény vallás másik központi szimbóluma, Jézus Krisztus személye szintén erősen konvergáló interpretációkban bukkant fel. A Tilos Rádió munkatársai profán értelmezési keretben, történelmi figuraként beszéltek róla. A tanítványaihoz fűződő „meleg barátságával” való élcelődés, illetve a születésének körülményeit övező rejtélyek profán-materialista magyarázatkísérletébe ágyazódó „fattyú” minősítés egyaránt egy közönséges emberként kezelt személyre vonatkoztak.²⁰⁴ A kijelentések jobboldali-konzervatív értelmezői közege azonban a keresztény vallás hittételeivel konfrontálta a megállapításokat. Így egyrészt a Megváltót, Isten Fiát ért támadást tételezett,²⁰⁵ másrészt a szeplőtelen fogantatás titkát sértő szándékkal megkérdőjelező felvetést érzékelt, harmadrészt a keresztény hívők közösségét ezen mozzanatokon keresztül, áttételesen becsmérlő gesztust azonosított a megnyilatkozásokban. A csatorna műsorvezetői ismét csak (szándékosan vagy szándéktalanul) figyelmen kívül hagyták, míg a konzervatív tábor reprezentánsai ismét csak túlhangsúlyozták a Jézushoz mint szimbólumhoz tradicionálisan-konvencionálisan kapcsolódó, „alapértelmezett” jelentéseket.²⁰⁶

A „szentséget” hordozó és egyben integráló szimbólumok gyalázásában megvalósuló gyűlöletbeszéd koncepciója – több kisebb eltérés mellett – egy alapvető ponton, mégpedig csoportvontakozásában különbözött igen élesen az eredeti kontextust tükröző értelmezésektől. Itt ugyanis részben elmosódottá vált, részben kifejezetten megfordult az elkövetőként és célpontként tételezett társadalmi csoportok relációja.

A gyűlöletbeszéd fogalma eredetileg, a „politikai korrektség” radikális-emancipatorikus törekvéseinek diszkurzív kontextusában per definitionem kisebbségek és/vagy hátrányos helyzetű

²⁰³ Ide sorolódott Hermann Nitsch botrányos és blaszfém kiállítása is, amely a kiállítóterben elhelyezett alkotások sorában többek között vizeletbe mártott kereszték és disznóvérbe áztatott miseruhák fotóit is felvonultatta.

²⁰⁴ Tóth W. Árpád internetes publicisztikájában az ugyancsak minden értelemben profán „zsidó fiatalember” elnevezést használta (*Tótha W.* 2004), és ezzel Csontos János szemében maga is besorolódott a csatorna munkatársainak diskurzusába (*Csontos* 2004).

²⁰⁵ Lásd pl. *Rőzse* 2004

²⁰⁶ Ugyanakkor több hozzászóló észrevételezte, hogy a „fattyú” elnevezés emberekre, történelmi személyekre vonatkoztatva is indokolatlanul durva, sértő, degradáló. Dési János az ügy kapcsán, mintegy a párhuzamos értelmezési keretek problémájára reflektálva megjegyezte, hogy azon túl, hogy „egyetlen vallás hitelveit sem szabad sértegetni” és „lefitymálni”, azon túl „kultúrember senkit nem nevez fattyúnak” (*Dési* 2004).

társadalmi csoportok rovására folytatott gyakorlatot jelölt (vö. Pál 2007).²⁰⁷ A jobboldali megszólalók azonban a magyar társadalom jelentős hányada, sőt voltaképpen többsége elleni durva verbális támadásként sorolták be a Tilos Rádióban elhangzott kijelentéseket. A gyűlöletbeszéd terminus alkalmazása során tehát – az eredeti intencióktól teljesen eltérő módon – egy (hipotetikus) többségi csoport jelent meg áldozatként, és egy (ugyancsak hipotetikus) „kisebbség” elkövetőként.²⁰⁸ Csak az mutatott némi paradox egyezést a fogalomhasználat kezdeti mintáival, hogy a „keresztények” nagy létszámú, ám hátrányos helyzetű, veszélyeztetett társadalmi csoportként tételeződtek, míg több utalás történt az őket közvetetten szidalmazó „kisebbségi” kör tagjainak befolyására, erőpozíciójára, stabil gazdasági- és politikai hátterére.²⁰⁹

A kommentárookban homályban maradt, illetve ide-oda csúszkált a kategorizáció kritériumrendszere. Volt, amikor a vallásukat aktívan gyakorló hívők köre, volt, amikor a kereszténységhez csupán lazábban, kulturálisan és szokásaikban kötődő, jóval népesebb csoport, és volt, amikor a politikai közösség egy tekintélyes, ideológiailag is elkülönülő része jelent meg a meggyalázott jelképeken keresztül becsmért kollektívumként. A vallási, kulturális és politikai értelemben vett „kereszténység” kategóriájának egybemos(ód)ása a szimbolikus gyűlöletbeszéd aktorait is bizonytalan kontúrokkal ruházta fel. A jobboldali véleményekben a fanatikus ateizmus, a polgárpukkasztó deviancia és a balliberális politikai kötődés éppen úgy megjelent csoportképző tényezőként, mint a nyíltan vállalt, sőt arrogánsan hirdetett zsidó identitás.²¹⁰

A magukat konzervatívnak valló megszólalók jelentős része vélte úgy, hogy a keresztények megsértése egyben a „magyarok” megsértését is jelenti. Ebben a kitételben szintén keveredett a nyelvi-kulturális, az állampolgársággal együtt járó, és a politikailag kifejezett, tudatosan felvállalt és megélt „nemzeti” hovatarozás mozzanata. Az egymással összefonódó, szimbolikus kinyilvánított „keresztényellenesség” és „magyargyűlölet” egy mindkét csoportazonosságból kizárt, „nem-keresztényként”, és „nem-magyarként” tételezett kör attribútumává lett. A karácsony semmibe vétele, a kereszt szidalmazása és Jézus gyalázása hol úgy jelent meg a jobboldali diskurzusban, mint a nemzeti érdekek helyett pusztán a profitra koncentráló, az államszocialista rezsim sajtójának gyűlölködő vallásellenességét továbbvivő balliberális médiaelit gesztusa,²¹¹ hol pedig úgy, mint „egy másik”, szimbolikus és hitéletben is elkülönülő „népcsoport”²¹² képviselőinek tette.

A gyűlöletbeszéd jelképgyalázásként való értelmezése új kontextusba helyeződött a január 11-i zászlóégetéssel. A baloldali és liberális szereplők jó része számára ez a mozzanat adott súlyt a kérdésnek és tette egyszersmind érvényessé a sémát. A nyilvánvaló „válaszként” interpretált cselekedetben sokan ugyanazt a meghatározott közösségeknek címzett, sértő és fenyegető gesztust

²⁰⁷ Ez a két tényező persze nem szükségszerűen járt, illetve jár együtt – gondoljunk például a nők számos társadalomban szám szerint többséget alkotó, ám ezzel együtt is hátrányos helyzetben levő csoportjára.

²⁰⁸ Lovas 2003b; 2004

²⁰⁹ Lovas István a tiltakozó gyűlésen elmondott beszédében úgy fogalmazott, hogy „a magyar nemzetet és a kereszténységet gyűlölő kisebbség” már „öt évtizede sanyargatja”, „gúnyolja” és „szorítja ki” „a többséget” a „nemzeti erőforrások totális birtoklásáért folytatott harcában” (Lovas 2004).

²¹⁰ Bayer 2003a; Torkos 2004

²¹¹ Hubeny 2004; Lovas 2003b

²¹² Czető 2004

azonosították, amit a jobboldal reprezentánsai letek fel a Tiloson elhangzott kijelentésekben. Volt, aki szerint a Dávid-csillagos trikó és az izraeli zászló elégetése a primer „zsidógyűlölet” kifejezése, a „náci stílusú uszítás” eszköze volt.²¹³ Más úgy fogalmazott, hogy a történetek alantas indulatok felszítására alkalmas, „gyűlöletkeltő” verbális és hangulati „környezetbe” ágyazódó üzenetként kezelendők.²¹⁴ Az is felmerült, hogy a demonstrálók más szimbolikus formában is kifejezésre juttatták indulataikat, hiszen sokan közülük árpádsávós lobogók alatt vonultak fel.²¹⁵

Nyilvánvaló rokonság ismerhető fel a szimbolikus gyűlöletbeszéd Tilos-ügy során körvonalazott koncepciója, és magyar jogi-szabályozási megoldásokban tükröződő logika között. A vitában kikristályosodott gyűlöletbeszéd-értelmezés ugyanis jellegében-tendenciájában igencsak emlékeztetett a nemzeti jelképek megsértését büntetni rendelő passzusban foglaltakra.²¹⁶ Ez a tényállás a „közösség elleni izgatásról” rendelkező szöveghely mellett, a Btk. 269/A. §-ában szerepel – vagyis már a normaszövegben, a jogalkotó által deklaráltan is hasonlóság, illetve összefüggés tételeződik a gyűlöletkeltő, adott közösségeket közvetlenül, szóban és szimbólumain keresztül gyalázó-fenyegető megnyilvánulásuk között.²¹⁷ A jobboldali-konzervatív szereplők tehát voltaképp egy jogi-szabályozási szinten is kijelölt értelmezési mintát követve alakították ki álláspontjukat a Tilos Rádió elhangzottak kapcsán. Világosan látható azonban, hogy ez a megszólalói kör egy a jogszabályban megadottól némileg eltérő, illetve annál tágabb körre is érvényesnek tekintette a normát. Sajátos politikafelfogásának megfelelően a himnusz, a címer, és a nemzeti trikolor mellett a kereszténység jelképeit, illetve a Koronát és a Szent Jobbot is a politikai közösség identitásadó és integráló, és így védelmet érdemlő szimbólumaként interpretálta.²¹⁸

A történeteknek némileg újfajta értelmezést ad Simon Harrison szimbolikus konfliktus-elméletének néhány szempontja és kategóriája (Harrison 2000). Ebből a teoretikus látószögből a kereszték elhelyezése, az utóbbiakkal kapcsolatos dehonesztáló megjegyzések a Tilos Rádióban, majd a demonstráción történt zászlóégetés egyaránt sajátos csoportképződési, elhatárolási és önbesorolási, valamint csoportközi versengési folyamatok konstitutív elemeiként tűnnek fel. Ezek közül csupán a számunkra legjelentősebb mozzanatokra koncentrálnak megállapítható, hogy a Tilos munkatársai, illetve a kérdés kapcsán megszólaló baloldali és liberális megszólalók magukat ateistaként, nem-hívőként, nem-keresztényként (illetve nem Jobbik-szimpatizánsként) besorolva a mozgalom tagjai részéről voltaképp egy agresszív, világnézetüket és identitásukat szimbolikus térben támadó, azok térbeli és gondolati környezetébe behatoló, azokra saját fennhatóságát tárgyi jeleken keresztül

²¹³ Miklós 2004

²¹⁴ Bárándy 2004

²¹⁵ Seres 2004

²¹⁶ Az önkényuralmi jelképek használatának tilalmára vonatkozó rendelkezés, bár másként, de úgyszintén problematizálja, és kiemelt fontosságú kérdésként tárgyalja a gyűlöletkeltés viszonyát a szimbólumokkal.

²¹⁷ A hasonlóság még szembetűnőbb, ha a nemzeti jelképek megsértését az „izgatás” enyhébb válfajaival, a korábbi szabályozásban szereplő „gyalázkodással” vagy a 2003-as módosítási javaslatban megjelenő „becsméreléssel” vetjük össze. Ennek kapcsán többeket elgondolkodtatott, hogy a fenti, inkább „gyalázkodási típusúnak” tekinthető tényállást az Alkotmányörvény 13/2000. számú határozatában – saját többször megfogalmazott jogértelmezésével szemben – alkotmányosnak minősítette.

²¹⁸ Ezzel kapcsolatban viszont az érdemel említést, hogy a jelképtörvény (1995. évi LXXXIII. törvény) 3. § (3) bekezdése az (1) bekezdésben meghatározott, védett jelképekkel azonos módon védi azok elkülönített elemeit, kiemelten a (Szent) Koronát.

kiterjeszteni igyekvő stratégiát érzékelték. Degradáló gesztusaik (a pusztá üzenethordozóvá lefokozott jelképek említésén keresztül) jórészt ezen szándékokat célozták. A jobboldali nyilvánosság szereplői viszont a rádióban elhangzott és aztán csokorba fűzve ismertté vált megjegyzésekben, magukat egyszerre keresztényként és magyarként azonosítva egy identitásjeleik becsmérélnésén keresztül megvalósuló, közösségük *leértékelésére* irányuló stratégiát fedeztek fel (egy, a korábbiakban már jelzett elvek valamelyike mentén kijelölt másik közösség részéről). A zászlóégetés mintegy erre adott szimbolikus válaszüzenetként fogalmazódott meg. Az aktus a magukat a támadott közösség tagjaiként azonosító szereplők részéről egyrészt azt a célt szolgálta, hogy megtorolja a közösséget ért (vélelmezett) presztízs-sérelmet, másrészt igyekezett a (sajátos logika szerint azonosított) rivális közösség identitásszimbólumainak támadásával visszaadni a gesztust, vagyis gyalázatot, presztízs-sérelmet okozni.²¹⁹

Harrison kategóriái között ezzel együtt a szimbolikus gyűlöletbeszéd koncepciója is elhelyezhető. Az általa alkotott tipológia szerint az leginkább a (valós vagy hipotetikus) közösségek *értékelési* versenyében alkalmazott negatív stratégiák sajátos leképeződésének feleltethető meg. Vagy másként, a vizsgált jelképek kapcsán mondottak és történetek értelmezése, konceptualizálása, illetve részben maga a (diszkurzív) cselekvés is strukturális hasonlóságot mutat azzal a kultúrantropológiailag feltárt (észlelési) viszonyulással és (aktív) tevékenységgel, amely bizonyos, egymást riválisnak tekintő csoportok konfliktusa során a felek identitásszimbólumainak becsmérélnésével, szidalmazásával járó eljárásokban érhető tetten.²²⁰ A szimbolikus gyűlöletbeszéd koncepciója tehát voltaképp a külső, „mások” általi, jelképes-verbális, ám magára a közösségre irányuló támadás, illetve az ez általi a presztízsvesztés percepcióját foglalta magában, és vitte tovább (a zászlóégetés formájában) az erre hasonló logika alapján adandó válaszig.

Zórszó

A gyűlöletbeszéd kategóriája, mint azt reményeim szerint az eddigiekben tárgyalt két eset is jól példázta, a 2000-es évek első felében a magyar politikai diskurzus egyik kulcsfogalmaként, strukturaképző elemeként, jelentésszervező csomópontjaként funkcionált. Az elnevezés ebben az időszakban a politikai szereplők jó része számára bizonyos közéleti tapasztalatok artikulálásának adekvát nyelvi eszközévé, konceptualizációs keretévé vált. Persze a kifejezés értelmezésével (értelmezhetőségével) és alkalmazásával (alkalmazhatóságával) kapcsolatos álláspontok igencsak eltértek egymástól, és így a terminus voltaképp folyamatos vitákat kavart, ám ezek a viták nem egy jól

²¹⁹ A Magyar Nemzet tudósítója megszólaltatta a zászlóégetők egyikét, aki a következőképpen fogalmazott: „Megérdemlik, nehogy már ők nyomjanak el minket, mi itthon vagyunk. Nem csak a magyar zászlót lehet meggyalázni.” (idézi Szarka 2004).

²²⁰ Harrison két jellegzetes példát említ. Az egyik a preislám arab leszármazási csoportok közötti szitkozódó meccsek szokása, amelynek során a másik közösség legfontosabb szimbólumának számító névadó ős versengő becsmérélnése történik, a másik pedig a ghánai fanték harci társaságainak vetélkedése, amelynek központi eleme az ellenfél totemének és zászlójának gyalázása (Harrison 2000, 194–195).

megragadható tárgyterületen, hanem igen szerteágazó kérdésekben, a kifejezéssel összefüggésbe hozott témakonstrukciók változatos körét érintve zajlottak.

Az elsőként elemzett eset azt mutatta meg, hogy bár maga a terminus nem vált kodifikált jogi kategóriává, mégis mind a vonatkozó jogalkotási dilemmák, mind az ezzel kapcsolatos (részben egyéb) kormányzati intézkedési lehetőségek „észlelésének” és „kifejezésének” diszkurzív instrumentumaként központi szerepet kapott a nyilvánosságban. A második eset arra irányította rá a figyelmet, hogy a terminus egyrészt a média szerepével kapcsolatos aggodalmak, másrészt a szimbólumokhoz való viszonyulás tétjére vonatkozó elképzelések megfogalmazásának kiemelt konceptuális és interpretációs kerete lett.

Mindkét fenti polémiában megmutatkozott a gyűlöletbeszéd fogalmának azon sajátossága, hogy a nyelvi forma nem integrálta, csak aggregálta a jelentéseket (vö. Cohen 1986, 11–13). Sem az adott vita témájának viszonylagos körülhatárolása, sem a vonatkoztatási terület világos megjelölése nem képeztek olyan kontextust, amelyben a kifejezés tartalma rögzíthető, egyértelműsíthető vagy konszenzusossá tehető lett volna (vö. Dieckmann 2000, 42–45; ill. Szabó 1998, 46).

Szintén mindkét eset vizsgálata során érzékelhetővé vált, hogy a gyűlöletbeszéd terminus alkalmazását a politikai vitákban az ideológiai poliszémia vonása jellemezte (lásd erről Dieckmann 2000, 42–44). Ezt talán úgy lehetne a legegyszerűbben megragadni, hogy a fogalmi keretben rejlő különböző jelentési lehetőségeket a különböző politikai szereplők nézeteiknek és szándékaiknak megfelelően konkretizálták (vö. Szabó 1998, 48–49). Vagyis példának okáért volt, aki általában vett rasszista, volt, aki speciálisan cigányellenes, más antiszemita vagy agresszív nacionalista, megint más magyarellenes, keresztény- és egyházellenes megnyilvánulásokat értett alatta. Voltak, akik kizárólag embercsoportok, míg mások egyének vagy szimbólumok gyalázása kapcsán éltek a kifejezéssel. Voltak, akik csakis a náci beszéd, mások mindenfajta erőszakos és/vagy elnyomó jellegű meggyőzést hirdető megszólalás, megint mások a demokratikus keretek között alkalmazott, ám kiélezett, indulatos pártpolitikai hangvétel, a negatív érzésekre építő mobilizáció lefedésére használták a kategóriát.

Mindemellett az elemzések talán azt is illusztrálták, hogy a gyűlöletbeszéd kategóriája körül szerveződő viták egy sajátos metafunkcióval is rendelkeztek: egyben a beszédről való beszéd, a vitáról való vita vonásait is magukon hordozták. Egy fogalom, és az ahhoz kapcsolt témakonstrukciók ürügyén diskurzus zajlott a politikai diskurzusról, nyilvános eszmecsere folyt a nyilvánosságról, és közéleti szereplők igyekeztek mindent elmondani a mondhatóság (általuk vélt) határaitól. Az már egyéni megítélés kérdése, hogy ezt vajon sikerrel tették-e.

Abstract

The concept of 'gyűlöletbeszéd' in the political debates: uses and interpretations. Two cases from the 2000's.

The question, of what 'gyűlöletbeszéd' is, and what the effective policy on this phenomenon may be have been highly debated topics in Hungarian publicity since System Change. In the 1990s the Hungarian equivalent of the American-English term "hate speech" became a fashionable word in the discourse of social scientists and intellectuals. Around the year 2000 the phrase got out from the range of essays and conferences; it gained ground in printed and electronic media, in weekly and daily papers as well as in formal politics. It would not be an exaggeration to reveal, that in the early 2000's the concept of "gyűlöletbeszéd" functioned as a key category, as a centre of the Hungarian public discourse. The ambiguous concept didn't just enabled, but pronouncedly catalysed the emergence of different uses and interpretations. The controversy on the (and/or framed by the) concept reached its peak in 2003-2004. The study analyses two cases from this period according to the theoretical and methodological characteristics of discursive political science. The first case scrutinized is the wide political polemics on changing the 'közösség elleni izgatás' (incitement against a community) law; the second is the Tilos Radio-scandal. The first case shows that although the term 'gyűlöletbeszéd' wasn't codified in the autumn of 2003, after all it became the main conceptual instrument of perceiving and expressing policy problems, regulational opportunities and legislative dilemmas in the field of speech intended to degrade, intimidate, or incite violence against social groups. The second case demonstrates the way how the category was used as a conceptual and interpretational frame for articulating the concerns over the media, and for conceiving the significance of maladjustment to the national, religious and/or public symbols.

Felhasznált irodalom

- Bajomi-Lázár Péter 2004. A médiapesszimizták. In *Élet és Irodalom* 2004. november 26.
- Boda Zsolt 1997. Narratív közpolitika-elemzés. In Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. Budapest: Scientia Humana. 113–131.
- Bihari Mihály – Pokol Béla 1992. *Politológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bourdieu, Pierre 1987. A politikai mező. In *Valóság* 1987/1. 110–115.
- Cohen, Anthony 1986. *Symbolising Boundaries. Identity and Diversity in British Culture*. Manchester: Manchester University Press.
- Császi Lajos 2003. A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása. In *Politikatudományi Szemle* 2003/3. 157–172.
- Csigó Péter 2003. Identitás és politika. A 2002. évi magyar választási kampány két botránya. In *Politikatudományi Szemle* 2003/3. 173–203.
- Dieckmann, Walther 2000. A politikai szavak tartalma (ford. Szabó Márton). In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. 28–52.
- Edelman, Murray 2004. *A politika szimbolikus valósága*. Budapest: L'Harmattan.
- Garland, David 1997. A büntetés és jelentései (ford. Nagy László). In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium. 127–147.
- Hajnal György 2008. *Adalékok a magyarországi közpolitika kudarcaihoz*. Budapest: KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság.
- Harrison, Simon 2000. A szimbolikus konfliktus négy típusa. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. 193–211.
- Pál Gábor 2007. Szólásszabadság, politikai korrektség, *hate speech*. Gyűlöletbeszéd-diskurzusok az Egyesült Államokban. In Boda Zsolt – Kovách Imre – Szoboszlai György (szerk.): *Hatalom, közbeszéd, fejlesztéspolitika. Elemzések politikai jelenségekről*. Műhelytanulmányok 2007/4. MTA Politikai Tudományok Intézete. 15–27. <http://www.mtapti.hu/pdf/fiatkut.pdf>.
- Pál Gábor 2011. Tereket nyitó kulcskategória. A gyűlöletbeszéd fogalma a magyar politikai diskurzusban 1994–2004. In *Politikatudományi Szemle* 2011/1. 97–116.
- Sartori, Giovanni (ed.) 1984. *Social Science Concepts: A Systematic Analysis*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Szabó Márton 1998. *Politikai tudáselméletek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas.
- Szabó Márton 2003. *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest: L'Harmattan.

- Szűcs Zoltán Gábor 2006. Idő, politika, történelem: Diszkurzív politológiai esettanulmány. In Menyhért Anna – Vaderna Gábor (szerk.): *Amihez mindenki ért: Kultúratudományi tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan. 250–273.
- Szűcs Zoltán Gábor 2010. *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989–1993*. Budapest: L'Harmattan.
- Thompson, John 2003. A politikai botrány. Hatalom és láthatóság a média korában. In *Politikatudományi Szemle* 2003/3. 139–156.

Források

- „A Fidesz a Tilos Rádió elhallgattatását követeli” 2003. A párt MTI-hez eljuttatott közleménye. Közli a *Népszabadság online*, december 25. Elérhető: www.nol.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- A kisebbségi ombudsman 2001-es beszámolója. A 2001.jan. 1. – 2001.dec 31. közti időszakban végzett tevékenységről szóló jelentés. Elérhető: http://www.kisebbségiombudsman.hu/word/08-07-2008_10_49_37/beszamolo_2001.html. A letöltés időpontja: 2006. november 25.
- Áder János 2004. Nyilatkozat az MTV Nap-kele című műsorának 2004. január 13-i adásában. Idézi „Áder: A szocialistáknak állhatott érdekében a provokáció” címmel a *Magyar Nemzet Online* 2004. január 13. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- Bajomi-Lázár Péter 2004. Ami Tilos, az tilos. *Élet és Irodalom* 2004. január 2. Elérhető: www.es.hu. A letöltés időpontja: 2008. június 17.
- Balogh Zsigmond 2003. A zsákmánypárti plutokrácia és a bírósági szerv. Amikor az ítéletáblai bíró belövet a saját ablakán – Folyik a célkeresztbe állított személyek idegrendszerének felmorzsolása. *Magyar Nemzet* 2003. december 5.
- Balsai István 2003. Az izgatás büntetése a pártállamot idézi. Balsai István arról, hogy Tamás Gáspár Miklós cikke lehetne az állatorvosi ló a gyűlöletbeszéd-törvény kapcsán. Tábori Gabriella interjúja. *Magyar Nemzet* 2003. november 18.
- Bayer Zsolt 2003a. Azért sem leszek antiszemita. Békesség a földön a jóakarató embereknek. *Magyar Nemzet* 2003. december 23.
- Bayer Zsolt 2003b. Elég volt! *Magyar Nemzet* 2003. december 27.
- Bächer Iván 2003. Szalontörvény. *Népszabadság* 2003. szeptember 11. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-125876>. A letöltés időpontja: 2008. március 27.
- Bárándy Péter 2002a. Ordas eszmék, törvényi tilalmak. Bárándy Péter: Az ellenzéki pártok nem találják célszerűnek a karakteres elhatárolódást a szélsőségektől. Szendrei Lőrinc interjúja.

- Népszabadság* 2002. július 26. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-72113>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Bárándy Péter 2002b. Bárándy: Be kell vezetni az óvadékot. Az igazságügy-miniszter szerint ideje, hogy véget vessenek a bírák megaláztatásának. Lencsés Károly interjúja. *Népszabadság* 2002. szeptember 11. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-77909>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Bárándy Péter 2003a. Felszólalás a 2003. március 24-i ülésnapon. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Bárándy Péter 2003b. Alkotmányozásra kevés az esély. Lencsés Károly interjúja. *Népszabadság* 2003. augusztus 28. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-124067>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Bárándy Péter 2003c. A Népszava munkatársainak adott nyilatkozat. Megjelent „Büntethető lesz a gyűlöletbeszéd” címmel, szerző megjelölése nélkül. *Népszava* 2003. szeptember 1.
- Bárándy Péter 2003d. A Hetek munkatársainak adott nyilatkozat. Megjelent „Megosztó gyűlöletbeszéd” címmel. Szobota Zoltán írása. *Hetek* 2003. szeptember 5.
- Bárándy Péter 2003e. A napirendi pont előadójaként tett felszólalás a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Bárándy Péter 2003f. A törvény nem csodaszor. Rádai Eszter interjúja. *Élet és Irodalom* 2003. október 31. Elérhető: <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5849>. A letöltés időpontja: 2008. február 17.
- Bárándy Péter 2003g. A Magyar Rádió 168 Óra című műsorában tett nyilatkozat. Idézi „Gyűlöletbeszéd: kimondott koalíciós vita” című, szerző megjelölése nélküli összefoglalójában a *Népszabadság*. *Népszabadság* 2003. november 10. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-13425>.
- Bárándy Péter 2004. Nyilatkozat az MTV Nap-kele című műsorának 2004. január 19-i adásában. Idézi „A zászlóégetés gyűlöletkeltő környezetbe ágyazódott – nyilatkozta az igazságügyi miniszter” címmel a *Népszabadság Online*. *Népszabadság Online* 2004. január 19. Elérhető: www.nol.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Berkes Béla 2003a. Megcsalva: az SZDSZ és a kisebbségek. *Népszabadság* 2003. szeptember 30. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-128601>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Berkes Béla 2003b. Nem csalás, ámtítás. *Népszabadság* 2003. október 14. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-130641>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Bíró Béla 2003. Gyűlölet és gyűlöletbeszéd. *Magyar Hírlap* 2003. december 23. Elérhető: http://www.magyarhirlap.hu/sport/biro_bela_gylolet_es_gyloletbeszed.html. A letöltés időpontja: 2006. november 25.

- Bitó László 2003. Szólásszabadság: jog vagy privilégium? *Magyar Hírlap* 2003. november 22.
- Bognár Tibor 2003. Gyűlölet-védő beszéd. Az USA-ban sem büntetőjogi kategória, de súlyosbító körülmény. *Magyar Nemzet* 2003. november 17.
- Bócz Endre 2003. A Magyar Hírlap munkatársainak adott nyilatkozat. Közli Gréczy – Sárközy. *Magyar Hírlap*, 2003. augusztus 28. Elérhető: http://www.magyarhirlap.hu/belfold/gyolletbeszed_harom_ev_borton.html. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- Bródy Mihály 2003. Miért nem tilthatja a szólásszabadság híve a gyűlöletbeszédet? *Élet és Irodalom* 2003. november 21.
- Csabai Gábor 2003. Nyilatkozat a Tilos Rádió kuratóriuma által 2003. december 27-én tartott sajtótájékoztatón. Idézi „A Tilos Rádió szerint is megengedhetetlen a gyűlöletbeszéd” címmel a *Magyar Nemzet Online* 2003. december 27. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- Csákaonyi Balázs 2003. Felszólalások a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Csányi Gyuláné 2004. Tisztelt szerkesztőség! Olvasói levél. *Magyar Nemzet* 2004. január 9. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- „Cselekedni most és mindenkiért!” A nemzeti közép demokratikus koalíciójának programja, 2002–2006” 2002. Kormányprogram. Elérhető: archiválva.
- Csermely Péter 2003. Irtó lazák. *Magyar Nemzet* 2003. december 30.
- Csermely Péter 2004. Banántanácsköztársaság. *Magyar Nemzet* 2004. január 24. Elérhető: <http://www.mno.hu/portal/199183>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Csontos János 2003a. Amikor az orca ég. Szabad gondolatok az igazságügy-miniszter alkalmatlanságáról. *Magyar Nemzet* 2003. november 14.
- Csontos János 2003b. Utószó a jogállamhoz. Átengedjük-e a gyűlöletbeszédnek a szólás szabadságát? *Magyar Nemzet* 2003. november 20. Elérhető: <http://www.mno.hu/-portal/184910>. A letöltés időpontja: 2009. január 5.
- Csontos János 2004. Tilosnak: tilos – Indexet: indexre. Alkotmányos válsághoz vezethet az elharapódzó intézményes keresztényellenesség. *Magyar Nemzet* 2004. január 7.
- Czető Lászlóné 2004. Tisztelt szerkesztőség! Olvasói levél. *Magyar Nemzet* 2004. január 9. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- Dávid Ibolya 2003. Dávid Ibolya a gyűlöletbeszédéről. Az MTI-nek adott pártelnöki nyilatkozat összefoglalója. *Magyar Nemzet Online* 2003. november 30. Elérhető: <http://www.mno.hu/portal/187444>. A letöltés időpontja: 2009. január 5.
- Debreczeni József 2004. Hívek és provokátorok. *Népszabadság–Hétféle* 2004. január 17.

- Dési János 2004. Kaki, pisi, Tilos Rádió. *Népszava* 2004. január 7.
- Döbrentei Kornél 2004. A Tilos Rádió épülete előtt 2004. január 11-én elmondott beszéd szövege. „Tétlenek mi sem maradhatunk” címmel közli a *Magyar Nemzet Online* 2004. január 12. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Egry Oszkár 2003a. A Népszava munkatársainak adott nyilatkozat. Megjelent „Büntethető lesz a gyűlöletbeszéd” címmel, szerző megjelölése nélkül. *Népszava* 2003. szeptember 1.
- Egry Oszkár 2003b. A Hetek munkatársainak adott nyilatkozat. Közli Szobota Zoltán. *Hetek* 2003. szeptember 5.
- „Egyenlő mércével a gyűlöletbeszéd ellen!” 2004. A Nyilvánosság Klub állásfoglalása. *Élet és Irodalom* 2004. január 16. Elérhető: www.es.hu. A letöltés időpontja: 2009. január 27.
- Esterházy Péter 2003a. Magyar mondat 2003 nyárutóján. *Élet és Irodalom* 2003. szeptember 19. Elérhető: <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5648>. A letöltés időpontja: 2007. január 27.
- Esterházy Péter 2003b. Fölvívás. *Élet és Irodalom*, 2003. december 5.
- Eörsi Mátyás 2003. Felszólalások a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Eörsi István 2003a. A gyűlöletbeszédéről. *Élet és Irodalom* 2003. augusztus 1. Elérhető: <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5130>. A letöltés időpontja: 2007. december 11.
- Eörsi István 2003b. A tekintély feltételei. *Népszabadság* 2003. november 21.
- „Ez is tilos” 2004. Szerkesztőségi cikk. Szerző megjelölése nélkül. *Magyar Nemzet* 2004. január 12.
- Farkas Zsolt 2004. Tisztelt szerkesztőség! Tilost kell mutatni a Tilosnak azonnal! Olvasói levél. *Magyar Nemzet* 2004. január 2. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- Fodor Gábor 2003a. Felszólalások a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Fodor Gábor 2003b. Az SZDSZ ügyvivője által tett nyilatkozat. Idézi Sós B. Péter. *Népszabadság* 2003. november 14. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-135129>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Fodor Gábor 2003c. Véleménybűntett. Rádai Eszter interjúja. *Élet és Irodalom* 2003. november 21. Elérhető: <http://www.es.hu/index.php?view=doc;6005>. A letöltés időpontja: 2007. január 27.
- Fodor Gábor 2004. Nyilatkozat a Tilos Rádióban szenteste elhangzottak kapcsán. Idézi „Nyomozás a Tilos Rádió ügyében” címmel a Népszabadság munkatársa. Szerző megjelölése nélkül. *Népszabadság* 2004. január 7. Elérhető: www.nol.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Fonyó Attila 2004. A Tilos példamutatása. *Népszabadság* 2004. január 6.

- Földes Anna 2003. A félelem és a féltés jogán. *Magyar Hírlap* 2003. november 12. Elérhető: http://www.magyarhirlap.hu/velemenya_felelem_es_a_feltes_jogan.html. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- Gerő András 2002. Előadás a Sajtószabadság Központ és a Független Médiaközpont által január 15-én szervezett nyilvános kerekasztal-beszélgetésen. Az előadás szöveget közli „Gyűlöletbeszéd a magyarországi sajtóban” címmel a *Médiakutató* 2002/tavaszi száma. Elérhető: www.mediakutato.hu. A letöltés időpontja: 2007. november 11.
- Gusztos Péter 2003a. Felszólalások a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Gusztos Péter 2003b. Jó politika – vagy rossz törvény. *Népszabadság* 2003. december 8.
- Gusztos Péter 2003c. Nyilatkozat. Idézi „Álságos lenne a Tilos Rádió betiltása” címmel a *Magyar Nemzet Online* 2003. december 29. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- Gyáni Gábor 2003. Érvek a gyűlöletkeltés büntethetősége mellett. *Élet és Irodalom* 2003. december 5.
- Halmai Gábor 2003a. A Népszava munkatársainak adott nyilatkozat. Megjelent „Büntethető lesz a gyűlöletbeszéd” címmel, szerző megjelölése nélkül. *Népszava* 2003. szeptember 1.
- Halmai Gábor 2003b. „Gyűlöletbeszéd”: büntető- vagy polgári jog? *Élet és Irodalom* 2003. szeptember 12.
- Halmai Gábor 2003c. „Gyűlöletbeszéd” és uniós csatlakozás. *Fundamentum* 2003/2. 109–118.
- Hanák András 2003. Hegedűs a háztetőn. *Élet és Irodalom* 2003. december 12.
- Harrach Péter 2004. Nyilatkozat az MKDSZ Tilos-üggyel kapcsolatos sajtótájékoztatóján. Idézi „Az MKDSZ a Tilos Rádió működése ellen” címmel a *Magyar Nemzet Online* 2004. január 6. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- Haskó László 2003. Forró kása. *Magyar Hírlap* 2003. november 12. Elérhető: http://www.magyarhirlap.hu/velemenya_hasko_laszlo_forro_kasa.html. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- Hegy Gyula 2003. Adventi hajrá... *Népszabadság* 2003. december 8.
- Herényi Károly 2003. Felszólalások a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Hering József 2003. Az ige testté lett. *Magyar Fórum* 2003. december 4.
- Horváth Aladár 2003a. A Népszava munkatársainak adott nyilatkozat. Megjelent „Büntethető lesz a gyűlöletbeszéd” címmel, szerző megjelölése nélkül. *Népszava* 2003. szeptember 1.
- Horváth Aladár 2003b. A Hetek munkatársainak adott nyilatkozat. Közli Szobota Zoltán. *Hetek* 2003. szeptember 5.

- Hubeny Vilmos 2004. Tisztelt szerkesztőség! Olvasói levél. *Magyar Nemzet* 2004. február 13.
- Kaltenbach Jenő 2003. A Hetek munkatársainak adott nyilatkozat. Közli Szobota Zoltán *Hetek* 2003. szeptember 5. Elérhető: http://www.hetek.hu/fokusz/200309/megoszto_gyulo-letbeszed. A letöltés időpontja: 2008. november 23.
- Kádár András Kristóf 2003. Útvesztő – a jogalkotó esete a szólásszabadsággal. *Élet és Irodalom* 2003. november 7. Elérhető: <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5897>. A letöltés ideje: 2008. február 7.
- „Keresztény Szövetség: Werber és Kovács is felelős a Tilos uszításáért” 2003. A Szociáldemokrata Keresztény Szövetség közleménye. Idézi a *Magyar Nemzet Online* 2003. december 27. www.mno.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- „Kilépőlevél a Magyar Írószövetség elnökségének” 2004. Kalász Mártonnak címzett nyílt levél. *Élet és Irodalom* 2004. március 12. www.es.hu. A letöltés időpontja: 2007. december 11.
- Kis János 2003a. A Népszava munkatársainak adott nyilatkozat. Megjelent „Büntethető lesz a gyűlöletbeszéd” címmel, szerző megjelölése nélkül. *Népszava* 2003. szeptember 1.
- Kis János 2003b. A Hetek munkatársainak adott nyilatkozat. Közli Szobota Zoltán. *Hetek* 2003. szeptember 5.
- Kis János 2003c. A bírói döntéstől a törvény feletti döntésig. *Élet és Irodalom*, 2003. november 21.
- Kis János – Sólyom László 2003. Az alkotmány és a szólásszabadság. *Népszabadság – Hétféje* 2003. október 11.
- Kiss Anna 2003. Shakespeare és a gyűlöletbeszéd. *Mozgó Világ* 2003/19. Elérhető: archiválva. Korábban: <http://www.mozgovilag.hu/2003/12/06kiss.htm>. A letöltés idő-pontja: 2008. június 22.
- Kiss Attila 2003. Felszólalás a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Kornis Mihály 2003. Karácsony – mi az? *Magyar Hírlap*, Ahogy tetszik melléklet, 2003. december 24. Elérhető: www.magyarhirlap.hu. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- Kovács László 2003. Gyűlöletbeszéd, uszítás, kirekesztés alul- és felülnézetből. *Magyar Fórum* 2003. december 4.
- Kósáné Kovács Magda 2003. Hozzászólás az Európa Tanács 2003. szeptember 29-i parlamenti közgyűlésén. Idézi Nagy Csaba. *Népszabadság* 2003. szeptember 30. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-128570>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Kristóf Attila 2003. Én nem tudom... (változnom kell-e...). *Magyar Nemzet* 2003. november 29.
- Kuncze Gábor 2002. Felszólalás a 2002. május 24-én, a kormányprogram vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.

- Lominici Zoltán 2003. A főbíró nem tartja jónak a közállapotokat. Lominici Zoltán szerint megengedhetetlenek a bírói függetlenséget veszélyeztető politikusi megnyilvánulások. Sereg András interjúja. *Népszabadság* 2003. november 13. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-134860>. A letöltés időpontja: 2008. március 27.
- „Lovas István feljelentése Tamás Gáspár Miklós ellen” 2003. *Magyar Nemzet Online*. Elérhető: www.mno.hu. Az (ismételt) letöltés ideje 2012. december 12.
- Lovas István 2003a. Államilag szubvencionált gyűlöletkeltés. Keresztényellenes, vallási háborúzás szítására irányuló mocskolódás a Tilos Rádióban karácsony előtt. *Magyar Nemzet* 2003. december 22.
- Lovas István 2003b. Dzsihad a kereszténység ellen. Nem csak a közpénzes Tilos Rádió rendezett durva mocskolódást – A balliberális média karácsonyi ünnepe. *Magyar Nemzet* 2003. december 29.
- Lovas István 2004. A Tilos Rádió épülete előtt 2004. január 11-én elmondott beszéd szövege. „Tétlenek mi sem maradhatunk” címmel közli a *Magyar Nemzet Online* 2004. január 12. www.mno.hu. A letöltés időpontja: 2006.február 17.
- Ludwig Emil 2003. Gyakorlati gyűlöletkeltés. *Magyar Nemzet* 2003. december 1.
- Márton László 2003. Tiltsuk-e a gyűlöletbeszédet? *Magyar Hírlap Online* 2003. szeptember 19. Elérhető: http://www.magyarhirlap.hu/velemenytiltsuke_a_gyloletbeszedet.html. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- „MDF: a kormány határolódjon el a kereszténygyűlölettől” 2004. A Magyar Demokrata Fórum Keresztényszociális Platformjának közleménye. *Magyar Nemzet Online* 2004. február 6. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés ideje: 2006. január 27.
- Megyeri Dávid 2003. Gyűlöletkeltés a kormány politikájában. Intoleráns hatalmi megnyilvánulások, avagy meddig terjed a parlamenti ellenzék jogosítványa. *Magyar Nemzet* 2003. november 29.
- Mécs Imre 2003. Felszólalás 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Miklós Gábor 2004. Ami Tilos! *Népszabadság Online* 2004. január 13. Elérhető: www.nol.hu. A letöltés időpontja: 2006.február 17.
- Molnár Péter 2003. Egy vita azonosítása – avagy a gyűlöletbeszéd és ellenszerei. *Élet és Irodalom* 47. évf., 45. sz. Elérhető: <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5898>. A letöltés időpontja: 2007. január 21.
- Molnár Péter 2004. A gyűlölködés büntetőjogi határa. *Élet és Irodalom* 2004. május 28.
- Murray Gábor 2003. A Tilos sírjánál. *Magyar Nemzet* 2003. december 27.
- Nánási Tamás 2004. Barangó bolyongása a lelki pokolban. Leplezetlenül feltárult az a gyűlöletforrás, ami válogatás nélkül irányulhat minden és mindenki ellen. *Magyar Nemzet* 2004. január 5.

- „Nyilatkozat” 2003. Nyilatkozat a gyűlöletbeszéddel szemben tervezett szigorúbb büntetőjogi fellépés ellen. *Élet és Irodalom* 2003. november 14. Elérhető: <http://www.es.hu/index.php?view=doc;5958>. A letöltés időpontja: 2007. január 27.
- Örkény Antal 2003. A Népszava munkatársainak adott nyilatkozat. Megjelent „Büntethető lesz a gyűlöletbeszéd” címmel, szerző megjelölése nélkül. *Népszava* 2003.szeptember 1.
- Papp Dániel 2004. Nyilatkozat a Jobbik által a Tilos Rádióval szemben tervezett jogi lépésekről. Idézi „Jobbik: nem marginális emberek szervezik a Tilost” címmel a *Magyar Nemzet Online* 2004. január 16. www.mno.hu. A letöltés időpontja: 2006.február 17.
- Papp László Tamás 2003. A Hegedüs-ügy és a jogfilozófia. *Népszabadság* 2003. november 24.
- Papp László Tamás 2004. A politikailag korrekt uszítás természetrajza. *Élet és Irodalom* 2004. január 16. Elérhető: www.es.hu. A letöltés időpontja: 2009. január 27.
- Para-Kovács Imre 2003. Mélységes meggyőződés. *Magyar Hírlap – Ahogy Tetszik* 2003. december 24. Elérhető: www.magyarhirlap.hu. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- Para-Kovács Imre 2004. Menj kocsmába! *Magyar Hírlap* 2004. március 19. Elérhető: www.magyarhirlap.hu. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- Pető Iván 2003. SZDSZ által megcsalva? *Népszabadság* 2003. október 7. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-129577>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- „Rekesszük ki őket?” 2003. Nyílt levél a gyűlöletbeszéd szigorúbb törvényi szabályozása érdekében. *Népszabadság* 2003. november 8. Elérhető: archiválva. A letöltés helye: www.nol.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Révész Sándor 2003. Türelem, nyugalom. *Népszabadság* 2003. november 8.
- Rózse István 2004. Tilos Rádió: a hazudozás nem ártatlan diákcsíny. A fattyú szó egyértelműen megbélyegző, és a nemzeti szocializmus idején Jézus Krisztus gyalázására használták. *Magyar Nemzet* 2004. február 5.
- Sajó András 2004. „...A faji gyűlölet igazolása büntetendő”. *Fundamentum* 2004/4. 21–34.
- Salamon László 2003. Felszólalások a 2003. október 21-i ülésnapon, a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájában. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Schiffer András 2003a. Pálfordulás a semmibe. *Népszabadság* 2003. november 20.
- Schiffer András 2003b. A tartóoszlop döntőítőinek. *Népszabadság* 2003. december 17. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-139429>. A letöltés időpontja: 2008. március 27.
- Semjén Zsolt 2004. A KDNP elnökének közleménye. „KDNP: a kölcsönös kiengesztelődés jelenti a megoldást” címmel közli a *Magyar Nemzet Online* 2004. január 12. www.mno.hu. A letöltés időpontja: 2006.február 17.
- Seres László 2003. Tilos a K. *Népszabadság* 2003. december 29. Elérhető: www.nol.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.

- Seres László 2004. Virtuális kultúrharc. *Népszabadság* 2004. január 12. Elérhető: www.nol.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Sólyom László 2001. Szeretetbeszéd, tiszteletbeszéd. *Népszabadság* 2001. december 24. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-41232>. A letöltés időpontja: 2006. október 21.
- Szabó Zoltán 2002. Felszólalás a 2002. november 6-i ülésnapon. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Szabó Zoltán 2003a. Felszólalás a 2003. október 21-i ülésnapon. *Országgyűlési Napló, 1990–2004. A plenáris ülések jegyzőkönyveinek teljes szövegű adatbázisa*. Arcanum.
- Szabó Zoltán 2003b. A tartóoszlop kidőlt. *Népszabadság* 2003. december 5. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-137831>. A letöltés időpontja: 2007. október 11.
- Szalai Annamária 2004. Az ORTT tagjaként tett nyilatkozat. Idézi „Gyűlöletbeszéd az „alternatív” álarc mögött?” címmel a *Magyar Nemzet Online* 2004. június 29. Elérhető: www.mno.hu. A letöltés időpontja: 2007. február 27.
- Szalai Erzsébet 2003. Sajnos... *Népszabadság* 2003. november 27.
- Szarka Ágota 2004. Békés tüntetés után provokáció. A polgári körök képviselői a kereszténygalázás ellen demonstráltak. *Magyar Nemzet* 2004. január 12.
- Szász István 2003. Megfelelő válaszok. *Népszava* 2003. november 24.
- Szónyi Szilárd 2004. Kalóztámadás. *Heti Válasz* 2004. január 9.
- Tamás Gáspár Miklós 2003a. A Hetek munkatársainak adott nyilatkozat. Közli Szobota Zoltán. *Hetek* 2003. szeptember 5. Elérhető: http://www.hetek.hu/fokusz/200309/meg-oszto_gyuloletbeszed. A letöltés időpontja: 2008. november 23.
- Tamás Gáspár Miklós 2003b. Ebből elég volt! *Magyar Hírlap* 2003. november 9. Elérhető: http://www.magyarhirlap.hu/velemenytamas_gaspar_miklos_ebol_eleg_volt.html. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- Tamás Tibor 2003. Szolidaritás a megsértett kisebbségekkel. Kisebbségi vezetők az ifj. Hegedüs-per és a Gán-per ítéleteiről. *Népszabadság* 2003. november 17. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-135378>. A letöltés időpontja: 2006. október 21.
- Torkos Matild 2004. A tényfeltáró újságíró magányossága. Mitől váltam három év alatt oknyomozó riporterből szerencsétlen, tényfeltáró, neofita áderistává Magyarországon? *Magyar Nemzet* 2004. január 22.
- Tóta W. Árpád 2004. Betilos. *Index* 2004. január 5. Elérhető: www.index.hu. A letöltés időpontja: 2009. február 12.
- Udvardy Zoltán 2003. A tiltott jelkép. *Magyar Nemzet* 2003. december 3. www.mno.hu. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Ugró Miklós 2003a. Gyűlöletbeszéd-hiba. *Magyar Nemzet* 2003. december 10.

- Ugró Miklós 2003b. Éteri hang. *Magyar Nemzet* 2003. december 27.
- Varga Imre 2003. Erőszakká fajult az uszító örület. *Magyar Fórum* 2003. december 4.
- Válas György 2003. Európában más a mérce. *Népszabadság* 2003. november 14. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-135031>. A letöltés időpontja: 2008. március 27.
- Végel László 2004. A távozó monológja. Via Kelebia. *Magyar Hírlap* 2004. március 11. Elérhető: www.magyarhirlap.hu. A letöltés időpontja: 2008. november 25.
- V. Vincze Péter 2003. Szalontörvényt. *Népszabadság* 2003. október 1. Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-128777>. A letöltés időpontja: 2006. február 17.
- Wisinger István 2003. A sajtószabadság rövidzárata. *Népszava* 2003. december 29.
- „Zsidó szervezetek kérése. Szigorítanának a gyűlöletbeszéd büntethetőségén” 2003. A Mazsihisz közleménye. Idézi a *Magyar Nemzet* 2003. október 25.